

T.C.
Avrasya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı
Muhasebe ve Denetim Bilim Dalı

**TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI İSTİHDAMIN BELİRLEYİCİLERİ:
TEORİ VE UYGULAMA**

Oğuz YILDIRIM

Yüksek Lisans Tezi

Haziran 2019

TRABZON

**TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI İSTİHDAMIN BELİRLEYİCİLERİ:
TEORİ VE UYGULAMA**

Oğuz YILDIRIM

**Avrasya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı
Muhasebe ve Denetim Bilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sinem EYÜBOĞLU

Haziran 2019

TRABZON

TEZ ONAY FORMU

Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı yüksek lisans programı öğrencisi Oğuz YILDIRIM tarafından Dr. Öğr. Üyesi Sinem EYÜBOĞLU yönetiminde hazırlanan “Türkiye’de Kayıtdışı İstihdamın Belirleyicileri: Teori Ve Uygulama” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 24/06/2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı

Doc. Dr. Kemal AYARBAŞI

Jüri-Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Sinem EYÜBOĞLU

Jüri

Dr. Öğr. Üyesi Neda FASHEMI
KHOSRO SHAHI

Tez savunması ile ilgili yukarıdaki imzalarla adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

ENSTİTÜ MÜDÜRÜ

Etik Beyan Sayfası

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim. 24/06/2019

Oğuz YILDIRIM

ÖZET

TÜRKİYE’DE KAYITDIŞI İSTİHDAMIN BELİRLEYİCİLERİ: TEORİ VE UYGULAMA

Yıldırım, Oğuz. “Türkiye’de Kayıtdışı İstihdamın Belirleyicileri: Teori ve Uygulama”, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2019.

Bu çalışmada Türkiye’de kayıtdışı ekonominin bir parçası olan kayıtdışı istihdama ilişkin hem teorik hem de ampirik bir değerlendirmede bulunmak amaçlanmıştır. Bu amaçla çalışmada kayıtdışı istihdamın makroekonomik belirleyicilerini tespit etmek üzere 2006-2018 dönemi itibari ile çeyreklik frekanstaki kayıtdışı istihdam, GSYH, işsizlik, tüketici fiyat endeksi ve vergi gelirleri değişkenlerinden yararlanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem dinamikleri ARDL sınır testi yardımıyla tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular seriler arasında uzun dönem ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Ayrıca uzun dönem katsayılarının tamamı istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı olup, işsizlik oranı, tüketici fiyat endeksi ve vergi gelirlerinin kayıtdışı istihdam üzerindeki anlamlı etkisini gösteren katsayılar pozitif olarak elde edilmiştir. Diğer taraftan ekonomik büyüme değişkeninin kayıt dışı istihdam üzerindeki etkisini gösteren katsayısı ise negatif bulunmuştur. ARDL modeline dayalı hata düzeltme modeli sonucunda ise kayıtdışı istihdamda meydana gelecek olan kısa dönemli sapmanın, uzun dönemde doğrudan değil de denge üzerinde salınımlar göstererek tekrar denge noktasına yakınsayacağı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayıtdışı İstihdam, ARDL Sınır Testi, Türkiye, İşsizlik

ABSTRACT

INDICATORS OF INFORMAL EMPLOYMENT IN TURKEY: THEORY AND PRACTICES

Yıldırım, Oğuz. “Indicators of Informal Employment in Turkey: Theory and Practices”, Master Thesis Trabzon, 2019.

This study is aimed to make both theoretical and empirical assessment of informal employment, which is part of the informal economy in Turkey. For this purpose, in order to determine macroeconomic determinants of unregistered employment, variables such as unregistered employment, GDP, unemployment, consumer price index and tax revenues as of 2006-2018 period were used. Long and short term dynamics between the variables were determined by using ARDL boundary test. The findings show that there is a long term relationship between the series. In addition, all long-term coefficients were statistically significant at 1%, and the coefficients showing the significant effect of unemployment rate, consumer price index and tax revenues on informal employment were positively obtained. On the other hand, the coefficient of economic growth variable showing the effect on informal employment was found to be negative. As a result of the error correction model based on the ARDL model, it was determined that the short-term deviation in unregistered employment would converge to the equilibrium point by showing oscillations on the balance rather than directly in the long term.

Keywords: Informal Employment, ARDL Bound Testing, Turkey, Unemployment.

Teşekkür Sayfası

Bu tez çalışmasında Türkiye'deki kayıtdışı istihdamın belirleyicileri ele alınmıştır. Tez çalışmamda uygulama teori ve uygulama ile desteklenmektedir. Bununla birlikte, kayıtdışı istihdamın nedenleri, etkileri ve izlenen politikalar ekonomik açıdan irdelenmesi amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, kayıtdışı ekonomi ve istihdam ile ilgili sektörün sorunlarını ortaya koyarak Türkiye'deki kayıtdışı istihdamın genel görünümü hakkında istatistiksel bilgiler vermektir. Öncelikle tez konusunu seçerken isteklerimi göz önünde bulundurup bana bu zorlu süreçte yardımcı olan tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sinem EYÜBOĞLU'na teşekkürlerimi sunarım.

Kaynak aramak için yardım talep ettiğim, aynı zamanda bana bu çalışmam hakkında en büyük yol göstericilerimden birisi olan Kocaeli'de Serbest Muhasebeci ve Mali Müşavirlik mesleğini icra eden Mehmet YENER'e ve aynı zamanda yardımlarını bir an olsun esirgemeyen Erdoğan YILDIRIM'a, teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Tez jürisinde yer alan üyelere ve yetişmemde katkıları olan tüm hocalarıma da minnettar olduğumu ifade etmek isterim. Bütün yaşamım boyunca iyi ve kötü her durumda sonsuz, karşılıksız ve şartsız desteklerini hep yanımda hissettiğim, kıymetli aileme sonsuz teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunuyorum.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY FORMU	i
ETİK BEYAN SAYFASI.....	ii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR SAYFASI.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ	x
TABLolar DİZİNİ.....	xi
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

1.1. Kayıtdışı Ekonominin Tanımı	3
1.1.1. Kayıtdışı Ekonominin Unsurları.....	5
1.1.2. Kayıtdışı Ekonominin Ölçülmesindeki Metotlar.....	6
1.2. Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tarihsel Gelişimi	7
1.3. Kayıtdışı Ekonominin Nedenleri	8
1.3.1. Dışsal Nedenler.....	9
1.3.2. İçsel Nedenler	11
1.4. Kayıtdışı Ekonominin Pozitif Ve Negatif Etkileri.....	14
1.5. Kayıtdışı Ekonominin Boyutları.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI İSTİHDAMIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

2.1. Kayıtdışı İstihdamın Tanımı	19
2.2. Kayıtdışı İstihdamın Oluşum Şekilleri	21
2.3. Türkiye’de Kayıtdışı İstihdamın Genel Görünümü.....	24
2.4. Kayıtdışı İstihdamın Belirleyicileri	28
2.4.1. Ekonomik ve Mali Nedenler.....	30
2.4.2. Sosyal Nedenler	32
2.4.3. Hukuki ve Bürokratik Nedenler.....	33
2.4.4. Sosyal Güvenlik Sisteminden Kaynaklanan Nedenler	34
2.5. Kayıtdışı İstihdamın Pozitif ve Negatif Etkileri	36

2.6. Kayıtdışı İstihdama Karşı Uygulanan Politikalar	39
2.7. Kayıtdışı İstihdam.....	47
2.7.1. Kayıtdışı İstihdam Oranları	47
2.7.2. İktisadi Faaliyet Alanlarına Göre Kayıtdışı İstihdam.....	50
2.7.3. Bölgeler Bazında Kayıtdışı İstihdam	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
TÜRKİYEDE KAYITDIŞI İSTİHDAMI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	
3.1. Türkiye’de ve Dünyada Kayıtdışı İstihdam Üzerine Yapılan Literatür Çalışmaları	57
3.2. Veri Seti	63
3.3. Yöntem.....	63
3.3.1. Durağanlık Analizleri	63
3.3.2. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır (ARDL) Testinin Yorumlanması	65
3.4. Bulgular	68
3.4.1. Tanımlayıcı İstatistikler	68
3.4.2. Birim Kök Testleri	69
3.4.3. Eşbütünleşme Testi	69
3.4.4. Uzun Dönem İlişki.....	71
3.4.5. Kısa Dönemli İlişki.....	72
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	74
KAYNAKLAR	77
ÖZGEÇMİŞ	83

ŞEKİLLER DİZİNİ

	Sayfa
Şekil 1. Türkiye'deki Kayıtdışı İstihdamın Oranları (2008-2017) (%)	24
Şekil 2. Türkiye'deki Kayıtdışı İstihdamın Sektörlere Göre Oranları (2008-2017) (%).....	25
Şekil 3. Cinsiyete Göre Kayıtdışı İstihdam Oranı	26
Şekil 4. Eğitim Durumuna Göre İstihdam Verileri (Bin Kişi).....	28
Şekil 5. Kayıtdışı İstihdamın Nedenleri.....	30
Şekil 6. Bürokrasiye Harcanan Zaman	34
Şekil 7. Sosyal Güvenlik Kurumlarına (SGK) ve Aktif/Pasif Oranına Transferler.....	35

TABLolar DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 1. Kayıtdışı Ekonomik Uygulamaların Sınıflandırılması.....	4
Tablo 2. Kayıtdışı İstihdam Oranları	43
Tablo 3. İstihdam Türlerine Göre Kayıtsız İstihdam Verileri (Bin) (2016-2017)Kayıtdışı Ekonomik Uygulamaların Sınıflandırılması.....	44
Tablo 4. Cinsiyete Göre Kayıtsız İstihdam Verileri (%) (2017) Kayıtdışı Ekonomik Uygulamaların Sınıflandırılması.....	44
Tablo 5. Cinsiyete Göre ücretli İstihdamı ve Kayıt Dışılık (2017)	45
Tablo 6. İktisadi Faaliyet Kodu Göre Kayıtdışı İstihdam	45
Tablo 7. Bölgelere Göre Kayıtdışı İstihdam.....	47
Tablo 8. Tablo 8. İşgücüne Dahil Olmayanların, İşgücüne Dahil Olamama Sebepleri (Bin Kişi) (2014-2018)	48
Tablo 9. Tanımlayıcı İstatistikler.....	68
Tablo 10. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları	69
Tablo 11. Sınır Testi Sonucu	69
Tablo 12. Seriler için Hesaplanan ARDL Modeli Tahmin Sonuçları.....	70
Tablo 13. ARDL Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayısı	71
Tablo 14. CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri	72
Tablo 15. ARDL Modellerine Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları.....	73

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

AB	Avrupa Birliği
AIC	Akaike Bilgi Ölçütü
ADF	Artırılmış Dickey-Fuller Testi
ARDL	Autoregressive Distributed Lag Bound Test
BAĞ-KUR	Esnaf ve Sanatkarlar ve Diğer Bağımsız Çalışanlar
ÇSGB	Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
ECT	Error Correction Term
HAK-İŞ	Ticari Sendikalar Konfederasyonu
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GİB	Gelir İdaresi Başkanlığı
KADİM	Kayıtdışı İstihdam ile Mücadele
Kİ	Kayıtdışı istihdam
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler
KOSGEB	Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destek İdaresi
ILO	Uluslararası Çalışma Örgütü
İO	İşsizlik Oranı
IMF	Uluslararası Para Fonu
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
PP	Philips Peron Testi
SGK	Sosyal Güvenlik Kurumu
SSK	Sosyal Sigortalar Kurumu
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TESK	Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
TÜRK-İŞ	Türkiye Sendikalar Konfederasyonu

TÜRMOB	Türkiye Yeminli Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirler Odası Birliği
TZOB	Türkiye Ziraat Odaları Birliği
UECM	Unrestricted Error Correction Model
Vb.	Ve Benzeri
Vd.	Ve Diğerleri
VG	Vergi Gelirleri
*	Kelimedden Sonra Dipnot / Kelimedden Önce Varsayım
,	Virgül
:	İki Nokta
.	Nokta
/	Eğik Çizgi
” ”	Çift Tırnak
‘ ‘	Tek Tırnak
-	Tire İşareti
%	Yüzde

GİRİŞ

Kayıtdışı ekonominin tek bir tanımı olmamakla birlikte, genel olarak yasalara ve yönetmeliklere aykırı olan ve kayda alınmayan her türlü ekonomik faaliyet olarak tanımlanabilir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya kaldığı kayıtdışı ekonomi sorunu ile ilgili ilk çalışma Cagan (1958) tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha sonra konu literatürde geniş yer bulmuş ve farklı yaklaşımlar kullanılarak farklı ekonomiler için kayıtdışı ekonominin boyutu tahmin edilmiştir (Schneider, 2002; Us, 2004; Hussmanns, 2004; Baldemir ve diğerleri, 2005; Georgiou, 2007; Akalın ve Kesikoğlu, 2007; Çetintaş ve Vergil, 2011; Albert ve diğerleri, 2012; Tütüncü ve Zengin, 2016). Kayıtdışı istihdam kayıtdışı ekonominin önemli bir parçasıdır.

Kayıtdışı ekonominin oluşumuna sebep olan birçok faktör benzer şekilde kayıtdışı istihdamın oluşumunda da etkilidir. Kayıtdışı istihdamın nedenleri başlıca ekonomik ve mali nedenler, sosyal nedenler, hukuki ve bürokratik nedenler ve sosyal güvenlik sisteminden kaynaklanan nedenler olarak dört grupta sınıflandırılmaktadır. Kayıtdışı istihdama sebep olan başlıca nedenler içerisinde en önemlisi ekonomik ve mali nedenlerdir. Temel makroekonomik göstergelerin/belirleyicilerin negatif yönde olması kayıtdışı istihdamı önemli ölçüde etkilemektedir. Kayıtdışı sektör Türkiye'nin göz ardı edilemez bir gerçeği olmakla birlikte, sektörün büyüklüğü Türkiye ekonomisini çok çeşitli şekillerde olumsuz etkilemektedir. Dolayısı ile kayıtdışı istihdamın temel belirleyicilerini tespit etmek, kayıtdışı istihdam ile mücadele kapsamında yol gösterici olacaktır. Mevcut literatürde kayıtdışı istihdam üzerine yapılan ampirik çalışmalar mevcuttur (Bulutay ve Taşçı, 2004; Akalın ve Kesikoğlu, 2007; Chen, 2012; Ay ve diğerleri, 2014; Topçu ve Koç, 2017; Dam ve diğerleri, 2018; Aikaeli ve Mkenda, 2014). Bu çalışmada ise mevcut literatürden farklı olarak ARDL sınır testi yaklaşımıyla kayıtdışı istihdam ile bazı temel makroekonomik değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem dinamiklerinin belirlenmesi ile literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda Türkiye'de kayıtdışı istihdamı etkileyen faktörlerin belirlenmesi için çalışmada 2006-2018 dönemi itibari ile GSYH, işsizlik oranı, tüketici fiyat endeksi ve vergi gelirlerinden yararlanılarak kayıtdışı istihdam ile yararlanılan makroekonomik değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem dinamikleri ARDL sınır testi yardımıyla incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, kayıtdışı ekonomi kavramının nedenleri, etkileri ve boyutlarına yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, kayıtdışı istihdam hakkında genel bilgi verilmiştir. Buna ek olarak, çalışma kapsamında önemli olan kayıtdışı istihdamın oluşum biçimleri, temel belirleyicileri, nedenleri, etkileri ve uygulanan politikalar incelenmiştir. Ayrıca Türkiye’de kayıtdışı istihdamın durumunu anlamaya yönelik, kayıtdışı istihdam ile ilgili istatistiksel tablolar verilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, konu ile ilgili ulusal ve uluslararası literatür çalışmaları, veri seti, yöntem ve bulgular kısmı yer almaktadır. Sonuç kısmında genel değerlendirme yapılarak önerilerde bulunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI EKONOMİNİN TEORİK ÇERÇEVESİ

Kayıtdışı politikalar yapımcılar ve iş dünyası için en önemli sorunlardandır. Bu çerçevede, kayıtdışı ekonomi kavramı ülkelerinin gelişmişlik seviyeleri ile yakından ilişkilidir. Günümüzde, ekonomilerin temelini oluşturan istihdam, demografik yapı, vergi yükü, ekonomik büyüme ve işsizlik gibi temel makroekonomik belirleyicilerin etkisi sebebiyle kayıtdışılığın azaltılması veya ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu yönüyle kayıtdışılık kompleks ve çok boyutlu bir durumdur. Kayıtdışı istihdam ve kayıtdışı ekonomi kavramları birebir ilişkilidir ve kayıtdışı istihdamı kayıtdışı ekonomiden bağımsız düşünmek ve değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle kayıtdışı istihdam öncesinde, kayıtdışı ekonomi kavramını değerlendirmek gerekmektedir ve bu bölüm gelecek bölümün daha iyi anlaşılması bakımından bir altyapı çalışması niteliğindedir. Bu çerçevede, bu bölüm kayıtdışı ekonominin tanımlanmasını, kayıtdışı ekonominin sebepleri, kayıtdışı ekonominin etkileri ve kayıtdışı ekonominin boyutlarını içermektedir.

1.1. KAYITDIŞI EKONOMİNİN TANIMI

Kayıtdışı ekonomi, kamu otoritelerinin bilgisi ve kontrolü dışında her türlü ekonomik işlem olarak tanımlanmaktadır. Bu tür süreçler, genellikle sermaye üzerindeki üretim faktörlerinde söz konusu olabildiği gibi, emek faktörü üzerinde de gerçekleşebilmektedir. Farklı bir ifadeyle, kayıtdışı ekonomi, sosyal güvenlik mevzuatlarına aykırı olarak, çalışma hayatı bağlamında bir işgücü olarak görülmektedir. Kayıtdışı ekonominin büyüklüğü, son 30-40 yılda, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerde, önemli bir seviyeye erişmiştir. Ne yazık ki, kayıtdışı ekonominin gerçek büyüklüğünü tahmin etmek mümkün değildir. Öte yandan, kayıtdışı ekonomi tespiti için çeşitli analizler yapılabilmektedir. Fakat, ülkeler arasındaki hesaplamalarda kullanılan farklı tahmin metodları ve tanımda kullanılan bazı farklı kavramlardan dolayı sonuçlarda değişiklikler olabilmektedir (Dam vd., 2018: 295).

Kayıtdışı ekonomi, belgelenemeyen ve resmi olarak kayıtlara girmeyen ekonomiden meydana gelmektedir. Resmi olmayan faaliyetler ile vergi kaçırma, sosyal güvenlik, kamu düzenlemeleri şeklinde ek maliyet öğelerinin oluşumlarından kaçınılması,

faaliyetin temelinden yasalara aykırılık olması veya yasalardan kaçınılması olarak tanımlanmaktadır. Literatürde, kayıtdışı ekonomi üzerine yapılan tanımların ortak özelliği, ekonomik aktivitelerin devlet bilgisi olmadan gerçekleşmesi, belgelere dayanmaması ve boyutlarının hesaplanamamasıdır. Kayıtdışı ekonomi, yasal ve hukuk dışı uygulamalar dahil olmak üzere çok muhtelif alanları kapsamaktadır. Kayıtdışı ekonomi, farklı sektörlerden değişik özelliklere sahip faaliyetleri içermektedir. Bu faaliyetlerin bir kısmı parasal uygulamalardan, bir kısmı da parasal olmayan uygulamalardan meydana gelmektedir. Kayıtdışı faaliyetleri ortak özellikleri sebebiyle birbirinden tamamen ayırmak mümkün olmamakla birlikte, bu faaliyetlerin gerçekleştiği ekonomik sektörler üç grupta sınıflandırılmaktadır (Şen, 2015: 5; Bulutay ve Taştı, 2004: 3).

- Beyandışı ekonomi (unreported economy)
- Kayıtdışı ekonomi (informal economy)
- Yasadışı ekonomi (criminal economy)

Başka bir deyişle, kayıtdışı ekonomi kavramı farklı şekillerde ifade edilebilmektedir. Aslında, ‘beyan dışı’, ‘kayıtdışı’ ve ‘yasadışı’ kavramları birbiri ile ilişkili ve hemen hemen benzer kavramlardır. Kayıtdışı ekonomi kavramı kapsamında yapılan faaliyetlerin sınıflandırılması Tablo 1’de ayrıntılı olarak verilmektedir.

Tablo 1. Kayıtdışı Ekonomik Uygulamaların Sınıflandırılması

Uygulamalar	Parasal Uygulamalar		Parasal Olmayan Uygulamalar	
İllegal Uygulamalar	Çalıntı mal ticareti, uyuşturucu üretimi ve satışı, fuhuş, kumar, kaçakçılık ve sahtekarlık		Uyuşturucular, çalıntı mallar, kaçakçılık ürünleri vb. Kişisel kullanım için uyuşturucu değişimi veya hırsızlık için kendi kullanımının geliştirilmesi.	
	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma	Vergi Kaçırma	Vergiden Kaçınma
Legal Uygulamalar	Raporlanmayan gelirler, raporlanmayan ücretler için yasal mallar ve hizmetler, kazançlar, varlık edinimi.	Çalışanlara yapılan ödemeler olduğu halde çalışanlara yapılan vergi muafiyeti ve çalışanların ödemelerine yapılan indirimler.	Legal olan mal ve hizmetlerin takası.	Bireysel veya başka birine yardım için yapılan işler.

Kaynak: Şen, A. (2014). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Vergi İlişkisi”. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, kayıtdışı ekonomik uygulamalar legal ve illegal uygulamalar olmak üzere ikiye ayrılırken, parasal ve parasal olmayan işlemler olarak da sınıflandırılmaktadır. Legal gayri resmi parasal işlemler ve parasal olmayan işlemler vergi kaçakçılığı ve vergiden kaçınma ile sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’de sendikalar,

Sivil Toplum Kuruluşları (STK)'lar ve aynı zamanda hükümet tarafından kayıtdışı sektöre dikkat çekme konusunda önemli bir artış olmuştur. Türkiye'de kayıtdışı ekonomiye ilişkin literatür, kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün, seçilen yönteme göre, özellikle uygulanan yönteme bağlı olarak, büyük ölçüde değiştiğini göstermektedir. Genel olarak, kayıtdışı ekonominin büyüklüğü Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYİH) % 50'sinden fazladır ve her üç kişiden biri kayıtdışı sektörde çalışmaktadır (Dereli, 2007: 69).

1.1.1. Kayıtdışı Ekonominin Unsurları

Kayıtdışı ekonomi, nedenleri ve etki alanları bakımından ülkeden ülkeye bazı farklılıklar gösterse de, bugün neredeyse dünyadaki tüm ülkeler için büyük bir tehdit haline gelmiştir. Bundan dolayı, kayıtdışı ekonominin kontrol altına alınması bütün ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Kayıtdışı ekonomi üç ana faktörden meydana gelmektedir (Tunç, 2007: 5-6).

- **Yasaklı Uygulamalarda Kayıtdışılık:** Yasaklanan faaliyetlerde kayıtdışılık, yasalarca yasaklananların ve kusur sayılanların sebep olduğu kayıtdışılıktır. Ayrıca yeraltı ekonomisi olarak da ifade edilmektedir. Yeraltı ekonomisi, yasadışı aktivite ve uygulamalardan meydana gelen bir ekonomidir. Hem yasadışı, hem de cezai konuları kapsamaktadır. Bu aktiviteler ekseriyetle kamu intizamına karşı suç teşkil etmektedir. Bu suçlara, silah ve uyuşturucu kaçakçılığı, fuhuş, düzmece pasaport/para, düzmece vizeler, çek tahsilatları koleksiyonu örnek olarak verilebilir. Yasaklanan aktiviteler neticesinde, bu gelirler suç teşkil ettiği için ilgili kurumlara rapor edilmemektedir.
- **Legal Uygulamalarda Kayıtdışılık:** Yasal faaliyetlerde kayıtdışılığın, işveren konumunda vergi mükellefi olan gerçek ve tüzel şahısların, kanunlarca uygun olmayan faaliyetler neticesinde elde edilen gelirlerin bir bölümünü veya tamamını alakalı kamu kurum ve kuruluşlarına bildirmemesi gerçeğidir. Bu durum aynı zamanda gerçek ve tüzel şahıs vergi mükelleflerinin daha az vergi ödemek veya herhangi bir vergi ödememek için ilgili kurumlara bildirim yapmaması anlamına gelmektedir.
- **Kayıtsız Kayıtdışılık:** Hiç kayıt edilmeyen kayıtdışı kayıtlar, ekonomik aktivite ve uygulamaları kamu kurum ve işletmelerinin izni olmadan yürütmeye çalışanların marjinal eseridir. Örneğin; seyyar satıcılık, gezici meyve sebze satışı, tamir ve bakım çalışmaları, temizlik ve tarım işçileri vb. bu gruba aittir.

1.1.2. Kayıtdışı Ekonominin Ölçülmesindeki Metotlar

Kayıtdışı ekonominin ölçülmesinde üç farklı metot kullanılmaktadır. Bunlar doğrudan ölçme metotları, dolaylı ölçme metotları ve karma ölçme metotlarıdır. Üç ölçüm metodu da aşağıda kısaca özetlenmektedir (Akalin ve Kesikoğlu, 2012: 74-75).

- **Doğrudan Ölçme Metotları:** Doğrudan ölçüm metotlarında kayıtdışı ekonominin büyüklüğü anket faaliyetleri ile tahmin edilmeye çalışılmaktadır.
  - **Hane Halkı Anketleri:** Seçilen örnek kitlelere yapılan anketlerdir.
  - **İşyeri Anketleri:** İşyerlerine yapılan anketlerdir.
  - **Zaman Kullanımı Anketleri:** Kayıtdışı ekonomik uygulamalara harcanan zaman incelenmektedir.
  - **Vergi Anketleri:** Hanehalkı ve işyerlerindeki vergi kaçakçılığı ile ilgili anketlerdir.
  - **Diğer Anketler:** Kamu veya özel sektör kuruluşlarında yapılan anketlerdir.
- **Dolaylı Ölçme Metotları:** Bilgiye doğrudan ulaşmak zor olduğundan kayıtdışı ekonominin öngörüsünde daha dolaylı ölçüm metotları tercih edilmektedir. Bu metotların dolaylı olarak adlandırılmasının nedeni, ulusal muhasebe hesapları, para birimleri, demografik özellikler ve diğer amaçlar için hazırlanan vergi istatistikleri gibi verilerin analizine dayanmasıdır.
  - **Gayri Safi Milli Ürün Yaklaşımı:** Kayıtdışı ekonomi bölümünde üretim, gelir ve gider ile ilgili her çeşit veri bir arada kullanılmaktadır.
  - **İstihdam Yaklaşımı:** Kayıtdışı ekonominin büyüklüğü, zaman içinde nüfusun, sivil işgücünün ve istihdamın gelişmesine bakarak tahmin edilmektedir.
  - **Vergi Araştırmaları ile Ölçme Yaklaşımı:** Vergi müfettişleri tarafından belirlenen matrah farklılıklarına dayalı olarak kayıtdışı ekonominin büyüklüğü tespit edilmektedir.
  - **Parasal Yaklaşım:** Kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü ölçmek için para piyasası hareketleri gözlemlenmektedir.
- **Karma Ölçme Metotları:** Bu yöntemlerle, kayıtdışı ekonominin büyüklüğü birçok değişken kullanılarak tahmin edilmektedir. Bunlar vergi yükü, vergi ahlakı, vergi kontrolü, vergi cezaları, bürokratik sebepler, evrak işleri, elektrik

üretimi ve kullanımı, inşaat geliştirme ve çimento üretimi, ihracat ve üretim gibi değişkenlerdir.

1.2. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI EKONOMİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

24 Ocak 1980 kararları ve hızla büyüyen kamu açıkları neticesinde bütçe gelirlerinin giderlere oranı giderek azalmıştır. Bu durum neticesinde, yeni kaynak arayışları başlamış ve ekonomide kendini gösteren kayıtların vergilendirilmesi ve tescili ile ilgili incelemeler söz konusu olmuştur. Kamu maliyesi dengesi oluşturmak için, kalıcı kayıtlı mükelleflere ek ve yeni vergiler uygulanmıştır ancak uzun vadeli çözümler sağlanamamıştır. Kayıtlı vergi mükellefleri üzerindeki ağır vergi yükü, kayıtdışı sektörü daha da güçlendirmiş ve bu durum kayıt dışılıkta hızlı bir büyüme sağlamıştır. Ek olarak, ağır vergi yükü vergilendirmeyi veya vergi kaçakçılığını önlemek için fiili yöntemde vergilendirilen vergi mükelleflerini zorlamıştır ve kayıtlı kişilerin sayısı azalmıştır. Türkiye'deki tüm bu gelişmelerin hacmine bağlı olarak kayıtdışı ekonomi yavaş yavaş artmaktadır. Bununla birlikte, kayıtdışı ekonomi ile ilgili belli bir oran vermek teknik ve ekonomik olarak söz konusu değildir (Kargı ve Güven, 2016: 10).

Ayrıca, Türkiye'de 1980'lerin ortasından başlayarak bugüne kadar ki dönemde kronik enflasyon, spekülasyon kazanımların artması, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve ekonomik uygulamaların kontrol altına alınmaması kayıtdışı ekonominin yıllar itibariyle büyümesine neden olmuştur. Bununla birlikte, birtakım ekonomik faaliyetlerin doğası (örneğin; tarımsal faaliyetler, tekstil sektörü) gereği kayıt altına alınmaması çok zordur. Kayıtdışının tarihsel olarak gelişimi 1980'li yıllarda başlamış ve günümüze kadar artarak devam etmiştir. Türkiye'de, tarım ve hizmet sektörleri, kayıtdışı istihdamın kaydedildiği ana sektörlerin başında gelmektedir. Türkiye'de kayıtdışı ekonominin büyüklüğü, çeşitli çalışmalarda farklı tahmin yöntemleri kullanılarak belirlenmiş ve bu çalışmaların sonuçlarının birbirinden çok farklı olduğu görülmüştür. Belirli yıllar için yapılan bu ölçümlerin sonuçları aşağıdaki gibidir (Biçer, 2006: 69-72).

- **1960-1998:** Kayıt Dışı Ekonomi %0-46 GSMH
- **1968-2001:** Kayıt Dışı Ekonomi %31-84 GSMH
- **1970-1992:** Kayıt Dışı Ekonomi %0-26 GSMH
- **1970-1992:** Kayıt Dışı Ekonomi %0-26 GSMH
- **1971-1999:** Kayıt Dışı Ekonomi %11-22 GSMH
- **1971-2000:** Kayıt Dışı Ekonomi %18-30 GSMH

- **1975-1992:** Kayıt Dışı Ekonomi %6-20 GSMH
- **1984-1991:** Kayıt Dışı Ekonomi %8-45 GSMH
- **1985-2001:** Kayıt Dışı Ekonomi %26-184 GSMH

Belirli yıllar için yapılan analizlerde, kayıtdışı ekonominin giderek arttığı görülmektedir. 1998-2008 yılları arasında yapılan çalışmalar incelendiğinde ise, kayıtdışı ekonominin GSMH'ya oranının % 26-37 arasında değiştiği görülmektedir. 1998 yılında tahmin edilen kayıtdışı ekonomi oranı %37 iken, 2004 yılında %30 olduğu görülmüştür. 2000'li yılından sonra kayıtdışı ekonominin yıllar itibariyle Türkiye'de giderek azaldığı tahmin edilmektedir. 2005 yılında % 30, 2010 yılında % 28, 2014 yılında % 27 ve 2015 yılında ise yaklaşık olarak % 27.8 olduğu tahmin edilmektedir (Kargı ve Güven, 2016: 15).

1980-1990'li yıllar arasında yapılan kayıtdışı ekonomi ile ilgili tahminlerde farklı yöntemler ile tahmin edilmeye çalışılmıştır. Derdiyok (1993) vergi yaklaşımı yöntemi ile 1980 yılındaki kayıtdışı ekonomiyi %46,9 olarak tahmin etmiştir. Simsek vd. (1994) 1992 yılı için yapılan ekonometrik yaklaşım ile %8,1, işlem hacmi bakımından %1,9 ve vergi yaklaşımı bakımından %29,9 olduğunu tahmin etmektedir. Çetintaş ve Vergil (2003: 15) ise 1992 yılında ekonometrik parasal tahmin yöntemi ile kayıtdışı ekonomiyi %23 olarak tahmin etmiştir. Son olarak, Özsoylu (1996) 1990 yılı itibariyle nakit oran açısından kayıtdışı ekonomi %11 olarak tahmin edilmiştir. Çeşitli yıllarda yapılan ve 1980-1990 yılları için yapılan kayıtdışı ekonomi tahminlerinde çeşitlilik söz konusudur çünkü kullanılan tahmin yöntemi ve alınan veriler değişiklik göstermektedir. Kayıtdışı ekonomi vergisel açıdan değerlendirildiğinde, en yüksek çıkmaktadır.

1.3. KAYITDIŞI EKONOMİNİN NEDENLERİ

Bir faaliyetin kayıtdışı ekonomi kapsamında değerlendirilebilmesi için fiili olarak gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin kayıtlarının olmaması veya eksik bildirim olması ile birlikte kamu idarelerinin denetimi dışında kalmaları gerekmektedir. Ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınmaması veya eksiklik olması ekonomik büyüme, işsizlik, gelir dağılımı gibi makroekonomik göstergelerin tam tespit edilememesi ve ekonomik problemlerle mücadelenin zorlaşmasına yol açacaktır. Kayıtdışı ekonominin sebepleri irdelendiğinde, ülkelerin politik, kültürel, yasal, ahlaki ve gelişim seviyeleri birincil nedenler olarak görülmektedir. Dolayısıyla, kayıtdışılığın gelişmiş bir ekonomi için vergi yükünden kaynaklandığı, gelişmekte olan ülkelerde ise demografik değişim veya gelir dağılımındaki eşitsizlikten dolayı ortaya çıktığı görülmektedir. Başka bir deyişle, kayıtdışı

ekonominin büyüklüğü ekonomik olarak güçlü ve kurumsallaşmış ülkelerde çok düşüktür. Ekonomik ve finansal nedenler, ülkeden ülkeye farklılık göstermesine rağmen, kayıtdışı ekonominin ortaya çıkmasının temel nedenleridir (Dam vd. 2018: 295-296; Metin, 2011: 20).

Kayıtdışı ekonomi, resmi kayıtlara girilen, yasal belgelerle belgelenemeyen ve Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) hesaplamalarında dikkate alınmayan tüm ekonomik işlem ve faaliyetleri ifade etmektedir. Bundan dolayı, kayıtdışı ekonominin ortaya çıkmasının temel nedenleri dört grupta toplanabilmektedir. Bunlar (Ay, vd. 2014: 24).

- Aşırı vergi yükü, enflasyon, ekonomik istikrarsızlık ve krizler gibi finansal ve ekonomik nedenler,
- Vergi afları, yolsuzluk, rüşvet ve kamu muhasebeciliği hizmetlerinin yetersizliği gibi idari ve yasal sebepler,
- Şehirlere göç, güven eksikliği ve nüfus politikalarında eksiklikler gibi sosyal ve psikolojik nedenler,
- Siyasi istikrarsızlık ve popülist politikalar gibi politik nedenler,

Kayıtdışı ekonominin nedenleri ülkeden ülkeye çeşitlilik gösterebileceği gibi, ülkelerin ekonomik statülerine, makroekonomik göstergelerine, sosyal ve kültürel sistemlerine göre de farklılık gösterebilmektedir. Örneğin; kayıtdışı ekonominin temel gerekçesi gelişmekte olan bir ülke için vergi kaçırma olurken, başka bir gelişmekte olan bir ülke için işsizlikle mücadele olabilmektedir. Az gelişmiş ülkelerdeki kayıtdışı ekonominin temel sebebi genellikle yoksulluk olmaktadır. Bu çalışma kapsamında genel olarak kayıtdışı ekonominin nedenleri, dışsal ve içsel nedenler olarak iki başlık altında incelenmektedir.

1.3.1. Dışsal Nedenler

Kayıtdışı ekonomi sadece içsel nedenlerden kaynaklanmaz. Globalleşen bir dünya düzeni içerisinde, dünya ekonomisinde meydana gelen değişimler hemen hemen bütün ülkelere sıçrayıp o ülkelerin de ekonomilerini etkileyebilmektedir. Bundan dolayı dışsal sebepler üç farklı şekilde kategorize edilmektedir. Bunlar aşağıda özetlenmektedir (Şen, 2015: 8; Metin, 2011: 25).

1. Küreselleşme:1970'li yıllarda ortaya çıkan küreselleşme kavramı, 1980 yılında ticaretin serbestleşmesi ile yaygın olarak kullanılmaya başlamıştır. Küreselleşme, uluslararası ekonomik, sosyal ve kültürel bütünleşme süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin; 2008 yılında Amerika’da meydana gelen küresel finansal kriz, hemen hemen bütün dünyaya yayılmış ve her ülke bu krizden az çok etkilenmiştir. Bu durum küreselleşmenin bir sonucu olarak karşımıza çıkan ülkedeki kayıt dışılığın ekonomideki payının yükselmesine yol açmıştır.

Çok uluslu şirketler aracılığıyla kar oranlarını arttırmak veya karı maksimize etmek için ekonomik faaliyet alanı ulusal sınırların ötesinde dünya ölçeğinde yayılmıştır. Gelişmekte olan ülkeler yabancı sermayeyi çekmek ve dünya ekonomisi ile bütünleşmek için gerekliliklerini yerine getirmeye çalışmaktadırlar. Özellikle yabancı sermaye işgücü maliyetlerinin düşük olduğu yerleri tercih etmektedir. Örneğin; günümüzde birçok kurumsallaşmış dünya markalarının üretim yerleri Çin’dir. Bu nedenle, sermaye kavramında sınır söz konusu değilken, ulusal devletler artık ekonomik ve sosyal politikaların tek belirleyicisi değildirler. Ekonominin tekrardan yapılandırılmasında, şirket ölçekleri genel olarak küçülürken, işletmeler birleşme yoluyla sürece adapte olmaya çalışmakta ve çalışma süreleri ile çalışma tarzları da değişmektedir. Belirli süreli hizmet sözleşmeleriyle çalışma, geçici çalışma süresi, yarı zamanlı çalışma, iş paylaşımı, tele-çalışma, evde çalışma, taşeronlarla çalışma gibi standart dışı istihdam kategorileri meydana çıkmış ve yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Öte yandan, üretim süreci tamamen veya kısmen kayıtdışı sektörlere evrilmiş ve bu tür çalışmalar genişletilmiştir.

2. Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası Gibi Kuruluşların Ekonomik Programları: 1970’li yıllarda IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar az gelişmiş ülkeler için politikalar belirleyerek, tasarladıkları programları az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulamaya başlamışlardır. Esasında yapılan ve hazırlanan bu ekonomik programların temel amacı, o ülkeleri içinde buldukları ekonomik dar boğazdan kurtarmak ve ülkelerin refah düzeyini yükseltmektir. Fakat hazırlanan bu ekonomik programlar her ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına göre hazırlanmadığından dolayı her ülkede etkisi farklı şekilde görülmektedir. Bu ekonomik programların olumsuz etkileri en çok sosyal alanda görülmüştür ve halk arasında gelir eşitsizliğine ve bu eşitsizlik farkının daha da büyümesine neden olmuştur. Bunun sonucunda ise işsizlik ve yoksulluk artmaktadır. Bu durumda kayıtdışı ekonominin genişlemesine neden olmaktadır.

3. Bilgi Teknolojilerindeki Değişiklikler: Bilgi teknolojilerindeki değişimler de kayıtdışı ekonomi kavramının ortaya çıkmasına neden olan faktörlerdendir. 21. yüzyıl ile birlikte dünyada bilgi ve iletişim alanındaki inovasyonlar, bilgi toplumunun dönüşümü, olgunlaşan teknoloji, yeni iş ortamı ve demografik yapı gittikçe daha genç hale gelmiş ve

çeşitli ticaret kavramları ile pazarlama metotları ortaya çıkmıştır. Yeniliklerin çoğunun yasalara dahil edilmemesi gayri resmi sektörlerin yeni sahalara evrilmesine sebep olmaktadır. Dolayısıyla, globalleşme ve teknolojinin ilerlemesi ile beraber mali ve ticari uygulamaların yapısı değişmeye başlamış ve elektronik ticaretle satışlarda artış meydana gelmiştir. Bugün, e-ticaretteki kayıtdışı kişilerin sayısı çok fazladır. Sanal ortamda kayıtdışı ekonomi büyüklüğünün tespiti çok zordur ve bundan dolayı sanal ortamda iş yapanların vergi görevlerini yerine getirmedikleri ve doğal olarak kayıt dışılığa sebep oldukları aşikardır.

1.3.2. İçsel Nedenler

Kayıtdışı ekonomiye yol açan içsel nedenler makroekonomik göstergeler ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda, temel olarak içsel nedenleri dört ana sınıfa ayırmak mümkündür (Şen, 2015: 12; Bulutay ve Taştı, 2004: 4).

1. Mali ve Ekonomik Nedenler: Kayıtdışı ekonominin oluşmasında en etkin olan nedenlerdendir. Bu bağlamda, özellikle üç temel makroekonomik değişkenin ele alınmasının kayıtdışı ekonomiye etkilerin anlaşılmasında kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir.

- **Enflasyon:** Önemli ekonomik problemler arasında yer alan enflasyon, kayıtdışı ekonominin etkili olduğu ülkelerde daha fazla ortaya çıkmaktadır. Enflasyon vergilendirilebilir vergi mükelleflerinin vergilendirilmesine neden olmaktadır. Vergi mükellefleri, özellikle yüksek gelir tarifeleri olan ülkelerde hızla artmaktadır. Vergi mükellefleri gelirlerinde artma olduğunda, daha yüksek gelir seviyesine geçmiş sayılmaktadırlar. Bu durum vergi mükelleflerinin gelirlerinin bir kısmını vergi idaresinden gizlemesine yol açmaktadır. Vergi idaresinden kaçırılan vergiler sebebiyle devlet bütçe açığını kapatmak için borçlanmaya ve para basma stratejini uygulamaya koymaktadır. Sonuç olarak faiz oranları ve enflasyon giderek yükselmektedir. Enflasyon oranındaki artış, gelir eşitsizliğinin artmasına neden olmaktadır.

Türkiye için enflasyon uzun yıllar boyunca büyük problem olmuştur. 2000-2001 yıllarında yaşanan ekonomik kriz sonrası enflasyon oranı %80'lere kadar çıkmıştır. 2003'ün sonunda enflasyon oranı %24 oranına kadar tekrar düşürülmesine rağmen, enflasyon oranları %5 seviyelerini günümüze kadar görememiştir. Enflasyon, fiyat mekanizmasının işleyişini negatif yönde etkilemekte ve ekonomideki kaynak tahsisini aksattırmaktadır. Ekonomideki enflasyonist ortamdan kaynaklanan belirsizlikler faiz

oranlarında artışa neden olmakta ve uzun vadeli etkin yatırım kararlarının verilmemesine yol açmaktadır. Diğer yandan, enflasyon, hayali karların vergilendirilmesine sebep olurken ekonomide kayıt dışılığı arttırmaktadır.

• **Gelir Dağılımı:** Gelir dağılımındaki eşitsizlik, bir başka deyişle, düşük gelir seviyesine sahip kişilerin sayısının yüksek olması ve orta gelir seviyesinin düşük olması kayıtdışı ekonominin ortaya çıkmasında büyük etkindir. Bireylerin düşük gelir durumu, onları gayri resmi faaliyetlerde çalışmaya iten bir faktördür. Geliri yüksek kişilerden daha fazla vergi alınması gerekmektedir fakat gelirleri yüksek kişiler gelirlerini illegal yollarla düşük göstererek daha az vergi ödemektedir. Örneğin, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre gelir dağılımındaki eşitsizliğin en önemli sebebi, tarım sektörünün ekonomide büyük paya sahip olmasıdır. Bunun anlamı nüfusun çoğunluğunun tarım sektöründe istihdam edildiğidir. Gelişmiş ülkelerde getirilerin düşük ve orta gelir gruplarına dağıtılmasında, gelir dağılımının daha adil olmasının yanı sıra, uygulanan sosyal stratejilerin de önemli rolü vardır.

• **Vergi Düzeni:** Mükellefler arasında haksız uygulamalardan kaynaklanan vergilere direnç gösterilmesi durumu, kayıtdışı faaliyetlerin ortaya çıkmasında da etkilidir. Vergi oranlarının mantıklı düzeylerden fazla olması vergi mükelleflerinin çalışma isteklerini olumsuz etkileyecektir. Vergi ödemek istemeyen vergi mükellefleri ya çalışma hayatını bırakacaklar ya da kayıtdışı faaliyetlerine başvuracaklardır. Vergilerin düzenli ödenmemesinde vergi affı durumunun da önemli bir payı vardır. Kayıtlı vergi mükellefleri, düzenli vergi ödemelerini sık sık çıkarılan vergi aflarından dolayı istismar etmektedirler.

Özetlemek gerekirse ekonomik ve mali nedeler aşağıdaki başlıklar altında toplanabilmektedir (Ay vd. 2014: 24).

- İstihdam üzerindeki aşırı mali yük,
- Ücretlerden aşırı kesinti,
- Yüksek enflasyonun yol açtığı enflasyon vergisinden kaçınma temayülü,
- Kanunsuz gelir dağılımı
- Ekonomik konjoktüre göre hükümetlerin çıkardığı vergi istisnaları, muafiyetleri ve borçlanma kararnameleleri (krizler, felaketler, olağanüstü hâller vb.),
- Ekonomik nedenlerden dolayı bilişim teknolojilerinin tam olarak kullanılmaması.

2. Sosyal ve Yapısal Nedenler: Kayıtdışı ekonomiye neden olan sosyal ve yapısal gerekçeler; hızlı nüfus artışı, köyden kente göçün artması ile işsizlik oranlarının yükselmesi olarak sıralanabilir. Dolayısıyla, işgücünün niteliksiz olması, kayıtdışı istihdamın artmasına yol açmıştır. Büyük şehirlerde göç sonucu meydana gelen problemler, mükelleflerin kanunları ihlal etmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte, ülkedeki düşük eğitim düzeyi, vergi bilincinin oluşmamasına ve kanunların gerektirdiği biçimde yasal yükümlülüklerin yerine getirilmemesine sebep olmaktadır.

Sosyal ve yapısal nedenler ile kayıtdışı ekonominin oluşumundaki başlıca gerekçeler genel olarak aşağıdaki şekilde özetlenebilmektedir (Tunç, 2007: 7).

- Hızlı nüfus artışı,
- Köyden kente göçün çok olması,
- Bölgesel kalkınma farklılıkları,
- Artan esnek üretim ve istihdam münasebetleri,
- Globalleşme sürecinin sebep olduğu haksız rekabet,
- İstihdam ve eğitim durumunun zayıf olması,
- Uzun vadeli işsizlik ve düşük istihdam oranlarının yüksek olması,
- İşgücü piyasasına yeni girenlerin sayısındaki hızlı artış,
- Kayıtlı istihdam eksikliği.

3. Siyasal Nedenler: Kayıtdışı ekonomi, siyasi anlamda da çok önemli bir sorundur. Bu çerçevede, devletin bünyesinde var olan kurumların daha koordineli olarak çalışması büyük önem arz etmektedir. Çünkü birbirleri ile koordineli çalışan devlet kurumları sayesinde kayıtdışı ekonomi oranı azalacaktır. Kayıtdışı ekonomi ve gelir eşitsizliğinin ana nedenlerinden biri de politik kaygılardır. Özellikle seçim dönemlerinde söz konusu olan istisnaların ve afların Türk Vergi Sisteminde yaygın olduğu görülmektedir. Daha az vergi ödemek için siyasi karar alma mekanizmasını etkileme imkanına sahip olanlar yasal olarak vergi yükünü hafifletmeye çalışırken, politik karar alma sürecini etkileme fırsatı bulamayanlar vergi yükünü hafifletmek için kayıtdışı faaliyetlere başvurmaktadır.

4. İdari ve Hukuki Nedenler: İdari ve hukuki nedenlerden kasıt, hukuki yükümlülüklerde bulunan yanlış mevzuatlar ve idari anlamda denetim yetersizliğidir. Örneğin, çalışma mevzuatına göre, bir işletme mevzuattaki yükümlülükleri yerine getirdikten sonra, çalışan sayısı mevzuatta belirtilen sayıdan fazla olduğunda işveren genellikle kayıtdışı uygulamaya geçerek, çalışanların bir kısmını veya tamamını kayıtdışı

olarak istihdam etmektedir. Günümüzde, vergi sistemlerinin temeli beyanname usulüne dayanmaktadır ve vergilerin beyanlara göre doğru hesaplandığını bilebilmek için denetleme mekanizmasına büyük rol düşmektedir.

İdari ve hukuki nedenleri ayrı ayrı değerlendirmek gerekirse, hukuki ve idari nedenler aşağıdaki şekildedir (Ay vd. 2014: 28; Akalin ve Kesikoğlu, 2012: 73).

İdari Nedenler

- Sosyal Güvenlik Kurumu ve Gelir İdaresinin kalıplaşmış konstrüksiyonu,
- Kontrol personelinin eksikliği,
- İşveren, işyeri ve işçi kontrolündeki eksiklikler,
- Kamu kurum ve işletmeleri arasında eş güdüm yetersizliği,
- Kamu kurum ve işletmeleri arasında ortak veri tabanları kuramamak,
- Teknolojik altyapı yetersizlikleri,
- E-devlet hizmetlerinin yaygınlaştırılmaması,
- İşçilerin sendikalaşma haklarını kullanamamaları.

Hukuki Nedenler

- Bürokratik işlemlerin çok olması,
- Belge intizamına tam olarak uyulmaması,
- Kayıt sistemi bozukluğu,
- Yasal düzenlemeler ülkenin gereksinimlerini karşılayamaması,
- Yasalarda sık sık yapılan değişiklikler,
- Vergi ve sosyal güvenlik mevzuatındaki hukuksal boşluklar,
- Para cezalarının caydırıcı olması.

1.4. KAYITDIŞI EKONOMİNİN POZİTİF VE NEGATİF ETKİLERİ

Kayıtdışı ekonominin çoğunlukla olumsuz etkileri olmasına karşın, olumlu yönleri de bulunmaktadır. Kayıtdışı ekonomi, ekonomik krizlerden çok etkilenen ve sosyal gerilimlerin fazla olduğu ülkelerde ve ekonomilerde işsizlere farklı çalışma alanları sağlamaktadır. Benzer şekilde kriz sonrasında işverenlere yönelik yapılan vergi afları, işletmelerin kazançlarını arttırarak vergi yüklerini hafifletmektedir. Genel olarak özetlemek gerekirse, kayıtdışı ekonominin pozitif etkileri şunlardır (Şen, 2015: 23; Metin, 2011: 33).

- Vergi ve sosyal güvenlik ciroları gibi kamu yükümlülüklerinin yerine getirilmemesi neticesinde ortaya çıkan maliyet azalışları, iç ve dış pazarlarda rekabet avantajı sağlamaktadır.
- Özel sektör tarafından kaçırılan kaynakların kullanımı, devlet tarafından vergi gelirlerinin yetersiz kullanılması nedeniyle özel sektör tarafından daha etkin kullanılmaktadır.
- Kayıtdışı ekonomi, gelir eşitsizliğini dengeleyerek fakirliği azaltıcı bir rol oynamaktadır. Ayrıca, kayıtdışı ekonomi, kayıtlı ekonomiye talep yaratmaktadır.
- Kayıtdışı ekonomiden elde edilen gelirlerin, borsa ve bankalar aracılığıyla kayıtlı sektöre aktarıldığı ve böylece kayıtlı ekonomiye bir gelir sağladığı iddia edilmektedir.

Kayıtdışı ekonominin pozitif etkileri, negatif etkilerinin yanında çok küçük kalmaktadır. Çünkü kayıtdışı ekonominin meydana çıkardığı ciddi problemler söz konusudur. Bu kapsamda özetlersek kayıtdışı ekonominin negatif etkileri aşağıdaki gibidir (Şen, 2015: 23; Bulutay ve Taştı, 2004: 5).

- Kayıtdışı ekonominin negatif etkileri ilk olarak ekonomi üzerinde görülmektedir. Kayıtdışı ekonomi oranının artması, devletin gelir kaynağı olan vergi miktarlarının azalması anlamına gelmektedir. Bu noktada devlet borçlarını ödemede yetersiz kalan vergiler sonucunda farklı stratejiler uygulamaktadır ve sonuçları ekonomik olarak tüm ülkeyi etkilemektedir.
- Borçlanmayı kapatmak için devletin yurtdışı kurum ve kuruluşlardan veya ülkelerden borçlanması, ülkedeki faizlerin artmasına, para değerinin azalmasına, dövizlerin yükselmesine ve doğal olarak ciddi enflasyon rakamları görülmesine sebep olmaktadır.
- Borçlanma para basma yöntemi ile kapatılmaya çalışıldığında da sonuç pek iç açıcı değildir. Çünkü belirsizlik tüm özel kurumların tedbir almasına yol açtığından bankalar ellerinde bulundurdukları mevduatları reel üretimde kullanmak isteyen yatırımcılara aktarmak istemezler.
- Kayıtdışı ekonomi rekabet ortamını da etkilemektedir. Haksız rekabet ortamının olduğu kayıtdışı ekonomide, kayıtsız çalışan işletmelerin kayıtlı çalışan işletmelere göre daha fazla üstünlük sağlamaları olasıdır. Bu durum piyasalarda haksız rekabet ortamı oluşturmaktadır.

- Önemli negatif etkilerinden bir tanesi de kayıtdışı ekonominin gelir eşitsizliği ve adaletsizliğine yol açmasıdır. Bu durum vergi mükellefleri arasında vergisini tam ve zamanında ödeyen ile tam ve zamanında ödemeyen mükellefler arasında büyük haksızlıklara neden olmaktadır.
- Kayıtdışı ekonominin fazla olduğu ülkelerin doğrudan yabancı sermaye ve yatırım çekmeleri zor olmaktadır. Yabancı yatırımcı ekonomik olarak istikrarlı olmayan bir yere yatırım yapmak istememektedir.
- Kayıtdışı ekonomiden dolayı ülkenin gerçek ekonomi büyüklüğü ölçülemediğinden, devletin uzun veya kısa dönemli kalkınma stratejilerinin başarısız olma olasılığı artmaktadır.

1.5. KAYITDIŞI EKONOMİNİN BOYUTLARI

Kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü ve boyutunu, gizlilik içinde yapılan kayıtdışı ekonomik faaliyetler nedeniyle ölçmek çok zor olmakla beraber, bu büyüklüğü ölçmek için doğrudan ve dolaylı ölçme yöntemleri kullanılmaktadır. Doğrudan ölçme yöntemlerinin esası anketlerle kayıtdışı ekonominin tahmin edilmesine dayanmaktadır. Dolaylı ölçme yöntemleri ise GSMH yöntemi, istihdam yöntemi, vergisel yöntemler ve parasal yöntemler olarak dört sınıfta toplanmaktadır (Işık ve Acar, 2003: 123-124)

Kayıtdışı sektörün yaygın olmasından ve etkili önlemlerin alınmamasından dolayı GSMH, istihdam ve bütçe güvenilir rakamlarla hesaplanamamaktadır. Bu durum da kaynakların yetersiz kalmasına ve politikaların yanlış konumlandırılmasına yol açmaktadır. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede etkili önlemlerin bulunmaması, birçok firmanın kayıtdışı sektöre girmesi ya da operasyonlarını kayıtdışı sektörde aktif olan küçük firmalara taşeronlaştırması yönünde zorlamaktadır. İşverenlerin ulusal ve uluslararası rekabet avantajlarını kaybetme konusundaki kaygıları, kayıtdışı ekonomiye karşı mücadeleyi ekonomik politika yapıcılar için zor bir görev haline getirmektedir (Dereli, 2007: 68).

Ayrıca, kayıtdışı ekonomideki oransal yükseliş, vergi gelirlerinde bir azalmaya ya da kamu harcamalarının en kayda değer mali kaynağı olan vergi yükünde yükselişe neden olacaktır. Bu durum halkı borçlanmaya zorlayabilir veya para basma meyilini artırarak enflasyon, faiz ve gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi yeni ekonomik sorunlara yol açabilir. Kayıtdışı ekonominin yalnızca negatif çıktılarının olmadığı, aynı zamanda ekonomik hayata ve bireysel refaha olumlu yönde katkı sağlayabileceği de belirtilmektedir. Örneğin,

sektörler ellerinde biriken fonları, özellikle kayıt dışılığın yaygın olduğu faaliyet alanlarında yeni yatırımlara ve istihdama yönlendirebileceklerdir. Ayrıca, fonlar kamu sektöründen ziyade özel sektör tarafından kullanılıyorsa, kayıt dışılığın ekonomiye yarar sağladığı iddia edilmektedir (Bulutay ve Taştı, 2004: 10).

Türkiye'de kayıtdışı ekonominin boyutlarını ve büyüklüğünü ortaya koymak amacıyla çalışmalar söz konusudur. Fakat, kayıt dışılığın tanımında da verildiği gibi, büyüklük ve boyut konusunda ortak bir fikir birliği mevcut değildir. Çünkü kayıtdışı ekonomiyi tam anlamıyla ölçmek mümkün görünmemektedir. Yapılan çalışmalarda, kayıtlı ve kayıtdışı ekonominin birebir ilişkili olduğu ve kayıtdışı ekonominin büyüklüğünün yalnızca tahmin yöntemleriyle belirlenebildiği görülmüştür. Dünya bankası verilerine göre, 2000 yıllarında Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin büyüklüğü 80,8 - 101 milyar dolar arasında tahmin edilmektedir. Bu rakam AB ülkeleri ile kıyaslandığında gerçekten çok büyüktür (Şen, 2015: 27).

Kayıtdışı ekonominin, ceza ekonomisinin kapsamı dışında kalan boyutu ise, yasa dışı yollarla elde edilen gelirin kayıt altına alınmaması ile ilgilidir. Suç ekonomisinde, üretim tamamen yasa dışı olarak yapılır ve bu yasadışı faaliyetlerden elde edilen gelir gizlenmektedir. Bu bağlamda, kayıtdışı ekonomi ve kayıtdışı ekonominin ceza sektörü kapsamı dışında kalan diğer alt sektörler birbirinden ayrılmaktadır. Dolayısıyla bunlara karşı yürütülen mücadelenin sebepleri de farklılık göstermektedir. Devlet, kayıtdışı ekonominin, ceza ekonomisinin kapsamı dışında kalan boyutuna karşı mücadelesinde, ekonomik faaliyetleri ve ekonomik büyüklükleri kayıt altına alarak ve ilan ederek vergi, istihdam ve milli gelir açısından vergi toplamaktadır. Suç ekonomisine/karaborsaya karşı mücadelenin amacı, tüm sektörü ve bu sektörde kazanılan geliri ortadan kaldırmaktır. Nitekim, ceza ekonomisi/karaborsa ile mücadeleyle ilgili eylemler "Kayıtdışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı'nda" (2008-2010) yer almamıştır. 2011-2013 Eylem Planında, bu konuyla ilgili 47 eylem hazırlanmış ve aşağıdaki beş amaç çerçevesinde sunulmuştur (GİB, 2011: 1-3).

- Gönüllü uyumun arttırılması,
- Denetim kapasitesinin güçlendirilmesi,
- Yaptırımların caydırıcılığının arttırılması,
- Veri tabanının paylaşılması,
- Halkın bilinçlendirilmesidir.

2011-2013 Eylem Planı, 2008-2010 Eylem Planı'ndaki eylemlerle ilgili sonuçların gerçekleştirilmesi, kurumlardan gelen önerilerin değerlendirilmesi ve Ekonomik Koordinasyon Konseyi'nin önerileri dikkate alınarak hazırlanmıştır. Öte yandan, kayıtdışı ekonomiye karşı mücadele ile birlikte kayıtdışı istihdama karşı mücadeleyi de içermektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

KAYITDIŞI İSTİHDAMIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Kayıtdışı istihdam, kayıtdışı ekonomik sektörden kaynaklanan önemli bir sorundur. Kayıtdışı istihdam, çalışanların beyan edilmediği ve çalışma hayatını yöneten kurallar uyarınca düzenlenmediği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Kayıtdışı istihdam, yalnızca gelişmekte olan ülkelerin temel ekonomik sorunu değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de temel ekonomik sorunlarından biridir. Kayıtdışı istihdam işsizliği azaltarak toplumun belirli kesimlerinde kısa bir süre için gelir sağlamasına rağmen, kamu gelirinde, rekabette ve talep dağılımında bir ülkenin sosyoekonomik istikrarı için tehdit teşkil edebilecek bir bozulma yaratmaktadır. Neden olduğu finansal kayıplar ve olumsuz ekonomik ve sosyal etkilerinden dolayı, çoğu ülke ekonomideki kayıtdışı istihdam oranını azaltmaya çalışmaktadır. Bireylerin karşılaştığı sosyal ve ekonomik zorlukların net bir şekilde anlaşılması için kayıtdışı istihdamın dinamikleri analiz edilmelidir (Görmüş, 2017: 157).

Bu çerçevede bu bölümde, kayıtdışı istihdam kavramı teorik olarak tanımlandıktan sonra, kayıtdışı istihdamın oluşum şekilleri, temel nedenleri, olası etkileri ve bu konuda uygulanan politikalar irdelenmektedir.

2.1. KAYITDIŞI İSTİHDAMIN TANIMI

Literatürde, kayıtdışı istihdama ilişkin çok yönlü tanımlar mevcuttur. Örneğin, kayıtdışı istihdam; istihdam faaliyetlerinin resmi belgelere yansımaması veya istihdamın süresinin ve resmi makamlara ödenen ücretin miktarının kamuya bildirilmemesi veya eksik bildirilmesidir. Devletin düzenleyici ve denetleyici standartlarının gerçekleşmediği iş ilişkilerinde bulunanların gelirlerini kamu kurumlarına haberdar etmemesi kayıtdışı istihdam olarak ifade edilmektedir. Son olarak, kayıtdışı istihdam, kayıtlı olmayan veya resmi olmayan sektörde, hem kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin hem de kendi adına veya ücretli faaliyetlerin kamu kayıtlarına ve istatistiklere yansıtılmaması durumu şeklinde tanımlanmaktadır (Şahin, 2018: 2057).

Kayıtdışı istihdam literatürde “gizli istihdam” olarak da adlandırılmaktadır. Kayıtdışı istihdam geneler olarak, istihdam durumu ve sosyal güvenlik kapsamı hakkındaki bilgilerden elde edilmektedir. Sosyal mevzuatın kapsamına girmeyenlerin yanı sıra, serbest meslek sahipleri, ücretsiz aile işçileri, belirsiz yerlerdeki işçiler ve üç ya da daha az işçisi

olan küçük işyerlerinde güvencesiz çalışanlar da kayıtdışı istihdam kapsamındadır (Dereli, 2007: 65).

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) kayıtdışı istihdama dair tanımlaması ise, firmaların kayıtdışı olarak adlandırılmaları firmaların farklı bir tüzel kişiliğe sahip olmamaları, firmaların ailelere veya bireylerden farklı bağımsız birilerine ait olmaları, satmak veya değişimde kullanılmak için ürün veya hizmet üretmeleri ve tarım dışı aktivitelerde bulunmaları şeklindedir (Yağmur, 2013: 2).

Tunç (2007: 13-14)'e göre, kayıtdışı istihdam, kayıtlı kişilerin istihdamı, vergi dairesi ve sosyal güvenlik kurumu gibi ilgili kamu kurum ve işletmelerine, kendi adına veya vergi dairesi ve sosyal güvenlik kurumu adına bildirilmemesi veya eksik olarak bildirilmesine denilmektedir. Diğer taraftan istihdam, asgari yaş, asgari ücret, fazla mesai ve işyeri standartları gibi düzenlemelere uymaksızın, sosyal güvencenin, vergilerin ve diğer fonların yetersiz veya ödenmemiş olduğu istihdamdır. Başka bir ifadeyle, kayıtdışı istihdam, devletin denetleme ve düzenleme standartlarının uygulanmadığı durumlarda, iş ilişkilerinde bulunanlar tarafından elde edilen gelirlerin kamu kurumlarına deklare edilmemesi olarak ifade edilmektedir.

Kayıtdışı istihdam genellikle dört değişik şekilde ortaya çıkmaktadır (Disk, 2017:2).

1. Çalışan işçilerin istihdamının resmi kayıtlarda hiçbir şekilde olmaması.
2. İstihdam edilen işçilerin çalışma süresinin yalnızca bir bölümünün resmi kayıtlarda görüntülenmesi.
3. Çalışan işçilerin temel kazançlarının resmi kayıtlarda eksik olması.
4. Hem çalışma saatlerinin hem de çalışan işçilerin ana kazançlarının resmi kayıtlarda eksik olması.

Kayıtdışı istihdam, geniş bir kategoriye temsil etmekle birlikte politika oluşturma ve analiz gayesiyle temelde iki kategoriye ve onların alt gruplarına ayrılmaktadır (Erikli, 2018: 11; Sarıca, 2006: 75).

1. Kayıtdışı Serbest Çalışma

- a. İşveren olarak çalışanlar
- b. Serbest çalışan işçiler
- c. Kayıtlı veya kayıtsız şirketlerde ücretsiz aile işçileri

2. Kayıtdışı İstihdam

- a. Çalışan olarak çalışanlar
- b. Günlük işlerde çalışanlar

- c. Geçici ya da yarı zamanlı çalışanlar
- d. Ücretli ev işçileri
- e. Taşeron işçiler
- f. Kayıtdışı veya bildirilmemiş işçiler
- g. Evde sanayi işlerinde (dokuma, parça başına iş, vb.)

2.2. Kayıtdışı İstihdamın Oluşum Şekilleri

Türkiye’de kayıtdışı istihdam oluşum şekillerine göre farklılık göstermektedir. Üç tür kayıtdışı istihdam mevcuttur. Bunlar: Sigortalıların Sosyal Güvenlik Kurumuna (SGK) bildirilmemesi, sigortalıların çalışma günlerinin SGK’ya bildirilmemesi veya sigortalıların kazancının SGK’ya bildirilmemesi şeklindedir (Kalaycı ve Kalan, 2017: 22; Şen, 2015: 30-42).

1. Çalışanların SGK’ya Hiç Bildirilmemesi: En yaygın kayıtdışı istihdam türüdür. Bu kayıtdışı istihdam, kendi istekleri doğrultusunda kayıtsız çalışanlar ve çalışmaları kamu kurum ve kuruluşlarına rapor edilmeyenler tarafından iki şekilde yapılmaktadır. Çalışanlar arasındaki bazı ekipler, işverenleri istemiş olsalar bile, belirli nedenlerle SGK ve vergi dairelerine kaydolmak istememektedir. İkinci olarak, işverenin maliyetleri düşürmek amacıyla sigortasız çalıştırmak istemesidir. Genel anlamda bu gruptakiler 5 farklı şekilde sınıflandırılmaktadır.

a. Yabancı Kaçak İşçiler: Yabancı kaçak işçilik; vatandaşlıklarına bakılmaksızın var olan hukuksal düzenlemelere uygun olarak oturma, çalışma ve konaklama izinleri söz konusu olmayan kişilere atıfta bulunmak için kullanılmaktadır. (Tunç, 2007: 16). Birçok ülkede kayıtdışı istihdamın genişlemesine neden olan faktörlerden biriside yasadışı faaliyet gösteren yabancı işçilerdir. Türkiye’de her geçen gün yabancı kaçak işçilerin sayısı artmaktadır.

Küreselleşmenin kademeli olarak ülke sınırlarını ortadan kaldırması ve rekabet koşullarının büyümesi nedeniyle, maliyetlerini azaltmak isteyen şirketler yabancı kaçak işçileri tercih etmektedirler. Kaçak işçilerden dolayı maliyetlerini azaltan firmalar kayıtdışı istihdamda artışa neden olmaktadır. Örneğin, son beş yılda Türkiye’ye gelen Suriyeli mülteci sayısının önemli ölçüde artması, kayıtdışı istihdamı arttırmıştır. Çünkü daha ucuza ve sosyal güvencesiz olarak çalışan Suriyeliler işverenler tarafından tercih edilmektedirler (Şen, 2015: 31).

b. Çocuk İşçiler: Çocuk işçiliği, düşük ücretler ve işveren için sigortasız işçi çalıştırmanın karlı olması nedeniyle işgücü maliyetlerini düşürmektedir. İşverenlerin bir kısmı, bilhassa küçük ölçekli firmalar, yetişkin işçiliği yerine çocuk işçiliğini kullanmayı tercih etmektedirler. Türkiye’de istihdam edilen çocukların % 87’si 1-9 çalışanı olan küçük ölçekli işletmelerde çalışmaktadır.

Çocuk işçiliği, sadece az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere özgü değildir. Çocuk işçiler, dünyanın her ülkesinde, aile ekonomisine katkıda bulunacakları düşüncesiyle erken yaşta istihdam edilmekte veya sigortalanmamaktadır (Tunç, 2007: 20).

c. SGK’dan Aylık Alanlar: Emekliler bu grupta yer almaktadır. Emekliler geçim sıkıntılarından dolayı, çalışmaya devam etmektedirler. Bu durum hem çalışan hem de işveren açısından avantajlı bir durumdur. Çünkü işverenin bu kişinin sosyal güvencesi olduğu için herhangi bir kayıt yapmasına gerek yoktur ve sadece maaş karşılığı çalıştırmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’de genç yaşta emekli olanlar iş bulma konusunda da büyük bir sorun yaşamaktadır. Türkiye AB standartlarını yakalamak amacıyla emeklilik yaşında değişiklik yapmıştır.

Genç yaşta emekli olanların bir kısmını emekli olduktan sonra, Türkiye’de işgücü piyasasında sigortasız olarak çalışmaktadırlar. Kayıtdışı olarak çalışan ve yaşlılık aylığını almaya devam eden bu insanlar devlet tarafından sağlanan sağlık hizmetlerinden faydalanmayı sürdürmektedirler. İşe alınacak insanlardan daha tecrübeli olmaları, az maaşlarla ve sigortasız çalışmayı kabul etmeleri gerçeği, bu kişilerin işverenler tarafından tercih edilmesine neden olmaktadır. İşsiz emekliler ayrıca aldıkları maaşları düşmesin diye ayrıca sosyal güvenlik destek primini ödememek için kayıtdışı istihdam seçeneğine başvurumaktadırlar (Tunç, 2007: 22).

d. Dul, Yetim ve Maluller: SGK’lı çalışan bir kişinin ölmesi sonucunda yakınlarına dul ve yetim aylığı bağlanmaktadır. Birçok kişi bu aylıktan faydalanmaya devam etmek için sigortasız çalışmayı istemektedir. Bu durumda kayıtdışı ekonominin büyümesinde rol oynamaktadır. SGK’dan malullük aylığı alanlar için de bu durum söz konusudur. Aylık ve yasal haklarını SGK’dan kaybetmek istemeyen kişiler de sigortasız çalışmayı tercih etmektedirler (Ay vd. 2014: 30)

e. İşsizlik Maaşı Alanlar: İşsizlik maaşı Türkiye’de Mart 2002 yılında yürürlüğe konulmuştur ve 2011 tarihi itibarıyla işsizlik maaşına 2.680.460 kişi başvurmuştur. Bunlar arasından 2.208.234 kişi bu maaşı almaya hak kazanmıştır. Bu maaş kişilerin işlerinden ayrıldıktan sonra bir süre geçimlerini sağlayabilmek için ve o süreçte iş bulabilmeye odaklanmaları için verilen bir maaştır ve süreklilik arz etmemektedir (Tunç, 2007: 22).

f. Yeşil Kart Sahibi Olanlar: Sağlık güvencesi olmayan kişilerin, sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri amacıyla verilen bir karttır. Bu kart birçok kişi tarafından haksız yere kullanılmıştır çünkü insanlar kartlarının iptal olmaması için sigortasız çalışmayı tercih etmişlerdir.2012 yılında genel sağlık sigortası uygulamasının faaliyete girmesiyle, yeşil kart uygulaması yürürlükten kalkmıştır (Kalaycı ve Kalan, 2017: 23).

2. Çalışanların SGK'ya Eksik Bildirilmesi: Kalıcı olmayan işlerde (inşaat, tarım, temizlik vb.) işverenler, işgücü maliyetlerini düşürmek için işçilerin tüm çalışma günlerini SGK'ya bildirmezler. Örneğin; inşaat işçilerinin, ayda yaklaşık 25 gün olmasına rağmen resmiyette sigortalarının 10-15 gün olarak yatırılmasıdır (Şen, 2015: 33).

a. İşçilerin Çalışma Günlerinin Veya Ücretlerinin Eksik Bildirilmesi: Bu tür kayıtdışı istihdamda işverenler, kamu kurum ve kuruluşlarını çalışanlarının ücret veya günleri hakkında tam olarak bilgilendirmezler. Burada, işverenler kamu kurum ve kuruluşlarına gerçekten ödedikleri ücretler yerine asgari ücret üzerinden bildirimde buldukları için kayıtdışılık söz konusu olmaktadır.

İşverenler, çalıştıkları kişilerin işlerinin maaşlarının yanı sıra çalıştıkları günleri de bildirmektedirler. Patronlar maaş miktarlarını ve gün sayılarını eksik söyleyebilmektedirler. Örneğin, bir kişinin ayda 30 tam gün çalışmasına rağmen işveren tarafından 10 veya 15 gün çalıştığı belirtilmektedir. Bu gibi durumlarda, hükümet kayıp gün sayısı kadar gelir kaybederken, çalışanlar ve onların bağımlıları da bazı kayıplara maruz kalmaktadır. Örneğin; çalışan geç emekli olabilirken, sağlık hizmetlerinden de faydalanamamaktadır (Tunç, 2007: 25).

b. İlk İşlerinde Resmi Olan, İkinci İşlerinde Kayıtlı Olmayanlar: Ekonomik koşullardan kaynaklanan çeşitli sebeplerle kişilerin gayri resmi olarak ana işleri dışındaki bir işte çalışmalarıdır. Türkiye'de bu yöntemi kullanan kişi sayısı oldukça fazladır ve ikinci bir işten yani kayıtdışı işten elde edilen gelirin kayıtlı işten elde edilen gelirden daha yüksek olması mümkündür. İkinci bir işte genellikle kayıtsız olarak çalışılmaktadır. İlk işlerinden sağlık hizmetini hak ettiği için işverenler, işgücü maliyetlerini azaltmak adına işverenler kayıtdışı olarak bu kişileri çalıştırmaktadır. Dolayısıyla, ikinci iş gayri resmi olarak yapılmaktadır. Çünkü kamu kurumlarında çalışan çalışanların ikinci bir işte çalışması yasal değildir.

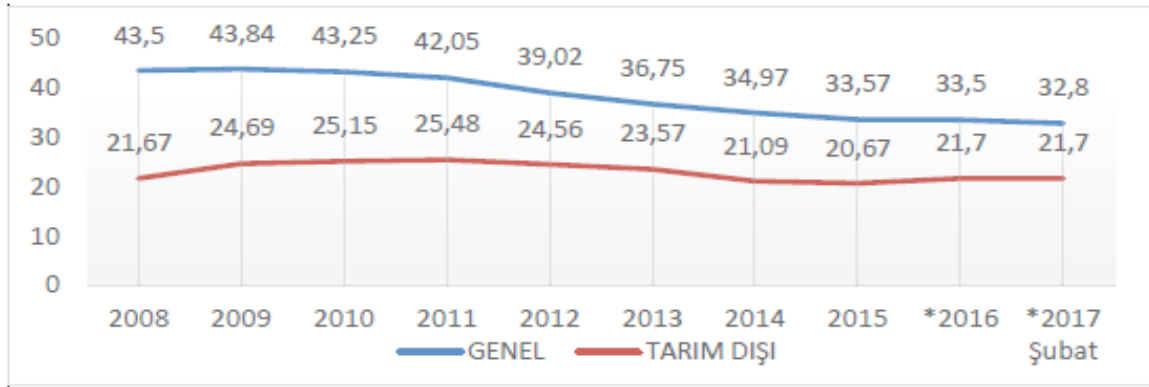
3. Çalışanların SGK'ya Bildirilmesi Fakat Vergi Dairesine Bildirilmemesi: Kayıtdışı istihdamın bir başka biçimi, çalışanların çalışmalarının vergi dairesine bildirilmemesi ve SGK'ya bildirilmesidir. SGK ile vergi makamları arasında eşgüdüm

olmamasından dolayı, SGK primlerini toplarken, vergi dairesi bakımından vergi kaybı ortaya çıkmaktadır. Günümüzde teknolojinin ilerlemesi ile çapraz denetleme imkanı söz konusudur. Bu şekilde, kayıtsız çalışanlar iki kurumun kayıtları karşılaştırılarak bulunabilmektedir (Şen, 2015: 42; Metin, 2011: 115).

2.3. TÜRKİYE'DE KAYITDIŞI İSTİHDAMIN GENEL GÖRÜNÜMÜ

Kayıtdışı istihdamın nedenlerinden önce, Türkiye'deki kayıtdışı istihdamın genel görünümü hakkında bilgiler vermek faydalı olacaktır. Bu kapsamda, 2008-2017 dönemine ait kayıtlara göre, Türkiye'deki kayıtdışı istihdam oranı, Şekil 1'de verilmiştir.

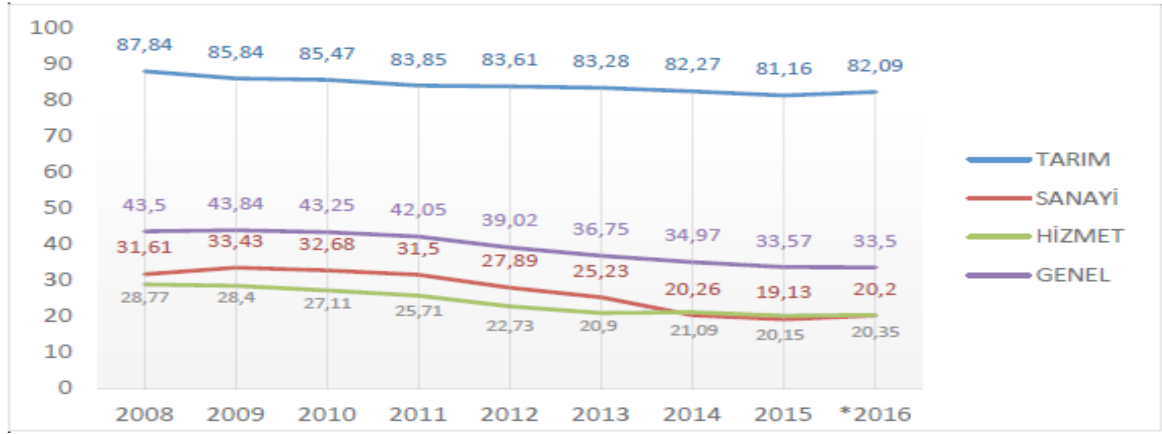
Şekil 1. Türkiye'deki Kayıtdışı İstihdamın Oranları (2008-2017) (%)

Kaynak: Kalaycı, C. ve Kalan, E. (2017). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikalarının Analizi”, *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, Cilt: I/1, s. 21.

Şekil 1'e göre, kayıtdışı istihdam oranlarında yıllara göre bir azalma söz konusudur. 2008 yılında takribi %44 olan kayıtdışı istihdam oranı, 2017 yılında yaklaşık olarak % 33 olarak gerçekleşmiştir. Kayıtdışı istihdamın sektörlere göre oranları ise Şekil 2'de gösterilmektedir.

Şekil 2. Türkiye’deki Kayıtdışı İstihdamın Sektörlere Göre Oranları (2008-2017) (%)

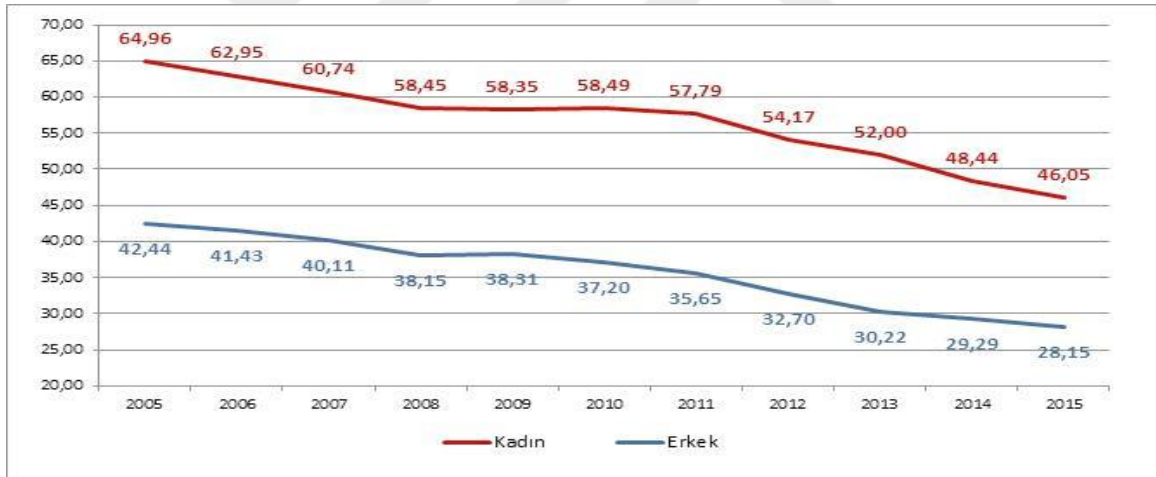
Kaynak: Kalaycı, C. ve Kalan, E. (2017). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikalarının Analizi”, *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, Cilt: I/1, s. 22.

Şekil 2’den görüldüğü üzere, sektörler bazında en büyük kayıtdışı istihdam tarım sektöründe yaşanmaktadır. Türkiye’de tarım sektörü önemli bir yer teşkil ederken, kayıtdışı istihdamında en fazla olduğu alandır. Bunların temel nedeni, tarım sektöründeki işlerin devamlılık göstermemesi, mevsimsel ve dönemsel çalışmalar olmasıdır. Bu sektörde kayıtdışılığın büyük bir bölümünü aile işçileri oluşturmaktadır. Genel anlamda ise tüm sektörlerde kayıtdışı istihdam oranlarında azalma söz konusudur. Kayıtdışı istihdamın çok fazla olduğu tarım dışı alanlar ise şunlardır (Kalaycı ve Kalan, 2017: 22).

- İkinci bir işte çalışanlar kayıtdışı istihdam kapsamındadırlar. Bu kişiler çoğunlukla ilk işlerinde kayıtlı olmakla beraber, geçim zorluğundan dolayı ikinci işlerini kayıtsız çalışırlar, bu grubu genellikle düşük maaşlı memurlar ve işçiler oluşturmaktadır.
- Ticaret işçileri, kuyumcular, esnaflar, araba yıkayıcıları, tamirci çırakları, döviz gözlemcileri, çiçekçiler, gazete distribütörleri, hurda işçileri, aktif pazarlamacılar,
- Ev işlerinde faaliyet gösteren örücüler, nakışçılar, tesisatçılar, mobil çalışanlar, evde bilgisayar veya daktilo ile çalışanlar, evlerde çalışanlar, seyyar satıcılar, ayakkabı boyacıları,
- İnşaat, altın, döviz işçileri, beslenme, barınma ve eğlence dünyasındaki işçiler, ulaştırma sektöründeki şoför, yardımcı, ofis ve okul servis personelleri,
- Park görevlileri, bakıcılar, özel hemşireler, terzi, berber, kunduracı, manav, çıraklar, sebze, meyve, otomobil ve emlak sektöründe çalışanlar şeklindedir.

Bununla birlikte ekonomideki ve küresel alandaki gelişmelere bağlı olarak istihdamda kayıtdışı istihdamın oranının arttığı görülmektedir. Özellikle gelişmiş ülkeler, rekabet avantajı sağlamak için üretimlerini düşük işgücü maliyeti olan ülkelere kaydırmaya karar vermişlerdir. Kayıtdışı istihdam sorunu, işgücü piyasasındaki tüm grupları etkilemektedir. Bu çerçevede, ILO tarafından hazırlanan raporda, gelişmiş ülkelerde prototip istihdam modeli daha düşük olmasına rağmen, gelişmekte olan ülkelere daha yaygın olduğu ve bu ülkelere kayıtdışı istihdam oranının daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Rapora göre, istatistiklerin var olduğu ülkelerde (dünyadaki işgücünün %84'ü), çalışanların dörtte üçünün, çoğu zaman kayıtlı olmayan işlerde geçici veya kısa vadeli sözleşmeler üzerinde çalıştıkları bildirilmektedir. Öte yandan, küresel olarak, istihdamın sadece yarısı ücretli veya maaşlı olarak çalışmaktadır ve bu oranın %45'den daha az olduğu tahmin edilmektedir (Erikli, 2018: 3). Türkiye'de kadın ve erkek kayıtdışı istihdam oranları ise Şekil 3'de gösterilmektedir.

Şekil 3. Cinsiyete Göre Kayıtdışı İstihdam Oranı

Kaynak: Erikli, S. (2018). "Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam İçerisinde Kadınlar: Kayıt Dışı İstihdam İle Kadın (Çalışan) Yoksulluğu Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi". *Ulusal Çalıştay Bildirisi*. 1-26. http://www.isdunyasikayitsizkalmiyor.com/wpcontent/uploads/2017/09/Ars_Gor_Suheyla_Erikli_Ulusal_Calistay_Bildirisi.pdf, (Erişim Tarihi: 22 Ocak 2019).

Türkiye'de kayıtdışı istihdamda yıllar itibariyle yaşanan gelişmeleri gösteren Şekil 3'te, hem erkek hem de kadınlar için 10 yıllık dönemde yaklaşık 20 puanlık bir azalma gerçekleşmiştir. Örneğin, 2005 yılında % 64.96 olan kayıtdışı kadın istihdamı oranı 2015 yılında % 46.05 olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında erkeklerde de benzer bir düşüş meydana gelmiş ve kayıtdışı istihdam %42.4'ten %28.5'e düşmüştür. Bu gelişme, kadın ve

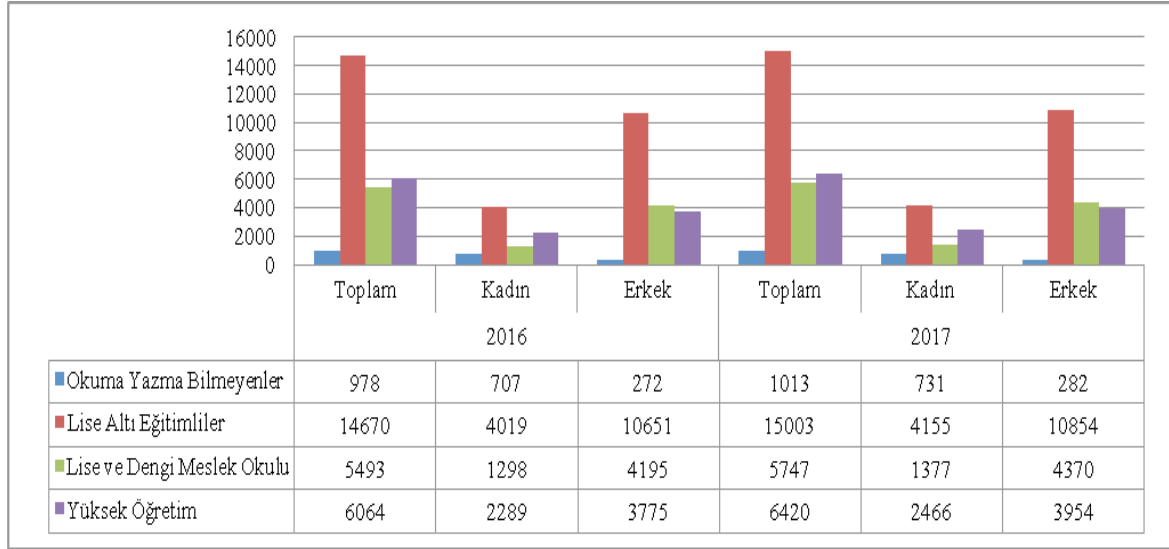

erkeklerin katılım oranları ile birlikte değerlendirildiğinde kadının piyasadaki katılımının az olduğu görülmektedir.

Bunlara ek olarak, gençlerin toplam nüfus içerisindeki paylarının yıllara göre azalmasına rağmen, özellikle 2011'den sonra, gençlerin işgücüne katılım oranları da, düşme eğilimi göstermiş ve gençlerin işsizlik oranlarında önemli artışlar görülmüştür. Bu anlamda, genç kadınlar için özellikle işsizlik oranı 2014 yılında % 22'ye ulaşmıştır. Kayıtdışı istihdam oranı, gençlerin aksine, çoğu gelişmekte olan ülkede olduğu gibi, gençler arasında daha yüksek oranlarda izlenmektedir. Kayıtdışı istihdam oranları, gençlerin güvencesiz çalışma koşullarına karşı savunmasız bırakarak ücretler, iş tatmini ve işsizlik açısından cezalandırıldığını göstermektedir. Türkiye'de gençlerin işgücü piyasasına girme konusunda önemli problemleri olduğunu, işe alınsalar bile, kayıt dışılık ve memnuniyetsizlik açısından daha yüksek risk altında olacaklarını ve düşük ücretli, düşük vasıflı ve eksik olan teminatsız işlerde çalışmak zorunda olduklarını göstermektedir. Ayrıca, gençler, kayıt dışı istihdamdan diğer yaş gruplarına göre çok daha fazla acı çeken yaş grubudur. Şekil 3'de belirtildiği gibi, kayıt dışı istihdamın her yaş grubunda kadınlar için erkeklerden anlamlı olarak daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Kayıtdışı istihdam oranları, 15-19 yaş aralığındaki gençler arasında çok daha yüksektir ve 25-29 yaş aralığında keskin bir şekilde düşmeye devam etmektedir. Gençlerin istihdamı ile ilgili diğer önemli göstergeler, eğitim, istihdam veya eğitimde olmayan gençlerin oranlarıdır (Görmüş, 2017: 160).

Araştırmalara göre, 1990'larda Türkiye'de, işgücü piyasasındaki her üç kadından biri işgücüne dahil olurken, 2000'li yıllarda işgücü piyasasında, Türkiye'deki her dört kadından biri işgücüne dahil olmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, kadınların işgücü piyasasındaki istihdamlarının azaldığı ve kadınlara ücretli çalışma ortamının sağlanamadığı anlaşılmaktadır. Kırsal kesimde, kayıtdışı istihdam, kadınların işgücüne katılımını engellemenin en önemli neden olarak gösterilebilir (Erdoğan ve Yasar, 2018: 22). Son yıllarda meydana gelen istihdam oranları ile ilgili istatistikler Türkiye'de cinsiyetlere göre, yaş gruplarına göre ve ekonomik faaliyetlerine göre istihdam edilmeleri yukarıda verilen şekillerde mevcuttur, eğitim düzeyleri ile ilgili ayrıntılı bilgi ise aşağıda verilen Şekil 4'te gösterilmektedir.

Şekil 4. Eğitim Durumuna Göre İstihdam Verileri (Bin Kişi)

Kaynak: Erdoğan, S , Yaşar, S . (2018). Türkiye’de Kadın İstihdamının Gelişimi: Konya- Karaman Örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(34), s. 23.

Şekil 4 Türkiye’de 2016 ve 2017 yılları için Tablo 1, kadın ve erkeklerin eğitim seviyelerine göre istihdam verilerini göstermektedir. 2016 yılı verilerine göre, Türkiye’de toplam istihdamda 14 milyon 670 bin kişinin istihdam edildiği kesim, lise altı eğitim almış kişilerden oluşmaktadır. En düşük istihdam oranları, okuma yazma bilmeyen 978 bin kişidir. Üniversite mezunlarının istihdamı incelendiğinde ise, 6 milyon 64 bin kişinin çalıştığı görülmektedir. İstihdam oranları bireysel olarak kadınlar ve erkekler olarak bakıldığında ise, kadınların genellikle erkeklerden daha az istihdam edildiği gözlemlenmektedir. Bununla birlikte, okuma yazma bilmeyen kadın sınıfında, kadın istihdamı erkek istihdamından fazladır. 2017 yılı verilerine göre, toplam istihdamda 2016 yılına göre bir artış olduğu görülmektedir. Erkekler ve kadınlar için verilere bireysel bakıldığında, her iki grupta da eğitim düzeylerinde 2016’ya göre artış olmuştur. 2017’de en yüksek istihdam sayısı lise grubunda iken, liseyi üniversite mezunlarındaki istihdam sayısı takip etmektedir.

2.4. KAYITDIŞI İSTİHDAMIN BELİRLEYİCİLERİ

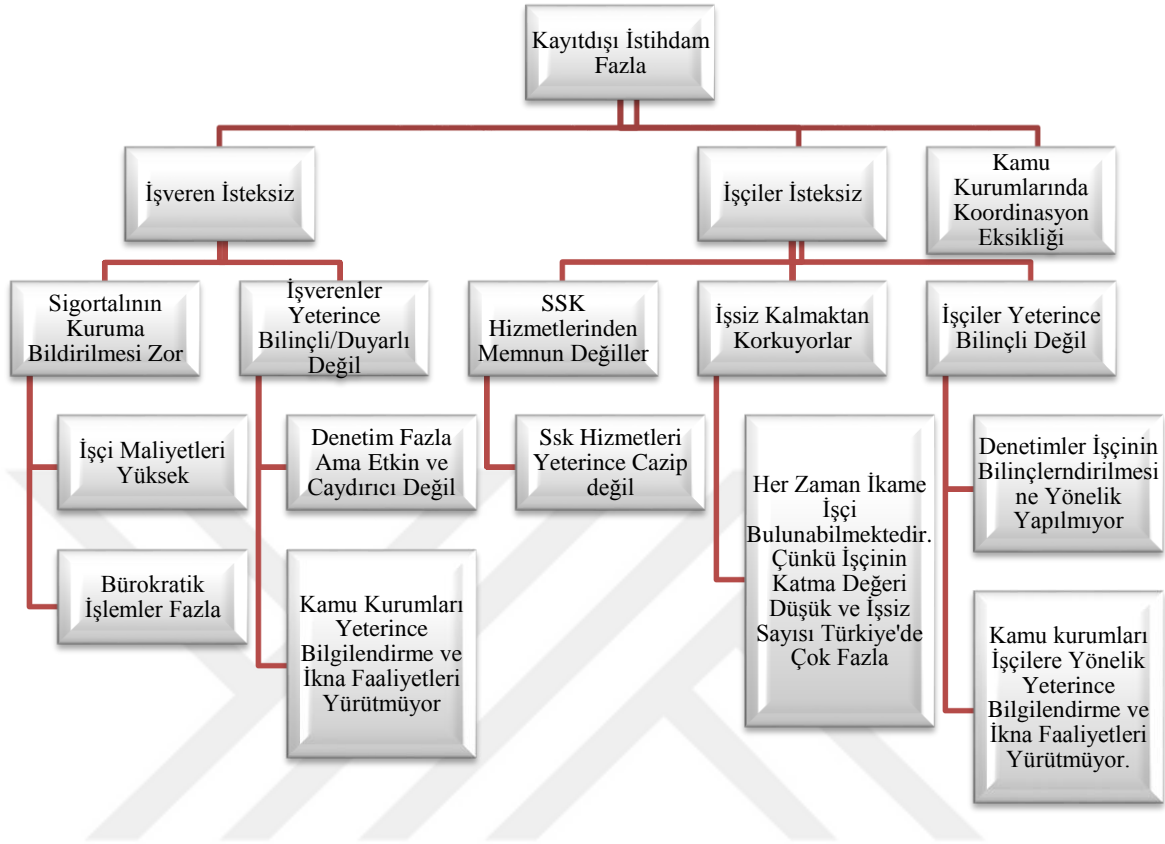
Türkiye’de kayıtdışı istihdamın temel belirleyicileri; makro-ekonomik yapı, işsizlik, işletme büyüklüğü, rekabet yapısı, legal ve kamusal düzenlemeler, politik ve etik gibi birçok etkenle ilgilidir. Bununla birlikte, bu heterojen yapıyı kayıtdışılığın önlenmesi çerçevesinde düzenleme mekanizmalarını farklılaştırmaktadır (Şahin, 2018: 2068).

Kayıtdışı istihdamın temel nedeni gayri resmi sektörü genişletmek, insanların kendi çıkarlarını en üst düzeye çıkarmaktır. Başka bir ifadeyle, yaşam standartlarını iyileştirmek için insanlar kendi gelirlerini Devlet ile paylaşmaktan kaçınmaktadırlar. Kayıtdışı sektörde aktif olan kişinin, yaşam standartlarını korumak istediği için, resmi sektöre girmekten kaçınması muhtemeldir. Bu nedenle, kayıtdışı sektörün varlığını ve büyümesini açıklayan çeşitli faktörlerin altında bireylerin, gelirlerini en üst düzeye çıkarmak yatmaktadır. Türkiye'de kayıtdışı istihdamın boyutunu oluşturan ve ortaya çıkmasına neden olan faktörler aşağıdaki gibi sıralanmaktadır (Dereli, 2007: 71).

- İstihdamla ilgili maliyetlerin nispeten yüksek seviyeleri
- Sosyal güvenlik sisteminin ortaya çıkardığı sorunlarla ilişkili faktörler
- İş ilişkilerinde rekabet baskısından kaynaklanan değişiklikler
- Sosyal güvenlik hizmetlerinin kalitesine ilişkin algılar
- İlgili kurumlar arasında yetersiz koordinasyon ve işbirliği
- Kayıtdışı istihdam hakkında işçilerin kendileri tarafından verilen bilgilerin yetersiz olması
- Verimli bir işgücü denetim sisteminin olmaması

Kayıtdışılığın çeşitli nedenleri arasında üretim yapısı, verimlilik, firma ölçeği, demografik trend, göç, kentleşme, küreselleşme, artan rekabet, vergi politikası, istihdam politikası, bürokrasi ve bazı sosyolojik ve etik nedenler yer almaktadır (Elveren, 2015: 6). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB) bünyesinde hazırlanan Kayıtdışı İstihdam ile Mücadele (KADİM) Projesi kapsamında kayıtdışı istihdamın nedenleri aşağıdaki Şekil 5'de özetlenmektedir.

Şekil 5. Kayıtdışı İstihdamın Nedenleri

Kaynak: Kalaycı, C. ve Kalan, E. (2017). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikalarının Analizi”, *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, Cilt: I/1, s. 20.

Genel olarak, kayıtdışı istihdamın nedenleri dört başlık altında toplanarak ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

2.4.1. Ekonomik ve Mali Nedenler

Kayıtdışı sektörün büyümesine yol açan faktörlerden en önemlisi, milli gelirin gelir grupları arasında adaletsiz dağılımıdır. Çarpık gelir dağılımı, yoksul ailelerin gelirlerini desteklemek için marjinal sektördeki işlerin artmasına ve çocuk işçiliğine daha çok yer verilmesine neden olmaktadır. Kuşkusuz önemli bir diğer ekonomik faktör ise, ülkedeki yüksek enflasyon oranlarının egemen olmasıdır. Enflasyon nedeniyle vergi mükelleflerinin gelirlerini gizleyerek ya da azaltarak vergi ödemelerinden kaçınmaya teşvik eden yüksek ilercici vergilendirme oranlarının varlığıdır. Mali anlamda ise, % 25'ten başlayan ve % 55'e ulaşan vergi oranları, girişimcileri kayıtdışı sektöre girmeye teşvik etmektedir. Yüksek

vergi oranları kayıtdışı sektörün genişlemesine neden olmasının yanında dolaylı olarak devletin toplam vergi gelirlerinin azalmasına da yol açmaktadır (Dereli, 2007: 67).

Başka bir deyişle, yüksek vergiler, kayıtdışılığın ardındaki en önemli faktörlerden biri olarak görülmektedir. Yüksek vergiler kayıtdışı ekonomiyi artırma eğilimi yaratırken, kayıtdışı ekonomiyi genişletmek sonunda vergi matrahını daraltarak toplam vergi gelirini düşürmekte ve bu da daha yüksek vergi oranlarına ihtiyaç oluşturmaktadır. Vergi yükünün dağılımı, vergi adaleti ve vergi mükelleflerinin devlet harcamalarına ilişkin algıları kayıtdışı ekonominin boyutunu etkilemektedir. Vergi muafiyetine tabi olmayanların, gayri resmi olarak faaliyet gösterme olasılığı daha yüksektir (Elveren, 2015: 9).

Bunlara ek olarak, vergi sistemleri, finansal kontrol eksikliği, ağır vergi yükü ve ülkelerin siyasi yapısı, kayıtdışı istihdama neden olan finansal ve idari faktörler arasında yer almaktadır. Ülkelerin istihdam üzerindeki mali yükü kayıtdışı istihdamı yükseltmede oldukça etkilidir. Mali mevzuatta sık sık yapılan değişiklikler, mevzuatın kompleks yapısı, vergi yasalarında yapılan muafiyet sayısı, ücret gelirlerinde vergi yükü, sosyal güvenlik primi ödemeleri, mali konularda kontrol eksikliği ve bir işçinin işverene maliyeti kayıtdışı istihdamı tetikleyen faktörler olarak bilinmektedir (Dam vd. 2018: 299).

Özet olarak, ekonomik ve mali nedenler kendi içerisinde üç başlık altında toplanabilir (Şen, 2015: 43; Mahiroğulları, 2017: 547).

1. Enflasyon: Kayıtdışı istihdam, enflasyon nedeniyle gelirlerinde azalma olan düşük ve orta gelirli tüketiciler tarafından bu zararları telafi etmek için uygulanırken, enflasyon nedeniyle maliyetleri artan üreticiler maliyetlerini düşürmek için başvuruda bulunur. Bu nedenle enflasyonu yüksek ülkelerde gayri resmi ekonomik faaliyetler, yani kayıtdışı istihdam, artmaktadır.

2. Gelir Dağılımı, Yoksulluk ve İşsizlik: Haksız gelir dağılımı, yoksulluk ve işsizlik kayıtdışı istihdamın hayati sebeplerindedir. Üretimde fakir ve düşük eğitilmiş işçilerin yarattığı katma değer de az olarak gerçekleşmektedir. Bu nedenle, bu kişiler için ödenen prim ve vergilerin, bireyler tarafından yaratılan katma değerden daha yüksek olması olasıdır. Bu durumda, işveren fakir ve kayıtdışı istihdam tercih ederek maliyetleri düşürmektedir. Fakir ve işsiz insanlar gayri resmi olarak çalışmaya zorlanmaktadır.

3. Ücret Üzerindeki Kesintilerin Yüksek Olması: Bu durumda işveren açısından çalışanın maliyetlerini arttıracığından kayıtdışı istihdama yönelmelerine sebep olmaktadır. Ücretlerdeki yüksek vergi ve sosyal güvenlik kesintileri istihdamı üç şekilde etkilemektedir.

a. İşverenler, maliyetleri azaltmak için maaşları düşük tutma eğilimindedir. Çünkü ücret yükseldikçe, patron için bunun maliyeti % 42 oranında artmaktadır.

b. Birçok işletme gelişen teknoloji ile, emek yoğun teknolojiye karşın sermaye yoğun teknolojiyi kullanırlar ve bu durum işsizlik oranını yükseltmektedir. Çünkü teknoloji sayesinde üç kişinin yapacağı işi bir kişi yapabilmektedir.

c. İnsanoğlu kısa vadeli menfaatleri, uzun vadeli menfaatlere tercih etme durumundadır. Bundan dolayı, bilhassa yeni olanlar veya uzun süreli emeklilik yaşı olanlar, kayıtdışı işlerde çalışmayı tercih etmektedirler.

2.4.2. Sosyal Nedenler

Ekonomik ve finansal sebeplerle birlikte, sosyal sebepler kayıtdışı istihdamın bir başka nedenidir. Ülkenin eğitim ve sağlık rejimi, demografik sistem, köyden kente göçlerin artması ile ortaya çıkan kentleşme, nüfus artış oranının neden olduğu işsizlik, kayıtdışı istihdamın büyük boyutlara gelmesine olanak sağlayan nedenler arasındadır. Ayrıca, işgücü piyasasındaki istihdam imkanlarının hızla büyüyen nüfusu karşılayamadığı ve köyden kente olan ciddi göç hareketleri ve şekilsiz kentleşmenin bir sonucu olarak, kalitesiz işgücü (Daha az maaşlı ve sosyal güvencesiz çalışmaya istekli bireyler) ve işçilerden kaynaklanan kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin olduğu görülmektedir (Dam vd. 2018: 300).

Dolayısıyla, sosyal nedenler temel olarak dört başlık altında toplanmaktadır. Bunlar ise aşağıdaki gibidir (Şen, 2015: 48; Mahiroğulları, 2017: 547).

1. Hızlı Nüfus Yükselişi ve Köyden Kente Göç: Hızlı nüfus artışı ve kırsal kesimden kente gerçekleşen göç sonucunda meydana gelen işgücünün fazla ve eğitimsiz olması kayıtdışı istihdamı arttırmıştır. Kalifiye eleman olmayan şehirlerde, kalitesiz işgücünün düşük ücretler ve sosyal güvenlik olmadan çalışmayı kabul etme olasılıkları artmaktadır.

2. Çalışma Hayatındaki Değişiklikler: Teknolojinin gelişmesi ve diğer sosyal sebeplerden dolayı çalışma hayatında emek yoğun sektörden ziyade hizmet yoğun sektörün gelişmesi dikkat çekmektedir. Sanayi sektöründe artan rekabetten dolayı, maliyetleri azaltmak için, işletmeler farklı çalışma yöntemlerine başvurmaktadır. Örneğin; taşeronluk, işlerin daha hızlı ve düşük maliyetle yapılmasına imkan verdiğinden tercih edilen bir yöntemdir.

3. Çalışanların Sosyal Güvenlik Hizmetleri ve Bilinç Eksikliği Hakkındaki Bakış

Açıları: Sosyal güvenlik hizmetlerinden memnuniyetsizlik ve kayıtlı çalışma konusunda insanların bilinç eksikliği kayıtdışı istihdamı arttırmaktadır. SGK hizmetlerinden memnuniyetsiz işçiler, işveren ile anlaşarak SGK'ya ödenecek miktarın kendilerine ödenmesi koşuluyla kayıtsız çalışmayı tercih etmektedirler. Kayıtsız çalışmayı tercih etmek, tamamen bilinç eksikliği olarak görülmektedir. Çünkü herhangi bir sağlık sorununda işçiler zor durumda kalacaklarını hesap etmemektedirler.

4. Düşük Eğitim Düzeyi: Eğitim düzeyi ile kayıtdışı istihdam arasında doğru orantı söz konusudur. Eğitim seviyesi arttıkça, kayıtdışı çalışma olasılığı azalırken, eğitim seviyesi azaldıkça kayıtdışı istihdam artmaktadır.

2.4.3. Hukuki ve Bürokratik Nedenler

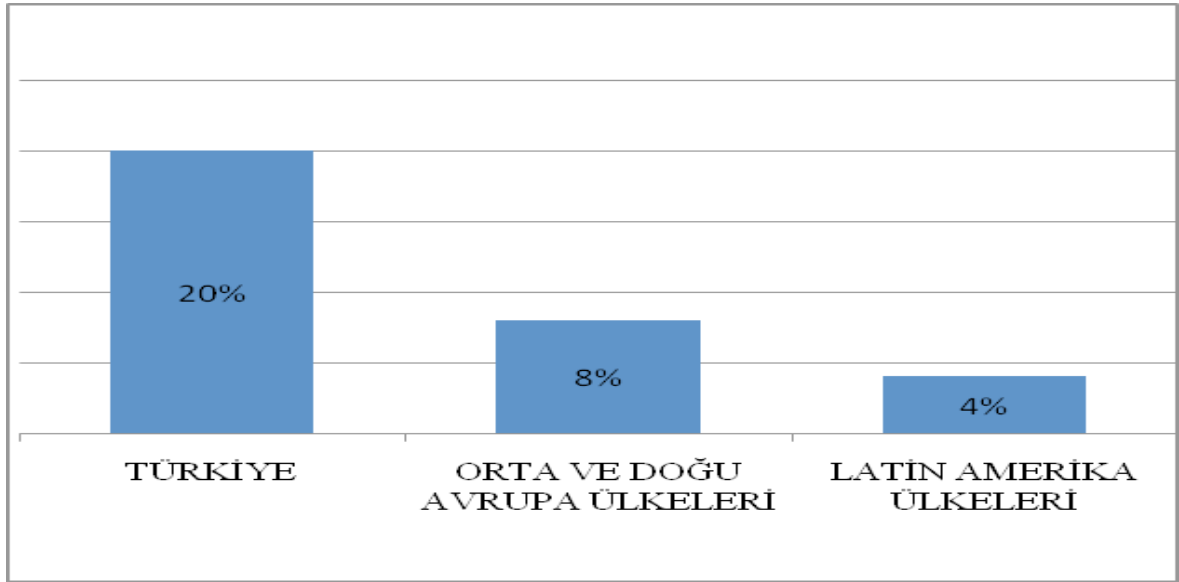
Kayıtdışı istihdamın kayda değer sebeplerinden biri idari ve bürokratik sebeplerdir. Özellikle Türkiye'de bir firma açmak için işin niteliğine bağlı olarak birçok farklı bölgesel ve merkezi kurumdan izin alınması söz konusudur. Bu gidişat firmaların kurulum aşamasındaki altyapı ve üretim maliyetlerini yükseltmekte ve kayıtdışı teşvik etmektedir. Türkiye'de bir kişinin işletme veya fabrika kurma süreci çok uzun olmakla beraber, kurulması planlanan iş için söz konusu olan maliyet kişi başına düşen gelirin %11,2'sine tekabül etmektedir (Dam vd. 2018: 301).

Hükümetler tarafından verilen vergi afları gibi siyasi motive edilmiş tavizler, vergi mükelleflerinin davranışlarını da etkilemektedir. İktidardaki siyasi partiler, vergi yükünü belirli gruplara yönlendirerek taraftarlarını ödüllendirme eğilimindedir. Kaçakçılar, gelecekteki vergi aflarının boru hattında muhtemel olacağına dair belirli beklentiler yaratmakta, bu nedenle düzenli vergi mükelleflerinin sistemdeki eşitsizlikleri algılamasına neden olmakta, bu da onların pes etmelerine veya düzenli vergi ödemelerini ertelemelerine yol açmaktadır (Dereli, 2007: 68). Bunlara ek olarak, yüksek giriş maliyetleri, sıkı iş düzenlemeleri, uzun ve karmaşık prosedürler gibi yoğun düzenlemelere sahip bürokrasi, formaliteye doğru olan hareketi büyük ölçüde engellemektedir. Örneğin, fabrika açmak için toplam 193 resmi belgeye ihtiyaç duyulmaktadır ve bu durum girişimcileri kayıtdışı istihdama teşvik etmektedir (Elveren, 2015: 7).

Farklı bir ifadeyle, Türkiye'de planlanan yatırımlar son haline gelebilmesi ve çalışma hayatına geçebilmesi bürokrasi sebebiyle çok uzun zaman alabilmekte ve çok karmaşık işlemlerden geçmesi gerekmektedir. Yatırım yapmak isteyen kişilerin bu sürecin

ne kadar uzayacağını ve yatırıma başlamadan önce ne kadar maliyet çıkacağını bilmesi oldukça zordur. İşlemlerin aşırı ve geç sonuçlanması pek çok insanı kayıtdışılığa sevk etmektedir. Aşağıda verilen Şekil 6, Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri, Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye’de bürokrasiye harcanan zamanı göstermektedir.

Şekil 6. Bürokrasiye Harcanan Zaman

Kaynak:: Şen, A. (2014). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Vergi İlişkisi”. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, s. 23.

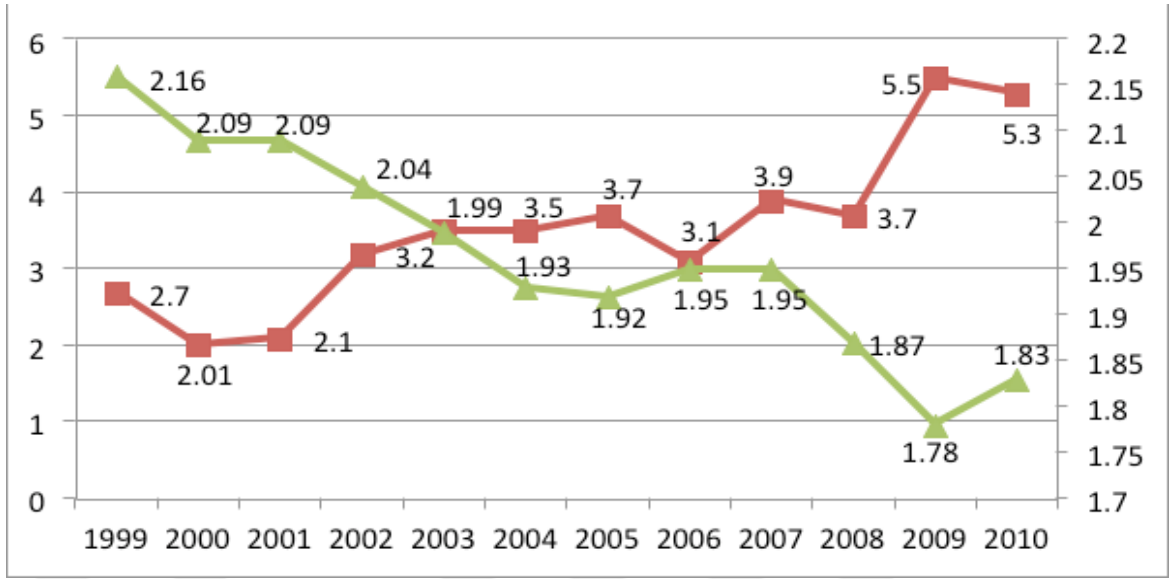
Şekil 6’da görüldüğü üzere, bürokraside geçen zaman konusunda Türkiye birinci sıradadır.%20’lik oran ile Türkiye’de yapılan yatırımların ne kadar zor olduğu ve ne kadar uzun zaman diliminde gerçekleştiği görülmektedir. Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde bu oran %8 iken, Latin Amerika ülkelerinde %4 civarında gerçekleşmektedir.

2.4.4. Sosyal Güvenlik Sisteminden Kaynaklanan Nedenler

Kayıtdışı istihdam ile sosyal güvenlik açıkları arasında güçlü bir bağlantı vardır. Büyük ölçüde gayri resmi ekonomi sayesinde, sosyal güvenlik kurumları tarafından daha az miktarda prim toplanmakta, bu da sistemde açıklara neden olmaktadır. Ayrıca, sosyal güvenlik sistemi, daha düşük bir emeklilik yaşı, sigortalanabilir kazanç için düşük seviye ayarı, katkıların yetersiz kullanımı, ödenmemiş katkılar için gecikme cezalarına gelen af gibi bazı yapısal sorunlardan dolayı 1990’ların başından bu yana artarak açık vermiştir (Elveren, 2015: 6). Aşağıda verilen Şekil 7, sosyal güvenlik açığının eğilimini göstermektedir.

Şekil 7. Sosyal Güvenlik Kurumlarına (SGK) ve Aktif/Pasif Oranına Transferler

Kaynak: Elveren, A. Y. (2015). "The Impact of the Informal Employment on the Social Security Deficits in Turkey", *World Journal of Applied Economics*, Vol: I/1, p. 6.

Şekil 7’de yeşil çizgiler Aktif/Pasif oranını, kırmızı çizgiler SGK’da verilen açığı ifade etmektedir. Aktif/Pasif oranında genel anlamda bir düşüş gözlenirken, sosyal güvenlik kurumunun vermiş olduğu açık giderek artmaktadır. İlginç olarak, sosyal güvenlik sisteminin toplam açığının 2050 yılına kadar müdahalenin olmadığı durumlarda GSYİH’nın % 10,1’ine ulaşacağı öngörülmektedir.

Ayrıca, erken emeklilik ve isteğe bağlı sigorta gibi sosyal güvenlik sistemlerinden dolayı, kayıtdışı istihdamda artış gözlemlenmektedir. Bilhassa genç yaşta emekli olmak isteyenler kayıt dışında çalışmayı tercih ederek, kendileri düşük prim oranları ile BAĞ-KUR’a veya SSK’ya gönüllü sigorta branşlarına prim ödeyerek emekli olma yolunu seçmektedirler. Bununla birlikte, sık sık değişen hizmet borçlanma yasaları da kayıtdışı istihdamı yükseltmektedir. Bu yasalar, tahsil edilecek primlerin gecikmesinden mahrum bırakılan değerler dikkate alınmadan kaldırılmaktadır (Şen, 2015: 53; Tunç, 2007: 50).

Şehirlerde işsiz nüfus bölgesel gerileme, hızlı nüfus artışı ve iç göç sebebiyle hızla yükselmektedir. Kentlerde işsiz nüfusun hızla artması, bireylerin seçiciliğini bozmakta ve sigortasız çalışmaya sebebiyet vermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, istihdam olanakları kısıtlıdır. Bu sebeple, kayıtlı sektördeki işgücü istihdam edilememekte, pazara giriş ve çıkış yapmanın meşakkatsiz olduğu herhangi bir eğitim veya uzmanlık söz konusu olmayan; ev işleri, taşeronluk, pazarlık, simitçilik, pazarlama ve su satışı vb. büyük miktarda sermaye gerektirmeyen sektörlerde kayıtdışı istihdam çok fazladır ve bu durum

kayıtdışı istihdamda bir artışa yol açmaktadır. Özetle, Türkiye ve dünyada kayıtdışı istihdamın belli başlı gerekçeleri aşağıda listelenmiştir (Ay vd. 2014: 24).

- Hızlı nüfus artışı, kırsal alanlardan kentsel alanlara iç göç,
- Bölgeler arasındaki gelişimsel farklılıklar,
- Yüksek işgücü maliyetleri (vergi sigortası primi yükü),
- Bürokratik işlemlerin çok fazla ve karmaşık olması,
- Etkili denetim yapılmaması,
- Bilgi ve bilinçlendirme kampanyalarındaki yetersizlikler,
- Sık sık sosyal güvenlik ve vergi yasalarını değiştirmek,
- Sosyal güvenlik hizmetlerinin iyi sağlanamaması,
- Kamu kurum ve kuruluşları arasında koordinasyon eksikliği,
- Emek ilişkilerinde değişiklikler,
- Gelir dağılımı, yoksulluk ve işsizlik alanındaki eşitsizlik,
- Ekonomi, tarım ve hizmetler sektörüne dayanması.
- Çok sayıda küçük ve orta ölçekli işletme,
- Yüksek işsizlik oranı,
- İstihdamın düşük katma değeri,
- Yüksek enflasyon seviyeleri,
- Büyük sanayinin emek arzını emebilecek bir istihdam yaratamaması,
- Ekonomik büyüme sorunları ve ekonomik krizlerin varlığı,
- Esneklik hükümlerinin iş mevzuatında uygulanmaması,
- Düşük sendikalaşma oranı.

2.5. KAYITDIŞI İSTİHDAMIN POZİTİF VE NEGATİF ETKİLERİ

Kayıtdışı istihdam ifadesi genel olarak negatif bir algı oluştursa da, ekonomik ve sosyal hayatta pozitif ve negatif etkileri olduğu görülmektedir. Bu kapsamda negatif etkileri genel olarak şunlardır (Dam vd. 2018: 302; Sarıca, 2006: 55).

- Kayıtdışı istihdamın en büyük negatif etkisi, vergi gelirleri ve sosyal güvenlik primleri sebebiyle kamu gelirlerinin azalmasıdır.
- Kamu gelirlerinin azalması sonucu ortaya çıkan bütçe açıklarının devletler tarafından borçlanma ile kapatılmaya çalışılmasında, artan faiz oranları ile birlikte daha fazla bütçe açıkları ile karşılaşılmaktadır.

- Bütçe açığını merkez bankasının para basarak kapatmaya çalışması sonucunda ise yüksek enflasyon ortaya çıkmakta ve gelir dağılımında eşitsizlikler söz konusu olmaktadır.
- Kamu harcamalarının borçlanması ve finanse edilmesi gelir dağılımını ve ekonomik büyümeyi de negatif yönde etkileyecektir.
- Kayıtsız çalışanlar iş sağlığı ve güvenliği, iş felaketleri ve meslek hastalıkları gibi sağlık problemleri ve emeklilik, kıdem ve ihbar tazminatları gibi sosyal hakların hepsinden mahrum olmaktadır.
- Kayıtdışı istihdam, yasa dışı işçi ve çocuk işçi sayısında artışa, iş gücünün sömürülmesine, işçilerin verimliliğinin azalmasına, kişilerin ve ailelerin artan endişesine ve sendikalaşma eğiliminde düşüşlerin olmasına olanak vermektedirler.

Kayıtdışı istihdamın negatif etkileri yanında, pozitif etkileri de söz konusudur. Özellikle işgücü, üretim ve istihdam piyasalarında pozitif etkiler oluşturduğu gözlenmektedir. Örneğin, kayıtdışı istihdam sağlayan işletmelerin vergi yüklerinde azalma söz konusu olduğundan, üretim açısından bu işletmelerin avantaj sağladığı görülmektedir. Yani, kayıtdışı istihdamın, gelir dağılımı, işletmelerin piyasalarda rekabet gücü, kaynak dağılımı konularında pozitif sonuçlar doğurduğu bilinmektedir. Genel olarak değerlendirdiğimizde olumlu etkiler dört şekilde ortaya çıkmaktadır.

- **İstihdamın Artması:** Kayıtdışı istihdamın en pozitif özelliği istihdam oranının artmasıdır. Kayıtlı iş bulamayan işsizler, inşaat, tarla, vb. işlerde çalışarak ihtiyaçlarını karşılayabilmektedirler. Kayıtdışı ekonomi kayıtlı olarak iş olanağı sağlayamazken, kayıtsız olarak istihdam etme oranını arttırmaktadır. Günümüzde işsiz sayısı ve özellikle genç işsiz sayısı giderek artmaktadır.
- **Gelir Etkisi:** Kayıtdışı istihdam sebebiyle, işverenler daha az işçilik maliyeti olan işçi istihdam etme şansına sahipken, işçiler arzu ettikleri koşullarda olmasa da çalışarak gelir elde etme şansını elde edebilmektedirler. Dolayısıyla, kayıtdışı istihdam hem işverenler hem de işçiler tarafından tercih edilmektedir.
- **Rekabet Gücü Oluşturması:** Emek yoğun girişimler, teknoloji yoğun girişimlerle rekabet edebilmek için emekle ödenen sigorta, vergi ve diğer kamu yükümlülüklerinden kurtulma eğilimindedir. Kayıtdışı istihdama olanak veren işletmeler dış pazarlarda ve teknoloji yoğun üretimi yapan firmalarda maliyetlerini düşürmekte ve rekabet gücü kazanmaktadır.

- **Kayıtlı Ekonomiye Canlılık ve Dinamiklik Getirmesi:** Kayıtdışı ekonomi ekonomideki rekabet gücünü ve istihdam büyüklüğünü genişletmenin etkisiyle tasarrufların yatırımlara ve oranını artırarak ekonomiyi canlandırmaktadır.

Son olarak, kayıtdışı istihdamı kayıtlı sektöre transfer etmenin olumlu sonuçları aşağıda özetlenmektedir (Dereli, 2007: 77-78).

- Kayıtlı istihdamın artmasıyla birlikte, sosyal güvenlik primi oranlarını kademeli olarak azaltmak mümkün olacaktır.
- Sosyal sigorta kurumlarının gelirleri “sigortalı” sayısı arttıkça artacaktır. Sosyal güvenlik kurumlarının artan gelirine paralel olarak, reel olarak ödenen emekli maaşlarında nispi artışlar olacaktır.
- Mali yüklerin kayıtlı sektörde aktif olan şirketler üzerindeki etkisi, kayıt dışı sektörün resmi finansmana olan transferinin sistemi finanse etme payındaki artış nedeniyle kolaylaşacaktır.
- Sağlık hizmetlerinin kalitesi ve sosyal güvenlik kurumları tarafından sağlanan diğer faydalar daha iyi hale gelecektir.
- İşçiler sağlık hizmetlerine ve kayıt dışı istihdamda buldukları zamana kadar mahrum bırakıldıkları diğer yararları erişebilecekler.
- Geçmişte kayıt dışı sektörü destekleyen rekabet koşulları, kayıtlı sektör firmalarının yararına değişecektir. İşgücünün kalitesi ve dolayısıyla iş gücü verimliliği artacaktır.
- Çocuk emeğinin kullanımı daha az olacaktır. Kadınlar, engelliler ve diğer hassas grupların istihdam koşulları iyileşecektir. Tehlikeli ve sağlıksız koşulların ortadan kalkmasına paralel olarak, endüstriyel kazalarda ve meslek hastalıklarında bir azalma olacaktır.
- Kayıtlı istihdamın yaygınlaşması, sendikaların örgütlenme faaliyetlerine uygun bir ortam yaratarak sendikalaşmayı teşvik edecektir.
- Esneklik konusundaki yeni düzenlemeler, işverenlere ve çalışanlara yönelik yeni kanun ortamında daha kolay uygulanacaktır.
- Standart dışı ve düşük kaliteli malların üretimi azalacak ve daha iyi çalışma koşulları nedeniyle işgücü verimliliği artacaktır.

2.6. KAYITDIŞI İSTİHDAMA KARŞI UYGULANAN POLİTİKALAR

Türkiye'de 2000'lerden bu yana kayıtdışı istihdamın azaltılmasına yönelik somut adımların atıldığı görölmektedir. Çeşitli dönemlerde yapılan farklı yasal düzenlemelerle kayıtdışı istihdama karşı mücadele edilmeye çalışılmıştır. Yasal düzenlemelere ek olarak, Küçük ve Orta Büyüklükte İŞletmeler (KOBİ)'lerin teşvik edilmesi, kontrolün ve denetimin yetkinleŐtirilmesi ve yaygınlaŐtırılması, denetçi sayısının fazlalaŐması, istihdam ile ilgili verilen teŐviklerinin maliyetleri azaltıcı yönde olması, kurumlar arasında karŐılıklı düzen sağlanması, bürokratik uygulamaların hafifletilmesi Şeklinde çeşitli politikalar benimsenmiŐtir (Şahin, 2018: 2060; Sarıca, 2006: 35).

Türkiye'de, gelişmekte olan pek çok ekonomide olduğu gibi, gayri resmi iŐlere yaygın olarak baŐvurulmaktadır. Bu eğilimin derecesini sınırlandırmak için Türk makamları tarafından bazı önlemler alınmıştır. Bunlar, Ekim 2005'te müzakerelerin baŐlamasından bu yana Türkiye'nin taahhütte bulunduğu Avrupa Birliği (AB)'nin dinamik katılım sürecine de uygundur. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yapılan Hanehalkı İŞgücü Anketi'nden, burada sunulan çalışma, kayıt dışı istihdam panoramasını göstermektedir. Ayrıca, kayıtdışı işlerin temel özelliklerinin tanımlayıcı bir analizinden ve kayıtdışı istihdam olasılığının tahmin edilmesinden, Türkiye'deki kayıtdışı istihdamla mücadeleye yönelik politikaların nasıl hedefleneceğine ve Türkiye'deki en büyük zorluklarla karŐılaŐan insanlara yönelik bir dizi öneriler bulunmaktadır (Salem vd. 2011: 57).

Ayrıca, kayıtdışı istihdamın önüne geçmek için 2006 yılında Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı KADİM projesi yapmıştır. Projenin kapsamında oluşturulan birimler ile kayıtdışılığı minimuma indirmek hedeflenmektedir. Spesifik olarak, KADİM projesinin amacı, uluslararası kabul görmüş, gelişmiş ekonomilerin, kendi kuralları ve kurumları ile birlikte ekonominin tüm katılımcılarıyla yürütölmesini sağlamak, toplam kayıtdışı istihdamda kaydedilebilecek kısmı kayıt altına almak ve kullanımın önlenmesini sağlamaktır. Projenin hedefinde dokuz grup yer almaktadır. Buna göre, KADİM Projesi'nin hedef grubu aşağıdaki gibidir (Şahin, 2018: 2060; Baykaler, 2008: 199).

- Kayıtdışı istihdam çalışanları (ücretsiz aile işçileri dahil),
- Yabancı işçiler,
- Proje kapsamında bilgilendirilecek gruplar,
- İŞçi,
- İŞverenler,

- Kamu yöneticileri,
- Sivil toplum örgütleri,
- Sendikalar,
- Kamu kurumlarıdır.

Projedeki yürütme birimlerinin belirlenmesinde ise, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının projenin uygulanmasından ve neticelerin izlenmesinden sorumlu olmasına karar verilmiştir. Projenin yürütülmesinde ise aşağıdaki kurumlar ilgili bakanlıklar ve kamu kurum ve kuruluşları seçilmiştir (Baykaler, 2008: 200).

- İçişleri Bakanlığı,
- Maliye Bakanlığı,
- Milli Eğitim Bakanlığı,
- Sanayi ve Ticaret Bakanlığı,
- Ulaştırma Bakanlığı,
- Gümrük Müsteşarlığı,
- Denizcilik Müsteşarlığı,
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşarlığı,
- Hazine Müsteşarlığı,
- Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destek İdaresi (KOSGEB)

Sosyal ortaklar olarak;

- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)
- Türkiye Sendikalar Konfederasyonu (TÜRK-İŞ)
- Ticari Sendikalar Konfederasyonu (HAK-İŞ)
- Türkiye'nin Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)

İlgili kuruluşlar olarak;

- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)
- Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK)
- Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB)
- Türkiye Yeminli Mali Müşavir ve Yeminli Mali Müşavirler Odası Birliği (TÜRMOB),
- Türkiye Müteahhitler Birliği,
- İlgili sivil toplum kuruluşları bu proje kapsamında belirlenmiştir ve kayıtdışı ekonomi ve istihdama karşı ortak hareket etme kararı almışlardır.

Daha sonra, bu amaca ulaşmak için gerçekleştirilecek faaliyetler, 2008-2010 yıllarında oluşturulan Kayıtdışı İstihdamla Mücadele Eylem Planlarında beş başlık altında tanımlanmaktadır (Şahin, 2018: 2060; Kalaycı ve Kalan, 2017: 25).

- Kayıtlı sektörlerin sağlamaştırılması,
- Kayıtdışı istihdamın önüne geçilmesi,
- Kayıtlı sisteme daha fazla erişimin olmasına olanak verilmesi,
- Kayıtlı istihdam bilincini artırmak,
- Yabancı yasadışı işçiliğin azaltılması şeklindedir.

Son olarak, 2011 yılında çıkartılan yeni kanun ile Finans Teftiş Kurulu, Vergi Teftiş Kurulu, Gelir Denetim Başkanlığı ve Vergi Denetmenleri Büro Başkanlığı tek çatı altında toplanmıştır. Bununla birlikte, Maliye Bakanlığı altında ve doğrudan Bakana bağlı olan Vergi Teftiş Kurulu kurularak kayıtdışı istihdamı azaltmak hedeflenmektedir (Kalaycı ve Kalan, 2017: 26).

Kayıtdışı istihdamın önlenmesi bakımından tüm bu önlemler dikkate değer gelişme olmasına rağmen, kayıtdışı istihdam Türkiye emek piyasasında hala büyük bir sorun olarak görülmektedir. Türkiye'nin ekonomik büyümesi ve kalkınmasının önünde büyük bir engel teşkil eden kayıtdışı istihdamın Türkiye'nin 2023 hedeflerinde % 15'e düşürülmesi amaçlanmaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesi, kayıtlı istihdamı teşvik etmek için önlemlerin ve yapısal çözüm yollarının doğru tanımlanmasına bağlıdır.

Kayıtdışı istihdamı engellemek için muhtelif ülkelerde alınan politikalar benzer olsa da, bazen ülkeden ülkeye çeşitli politika uygulamaları mevcuttur. Çünkü her bir ülkenin sosyo-ekonomik statüleri farklılık göstermektedir. Bundan dolayı, kayıtdışı istihdama karşı mücadelede ülkenin ekonomik, mali, politik yapısı, kendine mahsus kültürü ve iç dinamikleri dikkate alınarak gerekli önlemler alınmalıdır. Bu bağlamda, uygulanacak ana politikalar şunlardır (Kalaycı ve Kalan, 2017: 26-30; Akalin ve Kesikoğlu, 2012: 71).

- Vergi oranlarında ciddi indirimlerin yapılması kayıtdışı istihdamı önlemede en büyük adımdır. Çünkü vergi oranlarının devamlı arttırılması, belli bir zaman dilimi sonrasında toplanan vergi gelirlerinin azalmasına sebep olacaktır. Çünkü işverenlerin az vergi ödeme yollarını tercih etmeleri söz konusudur.
- İşverenler açısından sosyal güvenlik yetkinlikleri azaltılmalıdır, çünkü işverenler için bir işçi çalıştırmak önemli bir maliyet olarak görülmektedir.

İşveren resmi işçi çalıştırıyorsa, sosyal güvenlik primleri, işsizlik sigortası primi ve işveren payı gibi işgücü maliyetleri söz konusudur.

- Kontrol mekanizmasının etkin çalışır hale gelmesi gerekmektedir. Bu işlev yapılırken, en son teknoloji ve teknikten faydalanılmalıdır. Çünkü kayıtdışı istihdamda en önemli olan mal ve para hareketlerinin resmiyette olmasını sağlamaktır.
- Ülkenin ekonomik refahını iyileştirmeye yönelik politikalar üretilmelidir. Örneğin, yoksulluğun ve işsizliğin azaltılması, kayıt dışılığa olumlu olarak yansıtacaktır.
- Ülkenin eğitim düzeyinin artırılması teşvik edilmelidir çünkü eğitim düzeyi ile kayıtdışı istihdam arasında negatif ilişki söz konusudur. Eğitim düzeyi düşük olan ülkelerde kayıtdışı çalışma daha fazla görülürken, eğitim seviyesi yüksek olan ülkelerde kayıtdışı alanda çalışan sayısı azalmaktadır.
- Ülkelerde, politik nedenlerle ara ara yapılan vergi affı tarzı af beklentilerinin ortadan kaldırılması gerekmektedir. Hatta yükümlülüklerini yerine getirmeyenler cezalandırılırken, zamanında yerine getirenler teşvik edilmelidir.
- Çalışanların haklarını daha iyi korumaları bakımından sendikalaşma faaliyetleri teşvik edilmelidir ve bu yönde politikalar ile devlet çalışanları korumalıdır. Ayrıca, sendikalaşma işçilerin kayıtdışı çalışmalarını engelleyecektir, çünkü kayıtdışı çalışan bir kişinin sendika haklarından yararlanma olasılığı yoktur.
- İşveren işletmelere, fabrikalara, ve şirketlere kurumsallaşmaları için teşvikler sağlanmalıdır. Kurumsallaşma, işletmenin bireylere bağımlı olmadan faaliyetlerine devam etmesini sağlayan bir sistem veya yapı olarak ifade edilmektedir. Türkiye'deki şirketlerin büyük çoğunluğu aile şirketi konumundadır ve aile içi çatışmalar hem firmaları hem çalışanları olumsuz etkilemektedir.
- Çalışanların kayıtdışı istihdam şeklinde çalışmak istemeleri, kötü çalışma koşulları, düşük ücretler ve kuruma olan güven duygusunun azalmasıdır. Daha iyi çalışma koşullarına, ücretlere ve sosyal haklara sahip işçiler kayıtdışı çalışmayı tercih etmeyeceklerdir. Bu bakımdan devlet, hem çalışanlara hem de işverenlere yönelik teşvikler sağlamalıdır.

Kayıt dışılığa karşı mücadeledeki ilk çaba kayıt dışılığın sebeplerini tespit etmektir. Problemin ana nedeni doğru bir şekilde tanımlandıktan sonra, alınacak önlemler piyasaya,

kurumsal konstrüksiyona, sosyoekonomik değişkenlere ve kültürel yapıya uygun olmalıdır. Kayıtsızlıkla mücadele için tek bir prototip tarif mevcut değildir. Mücadelenin problemin ana kaynağı ve hacmine göre deęiőeceęi őüphesizdir.

2.7. KAYITDIŞI İSTİHDAM

2.7.1. Kayıtdışı İstihdam Oranları

Türkiye’de 2002-2017 yılları arasındaki kayıtdışı istihdam oranları, tarım, tarım dışı, sanayi, hizmet, inşaat sektörleri bazında gruplandırılmıő ve genel kayıtdışı istihdam oranlarda aşağıdaki Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Kayıtdışı İstihdam Oranları

Yıllar	Tarım	Tarım Dışı	Sanayi	Hizmet	İnşaat	Genel
2002	90,14	31,74	36,40	29,19	-	52,14
2003	91,15	31,55	36,43	29,00	-	51,75
2004	89,9	33,83	37,28	31,96	-	50,14
2005	88,22	34,32	38,11	32,27	-	48,17
2006	87,77	34,06	38,12	31,88	-	46,97
2007	88,14	32,34	35,51	30,63	-	45,44
2008	87,84	29,76	31,61	28,77	-	43,5
2009	85,84	30,08	33,43	28,4	-	43,84
2010	85,47	29,06	32,68	27,11	-	43,25
2011	83,85	27,76	31,5	25,71	-	42,05
2012	83,61	24,51	27,89	22,73	-	39,02
2013	83,28	22,4	25,23	20,9	-	36,75
2014	82,27	22,32	20,26	21,09	36,61	34,97
2015	81,16	21,23	19,13	20,05	35,58	33,57
2016	82,09	21,72	20,2	20,35	35,76	33,49
2017	83,33	22,1	20,03	20,95	35,80	33,97

Kaynak: SGK, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2019).

Tablo 2’de görüldüğü üzere kayıtdışı istihdamın en fazla olduğu alan tarımdır. Yani, kayıtdışı istihdam en çok halkın düşük gelirli ya da asgari geçim seviyesinin altında yaşayan fakir nüfusun olduğu gözlemlenmektedir. Kayıtdışı istihdamda öncelikli olarak, ücretsiz aile işçileri, serbest meslek sahipleri ve ücretli grubu sırayla gelmektedir. Ücretsiz aile işçilerinin % 91’i, serbest meslek sahibi işçilerin % 62’si, ücretli çalışanların % 18’i ve geçici çalışanlar kayıtdışı konumundadırlar. En düşük kayıt dışılık oranı % 16 ile işverenler olmaktadır. Tarım ve tarım dışı ayrımlara baktığımızda, tarım sektöründeki kayıtdışı istihdam oranlarının çok yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3. İstihdam Türlerine Göre Kayıtdışı İstihdam Verileri (Bin) (2016-2017)

	Yıllar	Genel İstihdam	Ücretli İstihdam	Diğer İstihdam
Kayıtdışı Yeni İstihdam	2016	174	77	96
Kayıtdışı Yeni İstihdam	2017	464	117	348
Kayıtdışı Yeni İstihdam Oranı (%)	2016	30	14	274
Kayıtdışı Yeni İstihdam Oranı (%)	2017	47	20	87

Kaynak: DİSK, <http://disk.org.tr/2018/04/kayitdisi-patladi-disk-ar-issizlik-raporu-nisan-2018/> (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2019).

Tablo 3’e göre 2017 yılında sağlanan istihdam artışının 464 bini kayıtsız istihdamdan oluşmaktadır. 2017 yılında yeni istihdam artışında kayıtdışı istihdam oranı çok yükselmiştir. 2016 yılında kayıtdışı çalışan sayısı 174 bin iken, bu rakam 2017 yılında 464 bine yükselmiştir. Yani istihdamda kayıtdışı istihdam oranı 2016 yılında % 30 iken, 2017 yılında % 47’ye ulaşmıştır. Kayıtdışı istihdam rakamlarının cinsiyete göre oranlaması ise aşağıda verilen Tablo 4’de verilmektedir.

Tablo 4. Cinsiyete Göre Kayıtdışı İstihdam Verileri (%) (2017)

	Toplam	Tarım Dışı	Tarım
Genel	32,5	21,8	81,9
Erkek	28,5	20,4	75,3
Kadın	41,3	25,5	90,8

Kaynak: DİSK, <http://disk.org.tr/2018/04/kayitdisi-patladi-disk-ar-issizlik-raporu-nisan-2018/> (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2019).

Tablo 4’de görüldüğü üzere, kayıtdışı toplam istihdam oranı toplam istihdamın üçte birine yakinken, % 32,5 ile kadınların kayıtdışı istihdam oranı daha yüksektir. Bu nedenle, kadınlar işgücü piyasasında, sadece işsizlik ve istihdam açısından değil, kayıtdışı istihdam

açısından da dezavantajlı durumdadır. Genel kayıtdışılık oranı % 32,5 iken, kadınların kayıtdışılık oranı % 41,3'tür. Şehirdeki istihdam bakımından da benzer bir asimetrik durum mevcuttur. Şehir merkezlerinde kayıtdışılık % 21,8 iken, bu oran erkeklerde % 20,4, kadınlarda % 25,5 olarak gerçekleşmiştir.

Benzer bir durum, ücretli istihdamda kayıtdışılık oranında da söz konusudur. Erkek işçilerin kayıtdışı istihdamı ücretli istihdamda % 16,4 iken kadın işçilerin kayıt dışılığı % 19,4'e olmuştur. Ayrıntılı şekilde bu durum aşağıdaki Tablo 5'de görülmektedir.

Tablo 5. Cinsiyete Göre Ücretli İstihdamı ve Kayıt Dışılık (2017)

	Toplam Ücretli	Toplam Kayıtlı	Toplam Kayıtdışı İstihdam	Ücretli Kayıtdışı İstihdam
Genel	19.116	15.800	3.316	% 17,3
Erkek	13.332	11.141	2.191	% 16,4
Kadın	5.785	4.660	1.125	% 19,4

Kaynak: DİSK, <http://disk.org.tr/2018/04/kayitdisi-patladi-disk-ar-issizlik-raporu-nisan-2018/> (Erişim Tarihi: 20 Şubat 2019).

Kayıtdışı istihdam hakkındaki istatistiklerin hemen hemen bütünü, kadınların işgücü piyasasında daha savunmasız olduklarını, sigortasız ve hiç bir güvencesi olmadan piyasada çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Başka bir deyişle, kadınların daha istikrarsız, daha belirsiz, daha esnek işlerde çalıştıkları tahmin edilmektedir.

2.7.2. İktisadi Faaliyet Alanlarına Göre Kayıtdışı İstihdam

Türkiye'de 2009-2017 yılları arasındaki iktisadi faaliyet alanlarına göre kayıtdışı istihdam oranları aşağıdaki Tablo 6'da verilmektedir. İktisadi faaliyet alanları 18 farklı alana bölünmüş ve bu alanlardaki kayıtdışı istihdam oranları aşağıda değerlendirilmiştir.

Tablo 6. İktisadi Faaliyet Alanlarına Göre Kayıtdışı İstihdam

İktisadi Faaliyet Alanı	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Tarım, ormancılık ve balıkçılık	85,94	85,47	83,85	83,61	83,28	82,27	81,16	82,09	83,33
Madencilik ve taş ocaklığı	9,28	7,83	8,8	12,39	6,67	6,72	5,93	4,03	4,35
İmalat Sanayi	27,36	26,64	24,87	21,47	19,84	20,15	18,85	19,9	19,60
Elektrik, gaz, buhar, su ve kanalizasyon	19,47	33,94	35,85	28,9	27,52	29,8	30,47	33,85	35,38
İnşaat ve bayındırlık işleri	54,29	52,34	49,88	45,35	40,12	36,61	35,58	35,76	35,80

Tablo 6'nın devamı

Toptan ve perakende ticaret	38,42	36,56	34	30,27	27,91	26,55	25,89	27,09	27,71
Ulaştırma ve depolama	37,42	36,57	35,34	30,05	25,43	33,01	29,47	23,21	25,67
Konaklama ve yiyecek hizmeti faal.	42,71	42,53	40,32	34,91	31,27	24,82	24,55	31,61	30,97
Bilgi ve iletişim	12,1	21,08	18,01	13,45	11,42	13,22	13,15	12,5	12,45
Finans ve sigorta faaliyetleri	5,86	5,13	5,71	4,55	3,13	3,32	4,08	3,32	5,54
Gayrimenkul faaliyetleri	44,44	47,54	33,77	29,35	25,81	26,34	20,85	23,87	24,21
Mesleki, bilimsel ve teknik faaliyetler	24,12	22,38	19,2	15,19	11,57	11,11	9,87	9,22	10,39
İdari ve destek hizmet faaliyetleri	10,85	12,66	10,17	16,77	15,29	15,25	14,56	13,17	13,73
Kamu yönetimi ve savunma	3,73	4,72	4,86	4,66	4,65	4,12	3,96	3,92	1,98
Eğitim hizmetleri	4,34	4,32	4,43	3,59	2,65	3,48	3,19	3,61	4,04
İnsan sağlığı ve sosyal hizmet faal.	7,11	5,59	11,11	15,84	19,46	24,72	27,21	28,67	29,99
Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor	50	40,2	38	37,04	34,71	34,35	31,54	33,33	37,01
Diğer hizmet faaliyetleri	57,71	57,04	56,07	49,06	46,14	47,69	43,38	44,19	43,71

Kaynak: SGK, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2019).

Tablo 6'ya göre, tarım, ormancılık ve balıkçılık alanındaki kayıtdışı istihdam oranı % 83,33 ile ilk sırada yer almaktadır. Kültür, sanat, eğlence, dinlenme ve spor alanındaki kayıtdışı oran ise % 37,01 ile ikinci sırada iken, inşaat ve bayındırlık islerindeki kayıtdışı oranı ise % 35,80 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Genel olarak emek yoğun sektöründeki kayıtdışı istihdamın fazla olduğu ve eğitim düzeyi düşük kişilerin çalıştığı alanlar olduğu görülmektedir.

Bununla birlikte, Tablo 6'da, 2017 yılında gerçekleşen toplam kayıtdışı istihdam sayısı 984 bin artmıştır. Bu rakam içerisinde imalat sanayiindeki toplam artış sadece 54 bin

ile ilk sırada yer almaktadır. İstihdam artışının yaklaşık 160 bin'i tarımda, 108 bin'i inşaat sektöründe olmuştur. Toptan ve perakende ticarete 176 bin, idari ve destek hizmetlerinde 154 bin kişi yükselmiştir.

2.7.3. Bölgeler Bazında Kayıtdışı İstihdam

Kayıtdışı istihdamda iller arasında farklılıklar vardır. Kayıtdışı istihdamın en yüksek olduğu bölgeler: Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde bulunan illerdir. Bu bölgelerdeki kayıtdışı istihdam oranı yaklaşık % 50 ile % 60 arasında yer almaktadır. Özellikle, Ağrı, Kars, Iğdır ve Ardahan illerindeki kayıtdışı oran 2017 yılında yaklaşık % 68 olarak gerçekleşmiştir ve daha ayrıntılı istatistikler aşağıdaki Tablo 7'de verilmektedir.

Tablo 7. Bölgelere Göre Kayıtdışı İstihdam

Bölgeler	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ankara	19,3	21,36	21,36	17,67	16,08	17,37	17,09	17,77	18,38
İstanbul	25,17	24,35	22,65	19,36	16,49	18,82	18,36	19,14	20,73
Bursa, Eskişehir, Bilecik	29,91	28,42	28,05	23,67	24,55	20,41	20,44	19,86	22,73
İzmir	28,97	30,47	32,91	30,13	30,38	27,48	23,47	25,93	24,44
Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	41,32	39,8	37,5	32,88	30,64	30,15	28,59	31,4	33,33
Antalya, Isparta, Burdur	46,01	44,21	41,86	38,64	36,86	32,89	28,97	31,48	31,70
Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	36,81	38,46	37,93	34,48	32,31	32,82	30,1	26,4	29,37
Kayseri, Sivas, Yozgat	42,07	45,32	50,87	50	39,11	32,85	34,83	32,79	31,13
Balıkesir, Çanakkale	48,39	45,77	45,22	42,25	41,4	38,21	34,89	37,4	38,58
Gaziantep, Adıyaman, Kilis	59,32	57,82	53,18	49,13	44,27	38,45	35,09	33,99	38,71
Aydın, Denizli, Muğla	43,04	42,55	45,86	48,1	44,3	36,62	35,63	35,15	34,22
Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	57,57	61,28	58,61	53,69	48,94	40,95	36,72	42,18	42,14
Adana, Mersin	53,9	52,77	53,42	47,52	43,97	45,71	43,31	41,74	39,96
Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	47,65	51,21	46,41	43,13	44,71	38,38	37,91	38,26	38,30
Manisa, Afyon, Kütahya, Uşak	45,54	42,92	43,43	45,22	45,65	39,7	39,37	39,88	38,54
Konya, Karaman	52,95	54,33	50,13	43,99	43,99	39,69	40,17	41,74	42,44
Zonguldak, Karabük, Bartın	60,67	52,91	53	51,72	52,4	49,37	46,32	44,81	44,44
Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	53,79	57,73	53,18	55,38	58,58	48,06	46,32	44,7	48,51
Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	62,69	55,78	50,5	46,92	47,82	46,61	46,52	45,88	44,67
Kastamonu, Çankırı, Sinop	59,07	62,72	62,96	57,19	50,95	50	48,8	53,77	55,15

Tablo 7'nin devamı

Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	63,82	61,08	57,26	51,47	49,06	54,67	51,47	41,21	40,46
Erzurum, Erzincan, Bayburt	59,48	63,28	56,13	49,35	49,2	56,1	52,35	48,88	48,31
Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	67,26	64,71	61,78	62,27	55,74	54,09	52,46	50,87	50,51
Şanlıurfa, Diyarbakır	67,92	63,59	60,69	63,27	61,6	67,67	65,05	62,77	62,04
Van, Muş, Bitlis, Hakkari	66,75	71,57	74,85	72,74	69,75	70,42	70,8	66,92	62,98
Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	78,62	74,34	73,26	69,51	71,43	71,54	71,1	68,52	67,50
Toplam	43,84	43,25	42,05	39,02	36,75	34,97	33,57	33,49	33,97

Kaynak: SGK, http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam (Erişim Tarihi: 22 Şubat 2019).

Tablo 7'e göre kayıtdışı oranların en düşük olduğu iller batı illeri olarak görülmektedir. Farklı bir ifadeyle, sanayileşmenin geliştiği illerde, işletmelerin büyüklüğünden ve kaliteli eğitim olanaklarından yararlanan insan sayısı arttıkça, kayıtdışı istihdam da azalmaktadır. Örneğin, Ankara'da kayıtdışı istihdam oranı yaklaşık % 18, İstanbul'da % 20 ve Bursa, Eskişehir ve Bilecik'te % 22 oranlarında gerçekleştiği görülmektedir.

TÜİK verilerine göre, işgücüne dahil olmayanların başında iş arayıp iş bulamama gelmektedir. Bunlarla birlikte mevsimlik çalışanlar, ev işleriyle meşgul olanlar, eğitim öğretim seviyesi düşük olanlar, emeklilik, çalışamaz halde bulunanlar ve diğerleri şeklinde sıralanmaktadır. Aşağıda verilen Tablo 8'de 2014 -2018 yılındaki Kasım ayına kadar, işgücüne dahil olmayan 15 yaş ve üzerindeki kişilerin sayısı gösterilmektedir.

Tablo 8. İşgücüne Dahil Olmayanların, İşgücüne Dahil Olamama Sebepleri (Bin Kişi) (2014-2018)

Yıllar	İşgücüne Dahil Olamama Sebepleri								
	İş Aramayıp, Çalışmaya Hazır Olanlar								
	Toplam	İş Bulma Ümidi Olmayanlar	Diğer	Mevsimlik Çalışanlar	Ev İşleriyle Meşgul	Eğitim / Öğretim	Emekli	Çalışamaz Halde	Diğer
2014	28 200	615	1869	94	11 589	4 470	3 827	3 922	1 814
2015	28 176	676	1726	94	11 498	4 486	4 082	3 878	1 736
2016	28 185	658	1762	89	11 098	4 541	4 160	4 036	1 843
2017	28 251	637	1627	85	11 133	4 467	4 366	4 009	1 926

Tablo 8'in devamı

2018									
Ocak	28 922	676	1676	179	11 272	4 810	4 420	3 963	1 926
Şubat	28 895	668	1654	186	11 198	4 860	4 398	4 007	1 922
Mart	28 755	635	1580	165	11 127	4 882	4 442	4 055	1 869
Nisan	28 424	538	1500	144	10 976	4 843	4 414	4 144	1 865
Mayıs	28 297	494	1565	143	10 920	4 604	4 468	4 187	1 916
Haziran	27 997	484	1659	142	10 907	4 140	4 510	4 157	1 997
Temmuz	27 883	523	1742	163	10 971	3 811	4 551	4 077	2 045
Ağustos	27 745	506	1648	168	10 949	3 873	4 553	4 035	2 013
Eylül	27 975	491	1596	152	10 973	4 197	4 553	4 062	1 951
Ekim	28 183	485	1579	116	10 917	4 491	4 640	3 986	1 968
Kasım	28 601	522	1614	123	11 188	4 580	4 732	3 922	1 919

Kaynak: TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1007 (Erişim Tarihi: 21 Mart 2019).

Tablo 8 incelendiğinde, 2014-2017 yılları arasında toplam işgücüne dahil olmayan kişi sayısının 28 binlerde olduğu 2018 yılı itibariyle 29 binli rakamlara eriştiği görülmektedir. En büyük rakamı mevsimlik çalışanlar oluşturmaktadır ve sonrasında ise ev işleri ile meşgul olanlar gelmektedir.

Bu bölümde verilen kayıtdışı istatistikler genel olarak özetlenirse, aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Disk, 2018: 3).

- İşsizlik 2011'den bu yana düzenli olarak artmaktadır.
- Tarım dışı işsizliğin, 2011 yılında %11,3'ten 2017'de %13'e yükseldiği görülmektedir.
- İşsiz sayısı 2014 yılında 5,9 milyon iken bu rakam 271 bin kişi artarak 2017'de 6,2 milyona çıkmıştır.
- 2017 yılında genç kadınların işsizlik oranı % 26,1 olmuştur ve tarım dışı genç kadınların işsizlik oranı % 32'ye ulaşmıştır.
- Genç işsizliği oranı % 21'den %24,2 olarak gerçekleşmiştir.
- 2014 yılında, kadın gençlerin işsizlik oranı % 20,4 iken, 2017 yılında % 26,1 olmuştur.
- 2017 yılında Kayıtdışı istihdam artışından 520 bin kişi kayıt altına alınırken, 464 bin kişi kayıt altına alınamamıştır.
- 2016 yılında 473 bin kayıtlı ücretli istihdam 2017 yılında 466 bine gerilemiştir.

- Kayıt dışılık oranı genel olarak %32,5 iken kadınların kayıt dışılık oranı %41,3 olmuştur.

Politika Yöntemleri

- Kayıtsızlık
- Piyasanın Düzenlenmesi
- Kayıtdışı İstihdamın Yok Edilmesi
- Kayıtlı İstihdama Teşvik

Araçlar

-

Esnekleştirme
Kuralsızlaştırma
Serbestleşme
Denetim
Cezalar
Aktif İşgücü
Piyasası Politikaları

Özetle, yaşamını sürdürmek için gelir elde etmesi gereken insanlar, resmi istihdamda iş bulma imkanının söz konusu olmaması veya gelir yetersizliği, insanları sosyal güvenlik garantisi olmadan yeni istihdam alanları yaratacak konuma getirmektedir. Genel olarak, kayıtdışı istihdam; vergi ve zorunlu sosyal yükümlülükler dahil, istihdamla ilgili tüm yükümlülüklerin finansal ve sosyal güvenlik kurumlarının denetim alanından çıkarılmasına yol açmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYEDE KAYITDIŞI İSTİHDAMI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bu bölümde ilk olarak serilere ilişkin literatür taramasına yer verilmiştir. Daha sonra veri seti ve yöntem tanıtılmıştır. Son olarak bulgular kısmında çalışmaya ilişkin analizlerden elde edilen sonuçlar tartışılmıştır.

3.1. TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA KAYITDIŞI İSTİHDAM ÜZERİNE YAPILAN LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar

Kayıtdışı istihdam oranlarının Türkiye ekonomisinde ki yeri üzerine yapılan akademik ve bilimsel çalışmalar literatürde yaygın olarak yer almaktadır. Türkiye üzerine bu konuda çalışma yapmak büyük önem arz etmektedir çünkü Türkiye gelişmiş ülkeler ve özellikle AB ülkeler ile karşılaştırıldığında kayıtdışı istihdam rakamlarının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Literatürde söz konusu olan ve ön plana çıkan güncel çalışmalar aşağıda incelenmektedir.

Dam vd. (2018) çalışmalarında, Türkiye'de ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyonun kayıtdışı istihdam üzerindeki etkilerini, 2002 ve 2016 yılları arasında Artırılmış Dickey-Fuller (ADF) birim kök testi ve en küçük kareler yöntemi kullanılarak analiz etmektedirler. Analizin ampirik sonuçları, istihdam değişkeni katsayısının pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Enflasyon değişkeninin katsayısı da pozitifdir, ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir. Öte yandan, ekonomik büyüme değişkeninin katsayısı negatiftir ve istatistiksel olarak anlamsızdır. Çalışmanın sonuçları, işsizlikte % 10'luk bir artışın kayıtdışı işsizlikte % 4'lük bir artışa yol açtığını göstermektedir.

Erikli (2018) ise çalışmasında Türkiye'deki kayıtdışı kadın işsizlerin araştırmaktadır. Özellikle 1980'den bu yana uygulanan neoliberal ekonomi politikasına ve bir yandan halkın küreselleşmesine bağlı olarak sosyal güvenlik ve işgücü piyasası müdahalesini kısıtlamak zorundadır. Diğer yandan sosyal politikanın rekabet gücü avantajı ülkeler arası için işgücü maliyetini, ücreti vb. durumları önem arz etmektedir. Bu sorun, kadınların emeğinin çoğunu etkilemiştir, böylece hem cinsiyet hem de düşük eğitim seviyesi, işgücü piyasasında dezavantajlı grup kadınlarına neden olmaktadır. Neoliberal

ekonomi ve küreselleşmenin yaşandığı bu süreç, kayıt dışı istihdamda erkeklerden daha çok kadının yer aldığını ve bu nedenle sosyal korunmadan mahrum kaldıklarını göstermektedir. Dolayısıyla, kayıtdışı istihdamdaki kadınların “çalışan yoksulluk” durumuna dönüştüğü makalede savunulmaktadır.

Erdoğan ve Yaşar’ın (2018) birlikte yaptıkları çalışmanın amacı, Türkiye’de ve Konya-Karaman bölgesinde yaşayan kadınların neden 2010-2017 döneminde işgücüne katılmasının nedenlerini belirlemektir. Bu nedenle, bu çalışmada kadınların eğitim düzeyine göre istihdam oranları, Türkiye ve Konya-Karaman bölgesindeki ekonomik faaliyet kollarına göre yaşları ve istihdam oranları dahil edilerek analiz yapılmaktadır. Veriler TÜİK tarafından yayınlanan işgücü istatistiklerinden elde edilmiştir. Kadınların istihdam oranları, Türkiye’deki ve Konya-Karaman bölgesindeki erkeklerin istihdam oranlarından daha düşüktür. Eğitim düzeyi, kadınların yaşı, kadınların medeni halleri, kayıt dışı istihdam ve ücretsiz aile işçiliği, kadınların işgücüne katılımında en önemli faktörlerdir. Çalışmanın sonuçları, kadınların istihdamının hem Türkiye’de hem de Konya-Karaman bölgesindeki ekonomik faaliyet dallarına göre eğitim seviyesinden, yaş ve istihdam oranından benzer şekilde etkilendiğini göstermiştir.

Saraçoğlu, (2017), gayri resmi üretim ve istihdamın istikrarlı duruma geçiş sürecinde nasıl azaldığını ve ikincisi de çeşitli işgücü piyasası politikalarının etkisini analiz etmek için gayri resmi bir sektöre ve bölümlere ayrılmış işgücü piyasalarına sahip çok sektörlü bir ekonominin dinamik bir modeli geliştirmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, öncelikle kayıtdışı istihdam payının asgari ücretle arttığını ve bordro vergilerindeki azalışlarla azaldığını, ayrıca işverene uygulanan verginin azaltılmasının kayıtdışı istihdam payını azaltmada daha etkili olduğunu ve çalışanlara uygulanan vergiyi azaltmanın da etkili olduğu görülmektedir.

Kayıtdışılık, özellikle ortalama kayıtdışı ekonomik büyüklüğün resmi GSYİH’nın yaklaşık % 35’i olduğu tahmin edilen gelişmekte olan ülkelerde, birçok ekonomi ve hükümet için büyük bir engel teşkil etmektedir. Bu kapsamda, Elgin ve Sezgin (2017: 261), Türkiye ekonomisinin 16 farklı bölgesinden 1000 şirketi kapsayan ve bu sektörlerdeki kayıtdışılığın boyutunu ölçmek için yaptıkları çalışmada iki sektörlü bir genel denge modelini kapsayan yeni bir anketin sonuçlarını kullanarak kayıt dışılığın boyutlarını incelemiştir. Ayrıca, gelir vergileri ve vergi uygulamalarının kayıtdışılığa olan iki farklı politika aracının etkilerini de değerlendirmektedirler. Sonuçlara göre, her ikisinin de kayıtdışılıkla mücadelede etkili politika araçları olmasına rağmen, uygulamanın

nispeten daha verimli bir araç olduğunu ve verginin özellikle düşük kayıt dışılık seviyelerinde etkisiz kaldığını göstermektedir.

Kayıtdışılık ile vergi yükü, vergi uygulaması, kurumsal ilişkiler arasındaki ilişki dahil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere çeşitli fikirler ortaya atılmış olsa da kalite ve çeşitli diğer ekonomik, politik ve sosyal faktörler, doğası ve sonuçlarıyla ilgili birçok konu hala büyük ölçüde yeterince araştırılmamış veya çözülememiştir. Örneğin, mevcut literatürde kayıt dışılığa ilişkin sunulan kanıtlar, araştırmacılar arasında kayıt dışı sektörün ölçülmesi konusunda bir fikir birliği sağlayamamıştır. Kayıtdışılığın ölçülmesi için çeşitli makro veya mikro yaklaşımlar önerilmiştir; ancak bu metodolojiler genellikle sektörel önlemler almaya uygun değildir. Bu bağlamda Elgin ve Sezgin (2017) çalışmasının literatüre iki katkısı söz konusudur. Birincisi, iki sektörlü bir dinamik genel denge modeli ve bunu Türkiye'deki 16 farklı sektör ve 1000 firmayı kapsayan belirli bir firma düzeyinde anket verisiyle bir araya getirilmesidir. Bu durum, kayıtdışılığın sektörel tahminlerinin elde edilmesine olanak sağlamaktadır. İkinci olarak, çeşitli politika araçlarının etkilerini araştırmak ve kayıt dışılığın bu araçlardaki değişikliklere verdiği yanıtı bildirmek için kullanılan model bu çalışmada sadece Türkiye ekonomisine uygulansa da, modelin gerekli değişkenlerini içeren firma düzeyinde anket verisine sahip olunması şartıyla, genel kaybı olmadan herhangi bir ulusal ekonomiye uygulanabilmektedir. Yani, araştırmanın bulguları, farklı sektörlerin farklı kendine has özelliklere sahip olduğunu ve böylece farklı kayıt dışılık seviyelerine sahip olduklarını göstermektedir. Dahası, karşılaştırmalı statik tatbikatları ekonomi düzeyinde, uygulamanın kayıt dışılığın sağlanmasında oldukça etkili olduğunu da göstermektedir.

Mahiroğulları (2017) makalede, önce genel olarak kayıtdışı istihdam kavramını irdeleyerek, sonra Türkiye'de kayıtdışı istihdam süreci hakkında teorik veriler kapsamında incelemiştir. Çalışmada, kayıtdışı istihdamı arttıran faktörleri ve olumsuz sonuçlarını ve kayıtdışı istihdamı en aza indirmek için izlenmesi gereken stratejilerde analiz edilmektedir. Kayıtdışı istihdam gerçeği 1980 sonrası Türkiye'de öne çıkmıştır ve kayıtdışı istihdam oranları 1990'dan sonra yaklaşık % 50'ye ulaşmış ve 2000'lerin başına kadar bu seviyelerde kalmıştır. Alınan önlemler neticesinde söz konusu oran 2008 yılında %43'e, 2015 yılında % 33'e düşmüştür. Ancak, Türkiye için, kayıtdışı istihdam oranının % 33 olması hala çok yüksek olarak kabul edilmektedir.

Görmüş, (2017) çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan elde edilen Türkiye Hanehalkı İşgücü Anketi mikro verilerini kullanarak sosyoekonomik belirleyicilerin kayıtdışı istihdam üzerindeki farklı etkilerini araştırmak için lojistik regresyon

modellemesi kullanmaktadır. Sonuçlar, kayıtdışı istihdamın, çalışma alanında kullanılan çeşitli işyeri özellikleri, esnek çalışma ve işle ilgili adaylardan önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir. Ek olarak, imalat sanayileri, mikro ve küçük ölçekli kuruluşlar, esnek işler, düşük ya da minimum eğitim seviyeleri ve düşük dereceli meslekler, kayıtdışı istihdam olasılığının yüksek olması nedeniyle gençler için kayıtdışı istihdamı artıran belirleyiciler olarak tahmin edilmektedir. Bununla birlikte, hizmet endüstrilerinin, orta ve büyük ölçekli kuruluşların ve yüksek eğitim kazanımlarının kayıtdışı gençlik istihdamını azaltmaya yardımcı olduğuna da dikkat çekilmektedir.

Benzer şekilde, Başlevent ve Acar (2015), TÜİK'in 2000, 2006 ve 2012 Hanehalkı İşgücü Anketlerinden elde edilen mikro verileri kullanarak, Türkiye'deki kayıtdışı istihdamdaki son eğilimleri incelemektedir. Çalışmada, sektörler, meslekler ve yaş grupları gibi geniş kategorilerde kayıt dışı istihdam oranının tanımlayıcı analizini, kayıt dışılık durumunun temel belirleyicilerini ortaya çıkarmayı amaçlayan ekonometrik bir uygulama söz konusudur. İstihdamın sektörel bileşimi kontrol edildiğinde bile kayıt dışılık oranındaki cinsiyet farkının mevcut olduğu gözlemlenmektedir. Ampirik modelin alternatif versiyonları, cinsiyet farkının, birçok kadının sigortalı kişinin karısı veya kızı olarak sosyal güvenceye dolaylı erişimi olduğu gerçeğiyle ilgili olduğu fikrini değerlendireceği tahmin edilmektedir. Bulgular 'faydalara dolaylı erişimin' hipotezi ile aynı doğrultuda olmasına rağmen, çeşitli devlet politikalarının kayıt dışılığın sürekliliğine ne ölçüde katkıda bulunduğunu ortaya çıkarmada daha etkili olabilecek anket maddelerinin eksikliğine işaret edilmektedir.

Ay, vd. (2014) yaptığı çalışma, kayıtdışı ekonomi ile vergi yükü, enflasyon ve vergi afları arasındaki ilişkiyi 1985 ve 2012 yılları arasındaki yıllık verilere dayanarak araştırmıştır. Araştırmada kullanılan kayıt dışı ekonomi verileri, genişletilmiş parasal oran kullanılarak hesaplanmıştır. Bu değişkenin kullanılmasının nedeni, parasal oran yöntemlerini kullanarak yapılan hesaplamalarda, genişletilmiş parasal oran yönteminin, kayıtdışı ekonomiyi hesaplarken nakit işletmeye ek olarak, çizim hesaplarını modele dahil ederek hesaplamasıdır. Vergi yükü verileri ise toplam vergi gelirlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasılaya oranı ile hesaplanmış ve veriler Maliye Bakanlığı web sitesinden elde edilmiştir. Tüketici fiyatları endeksi değerleri Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından alınmıştır. Vergi kanunlarının yürürlüğe girdiği dönemler bazında vergi afları modele kukla değişken olarak dahil edilmiştir. Yapılan ekonometrik model neticesinde önce verilerin kararlılığı belirlenmiş, sonra değişkenler arasındaki ilişki regresyon denklemi ile ortaya konmuştur. Yapılan nedensellik testi, vergi yükünün kayıtdışı ekonominin bir nedeni olduğunu ve

enflasyon oranlarındaki değişimlerin vergi yükünü etkilediğini % 10 önem düzeyinde göstermiştir. Ekonometrik sonuçlardan elde edilen genel durum, kayıtdışı ekonomiyi azaltmak için vergi yükünü hafifletmek, fiyatların istikrarını sağlamak ve vergi aflarının beklentilerini ortadan kaldırmak için düzenlemelerin yapılması gerektiğini göstermektedir.

Günaydın ve Çetin (2015) çalışmasında, kişi başına düşen reel gelir, ticaret açıklığı, enflasyon ve doğrudan yabancı yatırımların genç işsizliği üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu amaçla ekonometrik yaklaşım ile vektör hata düzeltme modeline dayalı Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Ampirik bulgular değişkenler arasında uzun süreli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ampirik bulgular, kişi başına düşen reel gelir, ticaret açıklığı, enflasyon ve doğrudan yabancı yatırımların gençlerin işsizliği üzerindeki etkisinin olumsuz ve istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Uzun dönemde gençlik işsizliği ile doğrudan yabancı yatırım arasında iki yönlü bir nedensellik mevcuttur. Ayrıca, kişi başına düşen reel gelir, enflasyon ve ticari açıklıktan gençlik işsizliğine kadar uzanan uzun vadeli bir nedensellik tespit edilmiştir.

Acar ve Tansel (2014) makalede, Türkiye işgücü piyasasında kayıtdışılığın nasıl tanımlanabileceğini ve ölçülebileceğini araştırmaktadır. Kayıtdışılığı kullanarak, Türkiye işgücü piyasası ile olan ilgilerini ve etkilerini araştırmak için kayıtdışılığın iki tanımı kullanılmaktadır. Bunlar işletme tanımı ve sosyal güvenlik tanımıdır. Ayrıca, birey ve iş özelliklerinin kayıt dışılık olasılığına katkıları, iki tanım altında çok değişkenli probit analizi kullanılarak incelenmiştir. Sosyal güvenlik tescil kriterinin, anahtar ele geçirme kabiliyeti göz önüne alındığında, Türkiye işgücü piyasasında kayıt dışılığın daha iyi bir ölçütü olduğu tespit edilmiştir. Bireysel ve istihdam özellikleri ile kayıtdışılık olasılığı arasındaki ilişkilere incelendiğinde ise, Türkiye işgücü piyasasının daha doğru bir şekilde tasviri için işgücü kayıtdışılığının sosyal güvenlik tanımına öncelik verilmesi gerektiğini öne sürmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma Türkiye işgücü piyasasının kapsamlı ve ayrıntılı bir teşhisini sunmaktadır.

Bireysel ve istihdam özellikleri ile kayıt dışılık olasılığı arasındaki anahtar ilişkileri yakalama kabiliyeti göz önüne alındığında, sosyal güvenlik tescil kriterinin Türkiye işgücü piyasasında işletme tanımından daha iyi bir ölçüt olduğu iddia edilmektedir. Ayrıca, sosyal güvenlik tanımı, zaman ve krizin etkileriyle ilgili olarak en duyarlı önlem olarak görünmektedir. Bu doğrultuda, araştırmacılara ve politika yapıcılara, Türkiye işgücü piyasasının daha doğru analizleri için işgücü kayıt dışılığını tanımlamak için sosyal güvenliği tercih etmeleri önerilmektedir.

Aydın (2013) çalışmada, Türkiye'deki kayıtdışı ekonominin bir parçası olarak kayıtdışı istihdamın hem teorik hem de ampirik evrimini ele alınmaktadır. Öncelikle, ekonomik düalizm ve göç, kayıtdışı ekonominin Türkiye'deki ana nedenleri olarak vurgulanmaktadır. Bu çalışmada, Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi kullanılarak ekonometrik bir model kullanılmıştır. Endüstriyel üretimdeki kayıtdışı istihdam bağımsız değişkenleri olarak kullanılmaktadır. Ekonometri modelinin ilk sonucu olan kayıtdışı istihdam endüstriyel üretimin istatistiksel olarak anlamlı belirleyicisi olarak görülmüştür. İkincisi, bazı üretim ve istihdam değişkenleri Gayri Safi Milli Hasıla, Türkiye'de gayri resmi istihdamın belirleyici faktörünü 2005 ve 2012 arasında tahmin etmek için kullanılmaktadır. Sonuçlar, GSYİH'nın diğer bütün değişkenlerin, Türkiye'de gayri resmi istihdamda 2005 ve 2012 arasında kullanıldığını göstermektedir.

Akalin ve Kesikoğlu (2012) yapmış oldukları çalışmada, 1975–2005 döneminde, Türkiye'deki kayıtdışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, öncelikle kayıtdışı ekonominin ne düzeyde olduğu temel ve gelişmiş parasal faiz teorisi ile tahmin edilmektedir. Kayıtdışı (Yeraltı) ekonomisinin büyüklükleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki Granger Nedensellik Analizi ile test edilmiştir. Kayıtdışı ekonomisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi regresyon analizi ile gösterilmiştir. Temel oran teorisi ile ilgili olarak, Türkiye'de kayıtdışı ekonomisinin büyüklüğü, Türkiye'de % 7 ile % 46 arasında değişen değerler almaktadır ve gelişmiş oran teorisi ile ilgili olarak, % 17 ile % 139 arasında değişmektedir. Granger Nedensellik testi sonuçları, kayıtdışı ekonomisinden ekonomik büyümeye kadar tek bir nedensellik olduğunu göstermiştir. Regresyon analizi ile, yeraltı ekonomisinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu da tespit edilmiştir.

Azıklı (2009) çalışmasında, son birkaç yıldır kayıtdışı ekonomi ve kayıtdışı istihdam gibi iki önemli sorun hakkında çözümler aramaktadır. Sadece gelişmekte olan ülkeler değil, aynı zamanda gelişmiş olan ülkeler de kayıtdışı istihdam sorunu ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Türkiye ekonomisi üzerinde büyük etkisi olan kayıtdışı istihdamın büyüklüğü hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir ve çözümler bulunmalıdır. Kayıtdışı istihdam, sosyal, psikolojik boyutlarla analiz edilmesi gereken bir unsurdur. Ekonomistler tarafından kayıtdışı ekonomi ve kayıtdışı istihdamı ölçmek ve belirlemek için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Çalışmanın amacı, Türkiye'de kayıtdışı istihdamın gerçekliğini ve boyutlarını azaltmaktır. Bu çalışmada, Türkiye'de bilişimsiz istihdam unsurları araştırılmaktadır. Ek olarak, çalışmada işgücünün sosyal, ekonomik ve politik etkileri incelenmektedir.

Güloğlu vd. (2003) tarafından yapılan çalışmanın amacı, Türkiye'deki kayıtdışı istihdamın gerçekliğini ve boyutlarını göstermektir. Çalışmada kayıtdışı istihdam tanımını ve kayıtdışı ekonomi ile ilişkisi açıklanmaktadır. Diğer taraftan kayıtdışı istihdamın özelliklerini, nedenlerini ve Türkiye'deki boyutunu da incelenmektedir. Makalede görüldüğü gibi, kayıtdışı istihdam bir sebep değildir. Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve kamusal yapısında ortaya çıkan sorunların bir sonucudur. Sorunun üzümünde asıl mesele kayıtdışı çalışmalara neden olan mali önlemlerin ötesindedir. Özellikle, sosyal ve ekonomik içerikli temel yapısal sorunlara odaklanmak gerektiği vurgulanmaktadır.

Çetintaş ve Vergil (2003) tarafından yapılan çalışmada, 1971-2000 döneminde, Tanzi'nin metodolojisi kullanılarak Türkiye'deki yeraltı ekonomisinin büyüklüğü ekonometrik olarak tahmin edilmiştir. Para talebi yaklaşımına göre, yeraltı ekonomisinin resmi ekonomiye oranının 2000 yılında yüzde 24 olduğu tahmin edilmektedir. Kayıtdışı ekonominin olumlu yararlarına rağmen, ekonomik ve sosyal yapı üzerindeki zararlar göz önüne alındığında, kayıtdışı faaliyetlerin resmileştirilmesi ve Türkiye ekonomisinin büyüklüğünün azaltılması açısından büyük önem kazanmaktadır.

Tansel (2000) tarafından yapılan çalışmada da konu örtülü ve ödenmemiş ücretliler ve serbest meslek sahipleri açısından ele alınmaktadır. Analiz kadın ve erkek çalışanlar için ayrı ayrı yapılmaktadır. 1994 Yılı Hanehalkı Harcamaları Araştırması, bireylerin kapsanan ve kapatılmamış ücret kazananları ve serbest meslek sahipleri kategorilerinde nasıl seçildiğini incelemek için kullanılmaktadır. Daha sonra, seçicilikle dzeltimiş ücret denklemlerinin bu sektörlerde ücret tespitini incelemek için tahmin edildiği görülmektedir. Gözlemlenen zellikler ve örneklem seçimi için kontrol edildiğinde, erkekler için, örtülü ücretliler, kazanılmamış cretlilerden ve serbest meslek sahiplerinden daha fazla kazanç sağlamaktadır. Ödenmiş cretliler için beklenen erkek maaşları, kadınların maaşlarının yaklaşık iki katıdır. Kurtarılmamış cretliler için, erkek ücretler kadınların ücretine yakındır. Bu sonuçlar, erkekler için örgün ve gayri resmi çizgiler boyunca bölümlere ayrıldığını ve kapsanan özel sektördeki kadınlara karşı önemli bir ayırım yapıldığını göstermektedir.

Yapılan literatür çalışmalarını değerlendirirsek, çeşitli yıllarda Türkiye'de ki kayıtdışı ekonomi, istihdam ve kayıtdışı sektörler için ulusal ve uluslararası düzeyde çalışmalar yapılmıştır. Yapılan alışmalar genellikle, teorik ereve verildikten sonra, ampirik analizlerle desteklenmektedir. Kayıtdışı istihdamda yapılan analizler cinsiyet, eğitim ve sektörel bazda yapılmıştır. Sonuçlara göre, eğitim düzeyi arttığıca, kayıtdışı istihdam oranları azalmaktadır. Cinsiyet bağlamında ise, kadın çalışma oranları bütün

zaman dilimlerinde düşüktür ve kayıtdışı istihdamın en çok olduğu cinsiyet grubu kadınlardır. Sektörel bazda ise, düşük ücretli ve vasıf gerektirmeyen sektörlerde kayıtdışı istihdam oranlarının yüksek olduğu görülmektedir.

Uluslararası Çalışmalar

Yukarıda Türkiye üzerine yapılan kayıtdışı çalışmalar, Türkiye'deki kayıt dışılığın yüksek düzeylerde olduğunu göstermektedir. Kayıtdışılığın doğudan batıya doğru gidildikçe azaldığı gözlemlenmektedir. Bu kapsamda, farklı ülkelerdeki kayıtdışı işsizlik ve ekonomi üzerine yapılan uluslararası çalışmalardan bazıları aşağıda sunulmaktadır.

Tansel, vd. (2019) tarafından yapılan çalışma Mısır'daki gayri resmi kesimin ücret farkının büyüklüğünü değerlendirmek için panel verileri kullanan ilk çalışmadır. Farklı bir ifadeyle, çalışma Mısır İşgücü Piyasası Panel Araştırması'nı kullanarak 1998-2012 döneminde ücret dağılımları incelenmektedir. Sabit etki modeli ile gözlemlenebilir ve gözlenemeyen özellikleri dikkate alarak kıymet ücret denklemlerini hem ortalama hem de farklı ücret dağılımlarında tahmin etmektedir. Eş değişkenli etkilerde doğrusal olmayanlık olasılığını da göz önünde bulundurarak eşleşen modellerin bir değişkeni tahmin edilmektedir. Kapsamlı hassasiyet kontrolleri karşısında sürekli bir gayri resmi ücret cezası bulunmaktadır. Gözlenmeyen heterojenlik dikkate alındığında daha küçüktür ve önceki birçok çalışmanın aksine, koşullu ücret dağılımında çok az fark bulunmaktadır. Kayıtdışı ücret cezalarını zaman içinde ve farklı alt gruplarda yaşa ve eğitime göre de incelenmektedir ve yüksek eğitilmiş gençlerde kayıtdışı ücret cezasının daha da fazla olduğu ortaya konulmaktadır.

Julia vd. (2018)'nin amacı, kayıtdışı işçilerin yaygınlığını ve AB-27'deki çalışma koşullarını ve istihdamdaki güvencesizliği tahmin etmek ve farklı sözleşme düzenlemelerinin sağlık sonuçları ile ilişkisini ve çalışma ve istihdam koşullarından nasıl etkilendiklerini araştırmaktır. 2010 Beşinci Avrupa Çalışma Koşulları Anketinden 27.245 genç çalışan örnekleme incelenmektedir. Farklı sözleşme düzenlemelerinin (kalıcı, geçici ve gayri resmi) ve çalışma ve istihdam güvencesizliği değişkenlerinin sağlık sonuçlarına (psikososyal refah ve kişisel sağlık) katkısını tahmin etmek için lojistik regresyon modelleri çalışmada kullanılmıştır. AB-27'de kayıtdışı çalışanların görülme sıklığı, erkekler arasında % 4.1 ve kadınlar arasında % 5.1'dir. Güvencesizlik istihdam değişkenleri, özellikle kayıtdışı çalışanlar durumunda, sağlık sonuçları ile sözleşme düzenlemesi türü arasındaki ilişkiyi azaltmada çalışma koşulları değişkenlerinden daha büyük bir etkiye sahiptir. AB-27'deki kayıtdışı istihdam, resmi çalışanların koşullarından

daha kötü çalışma koşulları ve istihdam güvencesizliği ile karakterizedir. Kayıtdışı istihdamda olmanın, sürekli çalışanlara kıyasla daha iyi sağlık sonuçları getirdiğine dair hiçbir kanıt bulunamamıştır.

Williams ve Kedir (2018) makalede, kayıtdışı sektör girişimcilik düzeyindeki ülkeler arası farklılıkları açıklayan dört rekabet teorik perspektiften değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Dünya Bankası Kurumsal Anketi'nin 142 ülkede kayıtdışı girişimciliğin değişen yaygınlığı hakkındaki raporunda, bulgular neo-liberal teorinin reddedildiği ancak modernleşme, politik, ekonomi ve kurumsal teorilerin ilkelerinin doğrulandığı yönündedir. Kayıtdışı girişimcilik, az gelişmiş ekonomilerde olduğunda, yönetişimin modernleşmesinin olmaması, çalışanların yoksulluktan korunmasına yönelik yetersiz devlet müdahalesi ve resmi ve enformel kurumlar arasında daha fazla asimetri olması durumunda önemli ölçüde yüksek bulunmuştur.

Liang vd. (2016) tarafından yapılan çalışma, Çin'de gayri resmi istihdamı, iş sözleşmeleri olmadan özel işletme sahipleri ve geçici işçiler çerçevesinde ampirik bir şekilde incelenmektedir. 2007 ve 2013 yıllarına ait anket verileri, kayıt dışı istihdamda, resmi işsizliği aştığı bir noktaya yükseldiğini, bunun da 2008 Yeni İş Sözleşmesinin Kanununun muhtemel bir sonucu olmadığını göstermektedir. Resmi çalışanlar ve işletme sahipleri ile karşılaştırıldığında, geçici çalışanlar en düşük parasal ve öznel refahı bildirirken, işletme sahipleri daha az sosyal koruma ile daha uzun saatler çalışmaktadır. Tanımlayıcı istatistikler ve çok değişkenli modelleme, resmi çalışanların daha çok tercih edilen özelliklere sahip olma eğiliminde olduğunu, genellikle eğitilmiş, erkek, sağlıklı ve yetenekli olduklarını ortaya koymaktadır. Gündelik işçilerin savunmasız grupların özelliklerine sahip olma olasılığı daha yüksektir, bu nedenle gündelik istihdamın büyümesi özellikle ilgilidir. Küçük işletmeleri yönetmenin her zaman bir güvenlik açığı işareti olmadığına ve bağımlılarının ilgilenmesi gerekenlere iş esnekliği sağlayabileceğine dair göstergeler söz konusudur. Sonuçlara göre, tanımlayıcı istatistikler ve çok değişkenli modelleme, resmi çalışanların daha çok tercih edilen özelliklere sahip olma eğiliminde olduğunu, genellikle eğitilmiş, erkek, sağlıklı ve becerikli olduğunu göstermektedir.

Williams, (2015) çalışmanın amacını, kayıtdışı istihdam ölçeğindeki çokuluslu varyasyonlarla ilgili olarak, yüksek kayıtdışı istihdam düzeylerini ekonomik olarak kalkınma, yolsuzluk, yüksek vergiler ve devlet müdahalesi ile çeşitli şekilde ilişkilendiren çokuluslu farklılıklar için rekabet eden açıklamaları eleştirel olarak değerlendirmek şeklinde belirtmektedir. Bunu yapmak için, Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından daha az gelişmiş ekonomilerde ortak bir anket yöntemi kullanılarak toplanan kayıt dışı

istihdamın yaygınlığına ilişkin veriler analiz edilmiş ve Dünya Bankası kalkınma göstergeleri ile iki değişkenli regresyonlarla karşılaştırılmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, tarım dışı işgücünün % 34,4'ü seçilen 41 ülkede kayıt dışı istihdamdadır; kayıt dışı istihdamın payı Hindistan'da % 83,6 ile Sırbistan'da % 6,1 olmuştur ve diğer ülkelerdeki kayıtdışı istihdam bu iki rakam arasındadır. Rekabetçi açıklamaları eleştirel olarak değerlendirerek, modernleşme ve yapısalcı teorik perspektiflerin yeni bir 'neo-modernleşme' teorisinde, kayıtdışı istihdamın ekonomik olarak az gelişmiş olması, daha küçük hükümetler ve korunmak için yetersiz devlet müdahalesi ile geçici olarak ilişkilendirilmesiyle sentezlenmesi önerisi makalede yapılmıştır. Bu makale geçici olarak sosyal koruma gibi daha geniş ekonomik ve sosyal politikaların kayıtdışı istihdam düzeyi ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu göstermektedir.

McCaig ve Pavcnik (2015) yaptıkları araştırmada, hızlı büyüyen, sanayileşen ve işgücünün kayıtdışılığından dolayı düşük gelirli bir ülke olan Vietnam'daki kayıtlı sektöre geçişleri hakkında çeşitli gerekçeleri incelemektedir. İlk olarak, genç işçilerin, özellikle göçmenlerin, kayıtlı sektörde çalışma ve orada kalıcı olarak kalma olasılıkları daha yüksektir. İkincisi, kayıtdışı istihdamın toplam payındaki düşüş, doğumlar arasındaki ve içindeki değişimlerden kaynaklanmaktadır. Üçüncüsü, genç, eğitilmiş, erkek ve kentsel çalışanların, kayıt dışı sektörde başlangıçta diğer çalışanlardan daha kayıtlı bir sektöre geçiş olasılığı daha yüksektir. Yoksul eğitilmiş, yaşlı, kadın, kırsal kesim işçileri çok az formalizasyon umuduyla karşı karşıyadır. Dördüncüsü, resmileştirme mesleki iyileştirme ile aynı zamana denk gelmektedir. Çalışmanın sonucunda, toplam düzeyde, Vietnam'daki kayıtlı sektöre geçişin, diğer ülkelere göre daha hızlı olduğu görülmektedir.

Williams ve Lansky (2013) çalışmada, kayıt dışılığın nasıl tanımlandığı ve ölçüldüğü, kapsamı ve niteliği ile ilgili seçili bulgular ve çağdaş ekonomilerde ki rolü ve nasıl ele alınabileceği konusundaki rekabet görüşlerinin bir özetinin sunulmasını amaçlamaktadır. Sonuç, hem kayıt dışı istihdam hakkındaki gelişen literatürü hem de sunulan perspektiflerin her birinin, bu konudaki bilginin ilerlemesine nasıl katkıda bulunacağını izleyen makaleler için bir dizi kavramsal çerçeve verilmektedir.

Günther ve Launov (2012)'a göre, kayıtdışı sektör istihdamının rekabetçi piyasa güçleri veya işgücü piyasası segmentasyonunun bir sonucu olup olmadığı konusunda araştırmacılar ve politika yapıcılar arasında devam eden bir tartışma mevcuttur. Hiçbir teorisinin hiçbirinin kayıtdışı istihdamı yeterince açıklamadığı, ancak kayıtdışı sektörün heterojen bir yapı gösterdiği belirtilmektedir. Bazı çalışanlar için kayıtdışı sektör cazip bir istihdam fırsatı iken, diğerleri için kayıtdışı sektör son çare stratejisidir. Bu hipotezin

ampirik alaka düzeyini test etmek için, kayıtdışı sektörde gözlemlenmemiş birkaç bölüme izin veren ve onu Fildişi Sahili'ndeki kentsel iş piyasasına uygulayan bir ekonometrik model çalışmada kullanılmıştır.

Chen (2012) çalışmada, kayıtdışı ekonomi hakkındaki tanımlayıcı, teorik ve politika tartışmalarına genel bir bakış sunmaktadır. Makalede, kayıtdışı ekonomi hakkındaki dört baskın düşünce okuluna odaklanarak, kayıtdışı sektör kavramını ve ilgili tartışmaları kısa bir genel bakış ile incelemektedir. Ardından, kayıtdışı istihdamın genişletilmiş istatistik kavramını ve kompozisyonun bütünsel kavramsal modellerini ve kayıt dışılığın sebeplerini ayrıntılı olarak ele almakta ve böylelikle kavramın yeniden düşünülmesini öngörmektedir. Zira dünya çapında kayıtdışı ekonomiye ilgi artmaktadır. Bunun nedeni, küresel işgücünün ve ekonominin büyük bir kısmının gayri resmi olması ve kayıt dışı ekonominin birçok bağlamda büyümesi ve yeni yerlerde ve rehberlerde ortaya çıkmasıdır. Makalede ayrıca kayıtdışı ekonomi, kayıtlı firmalar ve resmi düzenlemeler ile “kayıtdışı ekonomiyi resmileştirme” tartışması arasındaki bağlantılar incelenmiştir. Çalışma, kayıtdışı ekonomiye dört ana sütun ile kapsamlı bir politika tepkisi önermektedir:

- Daha fazla resmi işlerin yaratılması,
- Gayri resmi işletmeleri ve işleri düzenlemek,
- Resmi olmayan kayıtdışı istihdamda devlet korumalarını (sosyal ve yasal olarak) genişletmek,
- Kayıtdışı işletmelerin verimliliğini ve kayıtdışı çalışanların gelirlerini artırmak şeklindedir.

Williams (2009) makalede, Avrupa Birliği'ndeki resmi emek piyasalarının her zaman beklendiği kadar saf, sağlıklı ve meşru olmadığını ortaya koymaktadır. Şimdiye kadar, genel olarak kayıtlı ekonominin kayıtdışı ekonomiden ayrı olduğu varsayılmaktadır. Gelişen literatüre, bunun her zaman böyle olmadığını ve kayıtdışı ekonominin kayıtdışı uygulamalarla izin verilebileceğini gösteren katkı sağlamak için, resmi işverenlerin kayıtlı çalışanlarına iki maaşını ödedikleri ön planda çok az tartışılan bir istihdam düzenlemesi getirilmiştir. 27 AB üye ülkesinde 26,659 kişiyle yüz yüze görüşmeden oluşan ve 2007'de yapılan anket bir arada değerlendirildiğinde, bulgular tüm resmi çalışanların % 5'inin ücretlerinin ortalama beşte ikisini tutan resmi işverenlerinden bu tür bildirilmemiş ücretler aldıkları yönündedir. Bununla birlikte, bu istihdam uygulaması AB'ye eşit olarak dağılmamaktadır. Bu tür yarı-resmi bir istihdam, açıklanmayan ücretin düzenli çalışma saatleri için daha fazla ödenmesi muhtemel olduğu Orta ve Doğu Avrupa'da belirgin

şekilde daha yaygınken, Batı Avrupa'da ve İskandinav ülkelerinde beyan edilmeyen ücretlerin daha az yaygın olduğu ve kayıtdışılığın çoğunlukla fazla mesai veya yapılan ekstra işlerden oluştuğu görülmektedir. Tamamen resmi ya da gayri resmi olan bu hibrid istihdam uygulamasının AB'de yaygınlığı göz önüne alındığında, resmi ve gayri resmi istihdamın bazen nasıl ayrı ayrı alanlardan ziyade yakın bir şekilde birbirine kenetlenip dolaştırıldığına daha fazla tanınması çağrısıyla sonuçlanmaktadır.

Heintz ve Posel (2008) çalışmada, kayıtdışı istihdam tanımını gözden geçirmekte ve Güney Afrika'da nispeten sınırlı kayıtdışı istihdamla birlikte var olan yüksek oranda açık işsizlik yapbozunu araştırmaktadır. Eylül 2004 İşgücü Anketi'nden elde edilen verileri kullanarak kazanç denklemleri tahmin edilmektedir ve yalnızca resmi ve kayıtdışı istihdam arasında değil, aynı zamanda kayıtdışı istihdam türleri arasında da kalıcı kazanç farklılıkları olduğu görülmektedir. Bu kalıcı kazanç farklılıkları, Güney Afrika işgücü piyasasında karmaşık bölümlere ayrılmanın bir göstergesidir.

Galli ve Kucera (2004) araştırmada, yüksek emek standartlarının özellikle de dernek kurma özgürlüğü ve toplu iş sözleşmesi haklarının ve kayıtlı sektördeki yüksek ücretlerin o sektördeki istihdamı azalttığı ve dolayısıyla istihdamın kayıt altına alınmasına katkıda bulunduğu hipotezini ele almaktadır. Bu konu, 1990'larda 14 Latin Amerika ülkesi için resmi ve kayıtdışı istihdam kategorileri hakkındaki panel veriler kullanılarak ve hem çapraz ülke hem de zaman serisi değişimini değerlendirerek incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, işgücü standartlarının daha yüksek olduğu ülkelerin, resmi istihdam oranlarının ve kayıtdışı istihdamın paylarının düşme eğiliminde olduğu görülmektedir.

Gallin (2001) tarafından yapılan çalışmanın amacı, kayıtdışı istihdamda işçilerin ve özellikle de kadın işçilerin örgütlenmesini ilerletmek için ele alınması gereken konuların bazılarını belirlemektir. Toplu olarak "enformel sektör" olarak tanımlanan bu işçilerin örgütlenmesi, sendika hareketi için varoluşsal bir zorunluluktur, kendisini bu zorluğu etkin bir şekilde ele alma konumuna getirmediği, düşüşünü durduramaz, ancak bunu yapmak, kültüründe, kişisel farkındalığında ve toplumla olan ilişkilerinde köklü değişimlere uğramak zorundadır. Kayıtdışı sektörün örgütlenmesi konusu, sendikal hareketin küresel bir sosyal güç olarak potansiyelini geri kazanmak için yapması gereken dönüşümlerin merkezi olduğu çalışmada vurgulanmaktadır.

Uluslararası düzeydeki makaleler incelendiğinde, kayıtdışı istihdamın çoğunlukla az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, çalışmalar ekseriyetle ampirik olarak incelenmiştir.

3.2. VERİ SETİ

Türkiye’de kayıtdışı istihdamı etkileyen faktörlerin araştırıldığı çalışmada kullanılan veri seti aşağıda sunulmuştur.

- Kİ : Kayıt dışı istihdam
- GSYH : Gayrisafi yurtiçi hasıla
- İO : İşsizlik oranı
- TÜFE : Tüketici fiyat endeksi (2003=100)
- VG : Vergi gelirleri

Çalışmada 2006-2018 dönemi itibari ile çeyreklik frekanstaki seriler kullanılmıştır. Kayıtdışı istihdam serisi Türkiye İstatistik Kurumundan (TÜİK), diğer seriler Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) elektronik veri dağıtım sisteminden alınmıştır. GSYH, vergi gelirleri ve işsizlik oranı serileri 2006 yılından itibaren başlatıldığından örneklem dönemi de 2006 yılından başlamaktadır. Çalışmada kullanılan serilerin doğal logaritması alınmıştır. Ayrıca seriler Census X-13 mevsimsel düzeltme yöntemi ile mevsimsel etkilerden arındırılmıştır.

3.3. YÖNTEM

3.3.1. Durağanlık Analizleri

Bu başlık altında ADF ve PP birim kök testleri tanıtılacaktır. Makroekonomik ve finansal zaman serilerindeki birim kök kavramı ve birim kök testleri, uygulamalı ve teorik araştırmalar açısından büyük önem taşımaktadır. ADF testinde hata terimlerinin bağımsız ve homojen olduğu varsayılmaktadır.

Ayrıca, Dickey ve Fuller (1979; 1981) zaman serilerinin durağan olup olmadığını belirlemek için üç alternatif model sunmuşlardır. ADF denklemlerinde olası otokorelasyon problemi çözmek için, bağımlı değişkenin gecikmeli değerleri, açıklayıcı değişken olarak denklemin sağ tarafına eklenmektedir. Gecikmeli değişkene ait uygun gecikme derecesi belirlenirken gecikme kriterlerinden yararlanılmaktadır ve bu gecikme kriterleri aşağıda detaylı açıklanmaktadır. ADF testi için alternatif olan sabitsiz, sabitli, sabitli ve trendli modeller ise aşağıda gösterilmektedir.

1. Sabitsiz Model

$$\Delta Y_t = \delta_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

2. Sabitli Model

$$\Delta Y_t = \delta_0 + \delta_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

3. Sabitli ve Trendli Model

$$\Delta Y_t = \mu + \beta T + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t$$

Burada, Y ; ele alınan seriyi, Δ ; serinin devresel farkını, k ; gecikme uzunluğunu, T ; trend değişkenini, δ ve α ; katsayıları, ε_t ; hata terimini göstermektedir. Her üç modelde de test edilen hipotezler aşağıdaki gibidir.

H_0 : Seri durağan değildir ve seride birim kök söz konusudur.

H_a : Seri durağandır, seride birim kök yoktur.

ADF testinin diğer testlerden en önemli farkı, değişkenin gecikmeli değerlerinin modelde yer almasıdır.

Phillips-Perron birim kök testi ADF birim kök testine göre daha esnek varsayımlara sahiptir. PP testinde hata teriminin zayıf düzeyde bağımlı ve heterojen (değişen varyans) olduğu varsayılmaktadır. Dolayısıyla otokorelasyon sorunu Newey-West (1987) tarafından önerilen t-istatistiğinin düzeltilerek hesaplanmasıyla gözlem kaybı olmadan giderilmiştir. PP testine ait sabitsiz, sabitli, sabitli ve trendli modeller aşağıdaki şekilde gösterilmektedir.

1. Sabitsiz Model

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + u_t$$

2. Sabitli Model

$$y_t = \alpha_0 + \alpha_1 y_{t-1} + u_t$$

3. Sabitli ve Trendli Model

$$y_t = \hat{\mu} + \beta \left(t - \frac{1}{2} T \right) + \alpha_1 y_{t-1} + u_t$$

Denkleme göre, T ; gözlem sayısını u_t ; hata terimlerinin dağılımını α ve β ; katsayıları ifade etmektedir. Bu çerçevede, PP testindeki hipotezler aşağıdaki gibi olmaktadır.

H_0 : Seri durağan değildir ve seride birim kök söz konusudur.

H_a : Seri durağandır, seride birim kök yoktur.

PP testinde kullanılan t istatistiği ise aşağıdaki gibidir.

$$t_a = t_a \left(\frac{y_0}{f_0} \right)^{\frac{1}{2}} - \frac{T(f_0 - y_0)(se(\hat{\alpha}))}{2f_0^{\frac{1}{2}}s}$$

Denklemden kullanılan α tahmin edilen katsayıyı ifade ederken, s denklemin standart hatasıdır. y_0 ise hata Varyansı ve f_0 frekansındaki atık spektrumu tahmincisidir.

3.3.2. Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Sınır (ARDL) Testinin Yorumlanması

ARDL sınır testi yaklaşımı, Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen bir eşbütünleşme yöntemidir. Değişkenler arasındaki uzun süreli ilişkinin varlığını test etmek için geliştirilen nispeten bir yöntemdir. Literatürde yaygın olarak kullanılan Engle-Granger (1987) ve Johansen (1988) gibi eşbütünleşme yöntemlerinin uygulanabilmesi için serilerin birinci farkında durağan olması gerekmektedir. Bu önemli kısıt farklı seviyelerde durağan olan serilerin eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasına imkan tanıyan Sınır testi yöntemi ile giderilmiştir. Yani serilerin I(0) veya I(1) olduğuna bakılmaksızın seriler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığı araştırılabilir.

Yöntemin çeşitli avantajları mevcuttur. Avantajlardan birincisi yukarıda bahsedildiği gibi yöntemde kullanılacak serilerin düzeyde veya birinci farkında durağan olmasının uzun dönemli ilişkiyi araştırmaya engel olmamasıdır. Bu yöntemin ikinci avantajı ise kısıtsız hata düzeltme modelinden elde edilen sonuçların, yaygın olarak kullanılan klasik eşbütünleşme testlerine göre istatistiksel olarak daha güvenilir sonuçlar sunabilmesidir. Hata düzeltme modeline ilişkin en önemli özellik ise aynı anda seriler arasındaki hem kısa dönem hem de uzun dönem dinamiklerinin incelenebilmesine olanak vermesidir (Belen ve Karamelikli, 2016: 38; Akel ve Gazel, 2014: 31). Bu çalışmada kullanılan seriler aynı seviyede durağan olmadığından seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Sınır Testi yöntemi kullanılarak test edilmiştir. Bunun için ilk önce (5) numaralı kısıtsız hata düzeltme modeli (unrestrict ederror correction model UECM) tahmin edilmiştir.

$$\Delta KI_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m b_i \Delta KI_{t-i} + \sum_{i=0}^n c_i \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^o d_i \Delta IO_{t-i} + \sum_{i=0}^p e_i \Delta TÜFE_{t-i} + \sum_{i=0}^r f_i \Delta VG_{t-i} + \lambda_1 KI_{t-1} + \lambda_2 GSYH_{t-1} + \lambda_3 IO_{t-1} + \lambda_4 TÜFE_{t-1} + \lambda_5 VG_{t-1} + \varepsilon_t$$

Yukarıdaki denklemde Kİ, GSYH, İO, TÜFE ve VG sırasıyla kayıtdışı istihdamı, gayrisafi yurtiçi hasılayı, işsizlik oranını, tüketici fiyat endeksini (2003=100) ve vergi gelirleri; α_0 sabit terimi, trend değişkenini, $\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3, \lambda_4$ ve λ_5 uzun dönem katsayılarını ve ε_t ; hata terimini göstermektedir. Sabit ve trendi aynı anda içeren (5) numaralı denklem tahmin edildikten sonra uzun dönem ilişkinin varlığı seriler birinci dönem gecikmelerine F testi yapılarak belirlenir. Eğer hesaplanan F istatistiği Pesaran ve diğerleri (2001) tablo kritik değerinin altında ise seriler arasında uzun dönem ilişkinin olmadığını savunan sıfır hipotezi reddedilemez. Ancak hesaplanan F istatistiği tablo kritik değerinden yüksek ise sıfır hipotezi reddedilir ve seriler arasında uzun dönem ilişki sonucuna varılır. Hesaplanan F istatistiği alt ve üst kritik değerler arasında ise uzun dönem ilişki hakkında kesin bir yorum yapılamaz.

Uzun dönemli ilişkinin bulunması durumunda ise kısa dönemli ilişkiler hata düzeltme modeli yardımıyla araştırılabilir. Hata düzeltme modeli şu şekilde yazılabilir.

$$\Delta KI_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^a \eta_i \Delta KI_{t-i} + \sum_{i=0}^b \vartheta_i \Delta GSYH_{t-i} + \sum_{i=0}^c \varphi_i \Delta IO_{t-i} + \sum_{i=0}^d \chi_i \Delta TÜFE_{t-i} + \sum_{i=0}^e \delta_i \Delta VG_{t-i} + \gamma ECT_{t-i} + \mu_t$$

(7) numaralı denklemde ECT (error correction term) hata düzeltme terimini, μ_t hata terimini ve γ hata düzeltme katsayısının uzun dönemde dengeye gelme hızını temsil etmektedir. Otoregressif dağıtılmış gecikme (ARDL) modelleri, regülatör olarak hem bağımlı değişken hem de bağımsız değişkenlerin gecikmelerini içeren standart sıradan en küçük kareler regresyonlarıdır. ARDL (p, q) regresyon modelinin temel denklemi

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \dots + \beta_k Y_{t-p} + \alpha_0 X_t + \alpha_1 X_{t-1} + \dots + \alpha_q X_{1-q} + \varepsilon_1$$

ε_1 hata terimini ifade etmektedir. ADRL testi prosedürü, şartlı otoregressif dağıtılmış gecikme olarak, değişkenler arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmaktadır. Bu yaklaşımın diğer alternatiflere göre avantajları mevcuttur ve bu avantajlar genel olarak şunlardır.

- İlk olarak, küçük numuneler için diğer yaklaşımlardan daha güvenilir tahminler üretmektedir. Başka bir ifadeyle, ampirik sonuçlar yaklaşımın üstün olduğunu ve küçük örnekler için tutarlı sonuçlar sağladığını göstermektedir.
- İkincisi, analizde kullanılan tüm değişkenlerin aynı entegrasyon sırasına sahip olmasını gerektirmez. Tamamen I(0) veya I(1) değişkenleriyle veya her ikisinin bir karışımıyla kullanılabilir. Tek koşul değişkenlerin hiçbiri I(2) 'dir.

- Üçüncüsü, kısa ve uzun vadeli denge dinamiklerini bütünleştirerek bir hata düzeltme modeli (ECM) ARDL modelinden elde edilebilmektedir. Bu model hem kısa hem de uzun vadede dinamiklere sahiptir.
- Dördüncü olarak, değişkenlerin modelde farklı gecikme uzunlukları atamasına izin vermektedir.

Bu nedenle, ARDL/sınır testi yaklaşımı, uzun vadeli bir ilişkinin varlığını araştırmak, uzun ve kısa dönem katsayıları tahmin etmek için uygulanmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, ARDL yöntemini diğerlerine göre tercih etmenin asıl avantajı, küçük numuneler için yapılan tahminlerin güvenilirliğidir.

Bu eşbütünleşme testi prosedürü özellikle modeldeki temel değişkenlerin endojen değişken verilen eşbütünleşik olup olmadığını bilmemize yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte, çoklu eşbütünleşme vektörleri olduğunda ARDL Eşbütünleşme yaklaşımı uygulanamaz. ARDL (p, q₁, q₂,.....q_k) modelinin ekonometrik olarak özellikleri ve gösterimi aşağıda verilmiştir (Nkoro ve Uko, 2016: 77);

$$\phi(L, p) = 1 - \phi_1 L - \phi_2 L^2 - \dots - \phi_p L^p$$

$$\beta(L, q) = 1 - \beta_1 L - \beta_2 L^2 - \dots - \beta_q L^q, \text{ için } i = 1, 2, 3, \dots, k, u_t \sim iid(0; \delta^2).$$

Bu denklemde, L gecikmeyi göstermektedir örneğin $L^0 y_t = L^1 y_t = y_{t-1}$ olacak şekilde bir gecikme söz konusudur ve w_t ise deterministik değişkenlerdeki bir $s \times 1$ faktördür örneğin durdurma terimi, zaman eğilimleri, mevsimsel değişkenler ya da sabit gecikmeli dışsal değişkenlerdir. $P = 0, 1, 2, \dots, m$, $q = 0, 1, 2, \dots, m$, $i = 1, 2, \dots, k$: yani toplam $(m + 1)^{k+1}$ farklı ARDL modelidir. Maksimum gecikme sırası, m, kullanıcı tarafından seçilmektedir. Örnek periyod, $t = m + 1, m + 2, \dots, n$ şeklindedir.

Farklı bir ifadeyle, ADRL (p, q) model özellikleri:

$$\phi(L)y_t = \varphi + \theta(L)x_t + u_t$$

ile,

$$\phi(L) = 1 - \theta_1 L - \dots - \theta_p L^p,$$

$$\theta(L) = \beta_0 - \beta_1 L - \dots - \beta_q L^q$$

Dolayısıyla, genel ARDL (p, q₁, q₂,.....q_k) modeli;

$$\phi(L)y_t = \varphi + \theta_1(L)x_{1t} + \theta_2(L)x_{2t} + \theta_k(L)x_{kt} + u_t$$

Bir vektörün her bir bileşenine uygulanan gecikme operatörü L'nin kullanılması, $L^k y = y_{t-k}$ gecikme polinomu $\Phi(L, p)$ ve vektör polinomunun $\beta(L, q)$ tanımlanması uygundur. u_t sabit teriminin beyaz bir gürültü işlemi olduğu ya da daha genel olarak x_t, x_{t-1}

$y_{1, \dots}$ ve $y_t, y_{t-1}, \dots$ den bağımsız ve durağan olduğu varsayılabilir. ARDL modelleri sıradan en küçük kareler ile tutarlı bir şekilde tahmin edilebilir.

3.4. BULGULAR

Bu başlıkta ilk olarak serilerin tanımlayıcı istatistiklerine yer verilmiştir. Daha sonra uygulanan birim kök testleri sonucunda serilerin durağanlık seviyeleri belirlenmiştir. Son olarak serilerin uzun dönemde ilişkili olup olmadığı belirlenmiştir. Eşbütünleşme ilişkisi tespit edildikten sonra değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem dinamikler araştırılmıştır.

3.4.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Bu çalışmada kullanılan kayıt dışı istihdam, GSYH, işsizlik oranı, TÜFE ve toplam vergi gelirlerinin yapısal özellikleri tanımlayıcı istatistikler yardımıyla ifade edilmiştir. Tanımlayıcı istatistiklere ilişkin bulgular Tablo 9'da sunulmuştur. Tablonun satırları değişkenleri gösterirken, sütunları her bir satıra ait ortalama, maksimum, minimum, standart sapma, çarpıklık ve basıklık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 9'a göre GSYH 19.815 değeri ile en yüksek ortalamaya sahip olurken, işsizlik oranı 2.308 değeri ile en düşük ortalamaya sahiptir. Benzer şekilde tablodan serilere ilişkin standart sapma değerlerine bakıldığında 0.463 değeri ile en yüksek oynaklığın GSYH değişkenine ait olduğu, en düşük oynaklığın da 0.124 değeri ile işsizlik oranı değişkenine ait olduğu görülmektedir.

Tablo 9. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Maksimum	Minimum	St. Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Kİ	10.085	10.270	9.230	0.166	-2.763	15.088
GSYH	19.815	20.682	19.123	0.463	0.169	1.797
İO	2.308	2.632	2.109	0.124	0.529	2.757
TUFE	5.348	5.926	4.877	0.285	0.127	1.980
VG	16.977	17.851	16.251	0.464	0.079	1.817

3.4.2. Birim Kök Testleri

Serilere ilişkin tanımlayıcı özellikler belirlendikten sonra, eşbütünlük testi uygulamaya geçmeden önce, serilerin birim köke sahip olup olmadıkları yani durağanlıkları araştırılmıştır. Serilere ilişkin durağanlık analizleri ADF ve PP birim kök testlerinin sabitli, sabitli ve trendli modellerine uygulanmıştır. Bulgular Tablo 10'da sunulmuştur.

ADF ve PP birim kök testi bulgularının yer aldığı Tablo 10'a bakıldığında kayıt dışı istihdam serisinin her iki birim kök testine göre seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. GSYH, işsizlik oranı, TÜFE ve vergi gelirleri değişkenlerinin ise her iki birim kök testi bulgularına göre seviyelerinde durağan olmadıkları, ancak birinci farkında durağan oldukları görülmektedir. Serilerin gecikme uzunluklarının belirlenmesinde Schwarz bilgi kriteri kullanılmıştır.

Tablo 10. ADF ve PP Birim Kök Test Sonuçları

Seriler	ADF		PP	
	Sabit	Sabit&Trend	Sabit	Sabit&Trend
Kİ	-7.791 ^a	-33.428 ^a	-6.133 ^a	-18.206 ^a
GSYH	1.747	-1.670	1.654	-1.670
Δ GSYH	-6.850 ^a	-7.313 ^a	-6.851 ^a	-7.309 ^a
İŞSZLK	-2.995 ^b	-2.959	-1.941	-1.941
Δ İŞSZLK	-3.341 ^b	-3.309 ^c	-3.516 ^b	-3.487 ^c
TUFE	2.556	3.510	2.556	3.826
Δ TUFE	-3.128 ^b	-3.563 ^b	-3.045 ^b	-3.563 ^b
VERGİ	0.981	-2.053	0.923	-2.176
Δ VERGİ	-6.235 ^a	-6.344 ^a	-6.233 ^a	-6.366 ^a
a; p<%1, b; p<%5 ve c; p<%10				

3.4.3. Eşbütünlük Testi

ADF ve PP birim kök testlerine göre kayıtdışı istihdam serisi seviyesinde diğer seriler birinci devresel farkında durağan olduğundan kayıtdışı istihdam ile diğer seriler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişki ARDL sınır testiyle analiz edilmiştir. Eşbütünlük analizine geçmeden önce Akaike (AIC) bilgi kriterine göre modellerde kullanılacak

optimal gecikme uzunlukları belirlenmiştir. Daha sonra kayıt dışı istihdam, işsizlik oranı, GSYH, TÜFE ve vergi gelirleri arasındaki uzun dönem ilişkinin belirlenmesi için Sınır Testi yaklaşımı kullanılmış ve elde edilen bulgular Tablo 11’de sunulmuştur. Elde edilen sonuç seriler arasında uzun dönem ilişkinin var olduğunu göstermektedir.

Tablo 11. Sınır Testi Sonucu

Bağımlı Değişken	F İstatistiği Değeri
Kİ	6.000 ^a
a; p<%1	

Daha sonra seriler arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri belirlemek amacıyla ARDL (Autoregressive Distribution Lag) modeli tahmin edilmiştir. Modelde gecikme uzunlukları AIC bilgi kriterine göre seçilmiş ve maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır. Tablo 12’de seriler için hesaplanan ARDL Modeli tahmin sonuçları yer almaktadır. Ayrıca tabloda modelin diagnostik testlerine de yer verilmiştir. Seriler üçer aylık gözlem değerlerinden oluştuğundan hem birinci derecen hem de dördüncü dereceden otokorelasyon testi yapılmış olup modelde otokorelasyon probleminin olmadığı görülmüştür. Aynı zamanda modelde değişen varyans problemine de rastlanılmamıştır.

Tablo 12. Seriler için Hesaplanan ARDL Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Model	Katsayı	t istatistiği
Kİ(-1)	ARDL(4,4,2,4,4)	0.250	1.548
Kİ(-2)		-0.724	-5.183 ^a
Kİ(-3)		0.027	0.161
Kİ(-4)		-0.045	-3.490 ^a
İŞSZLK		-0.123	-2.759 ^b
İŞSZLK(-1)		-0.010	-0.124
İŞSZLK(-2)		-0.104	-1.195
İŞSZLK(-3)		0.167	2.315 ^b
İŞSZLK(-4)		0.125	3.244 ^a
GSYH		-0.179	-1.781 ^c
GSYH(-1)		-0.242	-2.269 ^b
GSYH(-2)		-0.207	-2.102 ^b
TUFE		-0.244	-2.089 ^b
TUFE ² (-1)		0.567	2.719 ^b
TUFE(-2)		0.114	0.551
TUFE(-3)		-0.173	-0.830

Tablo 12'nin Devamı

TUFE(-4)		0.413	2.524 ^b
Vergi		0.072	1.062
VERGİ(-1)		0.228	2.358 ^b
VERGİ(-2)		0.185	2.232 ^b
VERGİ(-3)		0.006	0.122
VERGİ(-4)		0.110	1.831 ^c
C		14.171	5.349 ^a
a; p<%1, b; p<%5 ve c; p<%10 $R^2 = 0.998$ LM(1)=4.005LM(4)=6.859 $X_{BG}^2=25.168$			

3.4.4. Uzun Dönem İlişki

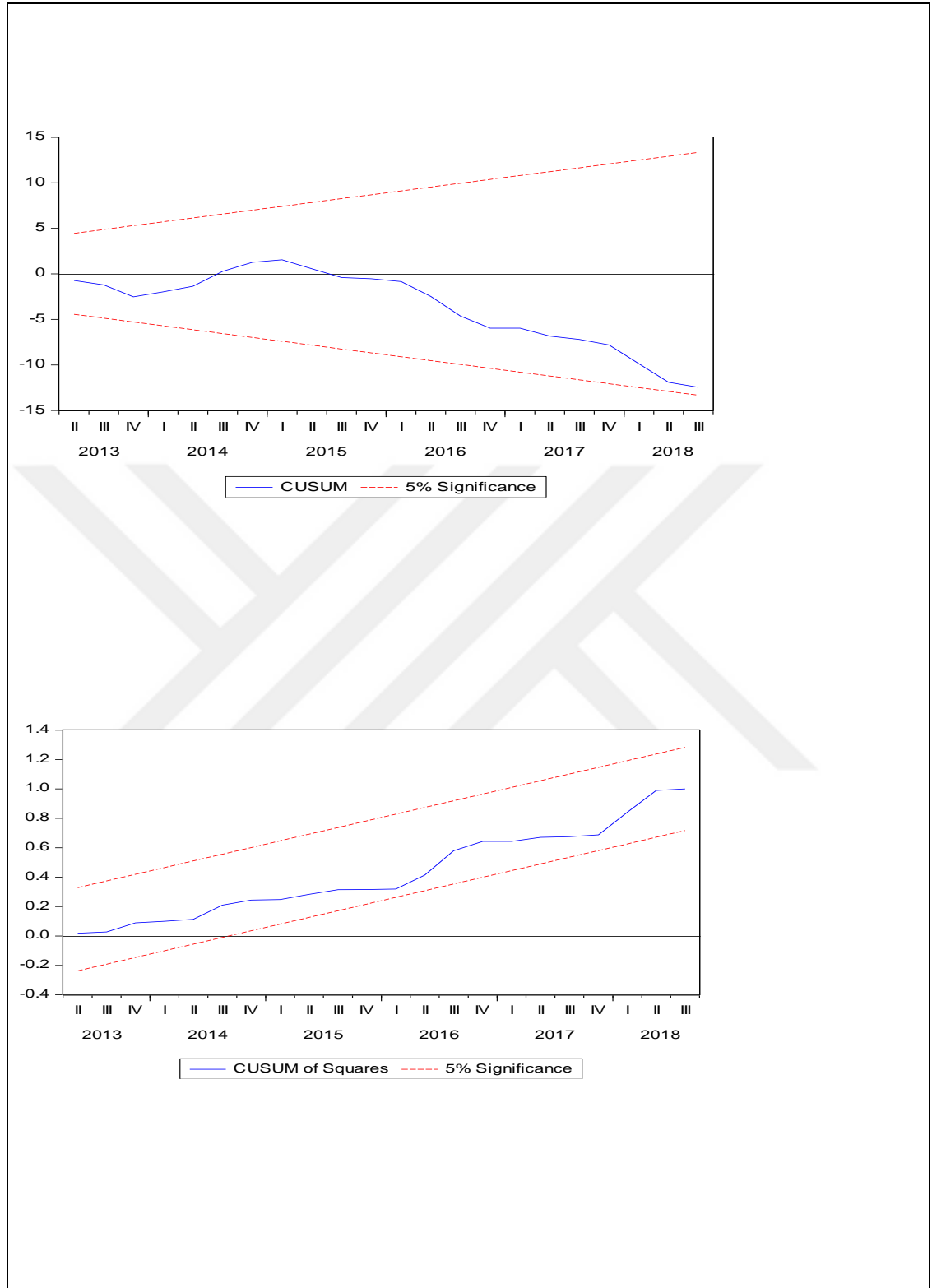
ARDL modelinin tahmin sonuçlarına göre hesaplanan uzun dönem katsayıları ise Tablo 13'de sunulmuştur. Elde edilen uzun dönem katsayıların tamamı istatistiksel olarak % 1 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Tabloya göre işsizlik oranının, tüketici fiyat endeksi ve vergi gelirlerinin kayıtdışı istihdam üzerindeki anlamlı etkisini gösteren katsayılar pozitif olarak elde edilmiştir. Diğer taraftan ekonomik büyüme değişkeninin kayıt dışı istihdam üzerindeki etkisini gösteren katsayısı ise negatif bulunmuştur.

Tablo 13. ARDL Modelinden Elde Edilen Uzun Dönem Katsayısı

Değişkenler	Katsayı	t istatistiği
İŞSZLK	0.132	8.672 ^a
GSYH	-0.422	-6.776 ^a
TUFE	0.454	5.803 ^a
VERGİ	0.404	4.993 ^a
a; p<%1		

Ayrıca Tablo 14'de yer alan CUSUM ve CUSUMQ grafikleri incelendiğinde, çalışmada kullanılan serilere ilişkin herhangi bir yapısal kırılmanın olmadığı, ARDL Sınır Testine göre hesaplanan uzun dönem katsayılarının istikrarlı olduğu görülmektedir.

Tablo 14. CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

3.4.5. Kısa Dönemli İlişki

Tablo 15’de seriler arasındaki kısa dönem ilişkisi gösteren ARDL modeline dayalı hata düzeltme modeli sonuçları yer almaktadır. Buna göre kayıtdışı istihdam ile işsizlik

oranı, büyüme, tüketici fiyat endeksi ve vergi gelirleri arasındaki kısa dönem ilişkiyi gösteren hata düzeltme katsayısı negatif, 0 ile -1.5 arasında ve % 1’de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Narayan ve Smyth (2006) hata düzeltme teriminin katsayısının -1 ile -2 arasında olması durumunda serilerin denge etrafında azalan dalgalar göstererek tekrar uzun dönem denge değerlerine yakınsayacağını ifade etmiştir. Başka bir ifade ile kayıt dışı istihdam için meydana gelecek olan kısa dönemli sapma, uzun dönemde doğrudan değil de denge üzerinde salınımlar göstererek tekrar denge noktasına yakınsayacaktır.

Tablo 15. ARDL Modellerine Dayalı Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişkenler	Model	Katsayı	t istatistiği
$\Delta Kİ(-1)$	ARDL(4,4,2,4,4)	0.742	4.325 ^a
$\Delta Kİ(-2)$		0.017	0.114
$\Delta Kİ(-3)$		0.045	3.975 ^a
$\Delta İŞSZLK$		-0.123	-3.765 ^a
$\Delta İŞSZLK(-1)$		0.062	1.351
$\Delta İŞSZLK(-2)$		-0.041	-0.964
$\Delta İŞSZLK(-3)$		0.125	3.800 ^a
$\Delta GSYH$		-0.179	-2.466 ^b
$\Delta GSYH(-1)$		0.207	2.428 ^b
$\Delta TUFE$		-0.244	-2.416 ^b
$\Delta TUFE(-1)$		-0.354	-2.344 ^b
$\Delta TUFE(-2)$		-0.239	-1.749 ^c
$\Delta TUFE(-3)$		-0.413	-3.038 ^a
$\Delta Vergi$		0.072	1.605
$\Delta VERGİ(-1)$		-0.302	-3.299 ^a
$\Delta VERGİ(-2)$		-0.117	-2.417 ^b
$\Delta VERGİ(-3)$		-0.110	-2.651 ^b
C		14.171	5.961 ^a
ECM(-1)		-1.491	-5.954 ^a

a; p<% 1, b; p<%5 ve c; p<%10

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından kayıtdışı ekonomi, en büyük ekonomik sorunlardan birisi olarak görülmektedir. Bu sorun, ülkenin politik, ekonomik, sosyal ve istihdam farklılıklarının nedenleri ve etkilerini ortaya koymaktadır. Kayıtdışı istihdam ve ekonomi kavramları, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerdeki kültürel yapıya göre genellikle gelir dağılımı eşitsizliği, yoksulluk, işgücü maliyetlerinde yükseliş, yüksek işsizlik, aşırı bürokratik prosedürler, etkili denetim başarısızlığı gibi problemler işgücü piyasasında görülmektedir.

Dolayısıyla, 1990'lı yılların başından bu yana artmakta olan Türkiye'deki kayıtdışı istihdam, 2010 yılında GSYİH'nın % 5,3'üne ulaşmıştır. Kayıtdışı sektörün toplam istihdamdaki payı büyüktür. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı, kayıtdışı istihdamın teorik çerçevesini ortaya koyarak, Türkiye'deki istatistiki rakamların değerlendirilmesini amaçlamaktadır. İstatistiklerin değerlendirilmesi sonucunda, Türkiye'de çalışan her 100 kişiden 35'i gayri resmi olarak çalışmaktadır. Kadınların yaklaşık yarısı kayıtdışı olarak çalışmaktadır ve yaklaşık 1 milyon 800 bin genç işsiz söz konusudur. Farklı olarak, 65 yaşından büyük çalışanların % 84'ü gayri resmidir ve bu durum emeklilerin büyük kısmının çalışmaya devam ettiğini göstermektedir. Ayrıca, yarı zamanlı çalışan her 10 kişiden 8'i gayri resmi olarak çalışmaktadır ve küçük işletmelerde istihdamın yarısından fazlası kayıtdışı olmaktadır.

Kayıtdışı istihdamın ekonomik, sosyal ve hukuki ve bürokratik olmak üzere üç önemli boyutu mevcuttur. Çalışmada kayıtdışı istihdamın ekonomik boyutu ele alınmıştır. Bu kapsamda 2006-2018 dönemi itibari ile kayıtdışı istihdam ile işsizlik oranı, GSYH, TÜFE ve vergi gelirleri arasındaki uzun ve kısa dönem dinamikleri ARDL sınır testi yardımıyla analiz edilmiştir. Bulgular kayıtdışı istihdam ile diğer makroekonomik değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin mevcut olduğunu göstermektedir. Ayrıca işsizlik oranı, GSYH, TÜFE ve vergi gelirlerinin kayıtdışı istihdam üzerinde uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Kayıtdışı istihdam ile işsizlik uzun dönemde pozitif ilişkiye sahiptir. Yani işsizliğin artması kayıtdışı istihdamı da arttıracaktır. GSMH'nın uzun dönem katsayısı ise negatif olarak tespit edilmiştir. GSMH'da meydana gelen artışın kayıtdışı istihdamı düşürmesinin sebebi, gelirdeki artışın düşük gelirli kesimde hissedilememesi olarak düşünülmektedir. TÜFE ile kayıt dışı istihdam ise uzun dönemde pozitif ilişkili olarak elde edilmiştir. Tüketici fiyatlarındaki artış geliri azaltıcı etki yapacağından dolayı bireyler kayıtdışına

yönelmektedirler. Vergi gelirlerinin uzun dönem katsayısı pozitif olarak elde edilmiştir. Vergi kaçırma ile birlikte bireylerin kullanılabilir geliri artmaktadır. Gelirdeki artış dolaylı vergi gelirlerini de etkileyecektir. Dolaylı vergi gelirleri toplam vergi gelirleri içerisinde kayda değer bir paya sahip olduğundan, dolaylı vergilere bağlı olan işlemler arttığında, vergi gelirleri de artacaktır.

ARDL modeline dayalı hata düzeltme modeli sonucunda ise kayıtdışı istihdamda meydana gelecek olan kısa dönemli sapmanın, uzun dönemde doğrudan değil de denge üzerinde salınımlar göstererek tekrar denge noktasına yakınsayacağı tespit edilmiştir.

Çalışmanın sonuçlarına dayanarak, kayıtdışı istihdamın belirleyiciler arasında ilk olarak temel ekonomik kaygıların olmasının gözlemlenmesidir. Bu bağlamda, kayıtdışı istihdamın azaltılması doğrultusunda çeşitli düzenlemelerinin, kayıtlı ekonomi alanına geçirilmesini amaçlamak önemlidir. Bu kapsamda, tez çalışmasında yapılan öneriler genel olarak aşağıdaki gibidir.

- Vergiyle ilgili sebepler arasında, Türkiye'de sık sık değişikliklere uğrayan oldukça karmaşık vergi mevzuatının etkilerinin yanı sıra denetim mekanizmalarının etkisizliğine dikkat edilmesi gerekmektedir.
- Sosyal güvenlik konularında programlar oluşturarak farkındalık yaratarak her seviyede insanın eğitimi son derece etkili sonuçlara yol açabilir. Ancak okuma yazma bilmeyen insanlar için, sosyal güvenlik kurumları, vatandaşların sosyal güvenlik konularında ihtiyaçlarını karşılayan sorumlu görevlilerle birlikte kapsamlı bir danışma ağı sağlamalıdır.
- İl istihdam kurullarına kayıt dışı istihdama ve gizli işgücüne karşı mücadelede özel görevler verilmelidir. Yerel düzeydeki çalışmaların yanı sıra iller arası eşgüdüm, il istihdam kurulları tarafından sağlanmalı ve faaliyetlerinin sonuçları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından merkezi olarak izlenmelidir.
- Bürokratik prosedürlerin basitleştirilmesi ve mümkün olduğunda elektronik işlemlerle desteklenebilecek uygulanabilir bir izleme ve denetim sistemi oluşturmak için belgelendirme şartlarının en aza indirilmesi sağlanmalıdır.
- Gençlerin ve kadınların istihdamının artırılması için teşvik politikaları sağlanmalıdır. Başka bir ifadeyle, gençlerin ve kadınların güvenli iş fırsatlarına sahip olmalarını sağlamak için politikalar üretilmelidir.

- Sosyal güvenlik sisteminin yapısı en geniş kapsamlı resmi işleri kapsayacak şekilde geliştirilmelidir. Yani, sosyal güvenlik sistemi, herkesin eşit şekilde yararlanabileceği bir hak olarak kabul edilmelidir.
- Kayıtdışı ekonomiyi artıran küresel emtia zincirlerine katılmak yerine farklı sanayi politikaları üretilmelidir. Kayıtdışı istihdama neden olan ekonomik politikalar terk edilmelidir.
- Çalışma hayatında denetimin arttırılması ve kayıt altına alınmamış önlemleri kullanan işverenlere yönelik önlemler alınmalıdır. Yarı zamanlı çalışanların sosyal güvenlikten yararlanmaları için koruyucu düzenlemeler yapılmalıdır. Emeklilerin yaşam koşullarını iyileştiren ücretler ve sosyal haklar verilmelidir.

Özetle, gençliğin resmi ekonomiye geçişini teşvik eden spesifik politikalar ve bazı kamu müdahaleleri daha iyi sonuçlar doğurabilir.

KAYNAKLAR

- Acar, E. O. ve Tansel, A. (2014). "Defining And Measuring Informality in the Turkish Labor Market". *Working Paper* No. 8377. Available at SSRN 2475525. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/101829/1/dp8377.pdf>, Erişim Tarihi: 20 Şubat 2019.
- Aikaeli, J. ve Beatrice K. M. (2014). "Determinants of informal employment: a case of Tanzania's construction industry" *Botswana Journal of Economics*, Vol: XII/2, 51-73.
- Akalin, G. ve Kesikoğlu, F. (2012). "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi" *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt: III/5, 71-87.
- Atesagaoglu, O. E., Elgin, C. ve Öztunalı, O. (2017). "TFP Growth in Turkey Revisited: The Effect of Informal Sector", *Central Bank Review*, Cilt XVII/1, 11-17.
- Ay, A. Sugözü, İ. H. ve Erdoğan, S. (2014). "Türkiye'de Vergi Yükünün, Enflasyonun ve Vergi Affı Beklentisinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1985-2012)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23-32.
- Aydın, E. G. (2013). "Türkiye'de Kayıtdışı İstihdam Konusu Üzerine Teorik ve Ampirik Bir Çalışma", *In the International Conference on Eurasian Economies*, 783-790.
- Azaklı, S. B. (2009). *Türkiye'de Kayıtdışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Baldemir, E., Gökalp, M. F. ve Avcı, M. (2005). "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Mimic Model İle Tahminlenmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: X/2, 231-243.
- Başlevent, C. ve Acar, A. (2015). "Recent Trends in Informal Employment in Turkey". *Yıldız Social Science Review*, Cilt: I/1, 77-88.
- Baykaler, G. (2008). "Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede İl Yönetiminin İşlevleri". *Türk İdare Dergisi*.
<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:VvihMtyPeGwJ:www.tid.gov.tr/Makaleler/12%2520GAZ%25C4%25B0%2520BAYKALER%2520191%2520-%2520208.doc+%&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=tr>, Erişim Tarihi: 20 Şubat 2019. 191-208.

- Biçer, Y. (2006). *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Bulutay, T. ve Taştı, E. (2004). “Informal Sector in the Turkish Labour” Market (No. 2004/22). *Discussion Paper. Turkish Economic Association*. Vol: XX/II, 1-35.
- Chen, M. A. (2012). The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies, *Women in Informal Employment Globalizing and Organizing (WIEGO) Working Paper*, No: 1, 1-26.
- Chen, M. A. (2012). “The Informal Economy: Definitions, Theories and Policies”, *Working Paper*. Vol: I, 1-26.
- Çetintaş, H. ve Vergil, H. (2003). “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt IV/1, 15-30.
- Dam, M. M., Ertekin, Ş. ve Kızılcıca, N. (2018). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Boyutu: Ekonometrik Bir Analiz”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XXXIII/1, 293-318.
- Dereli, T. (2007). “Informal Employment in Turkey”. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt: LIII/1, 65-82.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1979). “Distribution of the Estimators For Autoregressive Time Series With a Unit Root”, *Journal of the American statistical association*, Vol: LXXIV, 427-431.
- Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). “Likelihood Ratio Statistics For Autoregressive Time Series With a Unit Root”, *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- DİSK, (2017). “Kayıtdışı İstihdam Raporu”. <http://cloudsdomain.com/uploads/dosya/15805.pdf>, Erişim Tarihi: 22 Şubat 2019.
- DİSK, (2018). “İşsizlik Azalmıyor, Artıyor! “Milli” İstihdam Seferberliğinin Sonucu: Kayıtdışı İstihdam Patladı”, *İşsizlik ve İstihdam Raporu-Nisan 2018*.<http://disk.org.tr/2018/04/kayitdisi-patladi-disk-ar-issizlik-raporu-nisan-2018/>, Erişim Tarihi: 22.02.2019.
- Elgin, C. ve Sezgin, M. B. (2017). “Sectoral Estimates of Informality: A New Method and Application for the Turkish Economy”, *The Developing Economies*, Cilt: LV/4, 261-289.
- Elveren, A. Y. (2015). “The Impact of the Informal Employment on the Social Security Deficits in Turkey”, *World Journal of Applied Economics*, Vol: I/1, 3-19.

- Erdoğan, S. ve Yaşar, S. (2018). “Türkiye’de Kadın İstihdamının Gelişimi; Konya-Karaman Örneği”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi* Cilt: XX/34, 18-28.
- Erdoğdu, H. ve Cicek, H. (2017). “Modelling Beef Consumption in Turkey: the ARDL/Bounds Test Approach”, *Turkish Journal of Veterinary and Animal Sciences*, Cilt: XLI/2, 255-264.
- Erikli, S. (2018). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam İçerisinde Kadınlar: Kayıt Dışı İstihdam İle Kadın (Çalışan) Yoksulluğu Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi”. *Ulusal Çalıştay Bildirisi*. 1-26. http://www.isdunyasikayitsizkalmiyor.com/wp-content/uploads/2017/09/Ars_Gor_Suheyla_Erikli_Ulusal_Calistay_Bildirisi.pdf, Erişim Tarihi: 22 Ocak 2019.
- Galli, R., Kucera, D. (2004). “Labor standards and informal employment in Latin America”, *World Development*, Vol: XXX/2, 809-828.
- Gallin, D. (2001). “Propositions on Trade Unions and Informal Employment in Times of Globalisation”, *Antipode*, Vol: XXX/3, 531-549.
- GİB. (2011). Action Plan Of Strategy For Fight Against The Informal Economy. *Kayıtdışı Ekonomi ile Mücadele Eylem Planı*. 1-19. Ankara. http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009.pdf, Erişim Tarihi: 23 Şubat 2019.
- Görmüş, A. (2017). “The Micro Determinants of Informal Youth Employment in Turkey”, *Unregistered Employment*, 157-170.
- Güloğlu T., Korkmaz, A. ve Kip M. (2003). “Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Cilt: XLV, 51-96.
- Günaydın, D. ve Çetin, M. (2015). “Genç İşsizliğin Temel Makroekonomik Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayfa 17-34.
- Günther, I. ve Launov, A. (2012). “Informal Employment in Developing Countries: Opportunity or Last Resort?”, *Journal of Development Economics*, Vol: XCVII/1, 88-98.
- Heintz, J. ve Posel, D. (2008). “Revisiting Informal Employment and Segmentation in the South African Labour Market”. *South African Journal of Economics*, Cilt: LXXVI/1, 26-44.

- Julià, M., Belvis, F., Vives, A., Tarafa, G. ve Benach, J. (2018). “Informal Employees in The European Union: Working Conditions, Employment Precariousness and Health”, *Journal of Public Health*. Oxford. England.
- Kalaycı, C. ve Kalan, E. (2017). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikalarının Analizi”, *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, Cilt: I/1, 17-34.
- Kargı, V. ve Güven, A. (2016). *Küreselleşme Sürecinde Kayıtdışı Ekonomi*. apbs.mersin.edu.tr, Erişim Tarihi: 23 Şubat 2019.
- Liang, Z., Appleton ve S., Song, L. (2016). “Informal employment in China: Trends, Patterns and Determinants of Entry”, *IZA Discussion Paper*, 34-46
- Mahiroğulları, A. (2017). “Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam ve Önlemeye Yönelik Stratejiler”. *Süleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, Cilt: XXII/2, 547-565.
- McCaig, B. ve Pavcnik, N. (2015). “Informal Employment in a Growing and Globalizing Low-Income Country”. *American Economic Review*, Vol: CV/5, 545-550.
- Metin, Ş. (2011). *Kayıt Dışı İstihdam ve Esnek Üretim Sürecinde Kadın Emeğinin Durumu: Türkiye’de Ev-Eksenli Çalışma*. TC Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Basımevi, Ankara.
- Nkoro, E. ve Uko, A. K. (2016). “Autoregressive Distributed Lag (ARDL) Cointegration Technique: Application and Interpretation”, *Journal of Statistical and Econometric Methods*, Vol: V/4, 63-91.
- Pesaran MH, Shin Y ve Smith R. J. (2001). “Bound Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”, *J ApplEconomy*, Vol: XVI, 289-326.
- Salem, M. B., Bensidoun ve I., Pelek, S. (2011). “Informal Employment in Turkey: an Overview”, *Région et développement*, Vol: XXXIV, 57-84.
- Saraçoğlu, D. Ş. (2017). “Labour Market Policies and the InformalSector, A *Segmented Labour Markets Analysis* (No. 1705). ERC-Economic Research Center, Middle East Technical University. 1-36.
- Sarıca, A. O. (2006). “Kayıt Dışı İstihdam ve Mücadele Yöntemleri”, Planlama Uzmanlığı Tezi, Devlet Planlama Teşkilatı, 1-169.
- Şahin, M. (2018). “İşverenler Perspektifinden Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Temel Belirleyicileri: Bir Anketten Sonuçlar”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: XI/3, 2055-2071.

- Şen, A. (2014). “Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ve Vergi İlişkisi”. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Tansel, A. (2000). “Wage Earners, Self-Employment and Gender in the Informal Sector in Turkey (Policy Research Report on Gender and Development)”, *Working Paper Series*, No. 24. Washington, DC, World Bank.
- Tansel, A., Keskin, H. I. ve Ozdemir, Z. A. (2019). “Is there an Informal Employment Wage Penalty in Egypt? Evidence From Quantile Regression on Panel Data”. *Empirical Economics*, 1-31.
- Topçu, Ç. ve Koç, S. (2017). "İşsizlik İle Kayıt Dışı İstihdam Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi." *Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomi Dergisi*, 84-93.
- Torun, N. (2015). “Birim Kök Testlerinin Performanslarının Karşılaştırılması”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- TUIK, (2019). “İşgücüne Dahil Olmayanların Yıllara Göre İşgücüne Dahil Olmama Nedenleri”. www.tuik.gov.tr, Erişim Tarihi: 23 Şubat 2019.
- Tunç, M. (2007). “Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri”, Uzmanlık Tezi, Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara, 1-105.
- Tütüncü, A. ve Zengin, H. (2016). “Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Boyutunun Tahmini”. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, Cilt: XVII/2, 195-209.
- Uğurlu, E. (2009). “Durağanlık Ve Birim Kök Sınamaları”, https://www.academia.edu/2402640/Dura%C4%9Fanl%C4%B1k_Birim_K%C3%B6k_S%C4%B1namalar%C4%B1, Erişim Tarihi: 17.04.2019.
- Us, V. (2004). “*Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği*”. No. 2004/17. Discussion Paper, 1-58.
- WEB_1. (2019). SGK www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani, Erişim Tarihi: 02 Mart 2019.
- Williams, C. C. (2009). “Formal and Informal Employment in Europe: Beyond Dualistic Representations”, *European Urban and Regional Studies*, Vol: XVI/2, 147-159.
- Williams, C. C. (2015). “Cross-National Variations in the Scale of Informal Employment: An Exploratory Analysis of 41 Less Developed Economies” *International Journal of Manpower*, Cilt: XXXVI/2, 118-135.

- Williams, C. C., Kadir, A. (2018). "Explaining cross-national variations in the prevalence of informal sector entrepreneurship: lessons from a survey of 142 countries", *Journal of Developmental Entrepreneurship*, Vol: XXIII/1, 1-20.
- Williams, C. C., Lansky, M. A. (2013). "Informal Employment in Developed and Developing Economies: Perspectives and Policy Responses", *International Labour Review*, Vol: CLII/3-4, 355-380.
- Yağmur, A. S. (2013). "Seçilen Ülkeler ve Ülkemizdeki Kayıt Dışı İstihdamın Karşılaştırılması ve Seçilen AB Üyesi Devletlerde Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Örnekleri", *Sosyal Güvence*, Cilt: III, 1-19.
- Yamak, N., Kolcu, F. ve Köyel, F. (2018). "Döviz Kuru Oynaklığı Ve Borsa Endeks Oynaklığı Arasındaki Asimetrik İlişki". *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: VII/14, 171-187.

ÖZGEÇMİŞ

1992 yılında Kocaeli'nde doğdu. İlk, orta ve lise öğrenimini Kocaeli'de tamamladı. Üniversite lisans eğitimini 2011 yılında eğitimine başladığı Avrasya Üniversitesi Maliye bölümünde 2015 yılında tamamladı. İkinci üniversite olarak Anadolu Üniversitesi Kamu yönetimi bölümü okumakta.

17.08.2015 tarihinde Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Öznur Budak muhasebe bürosunda muhasebe meslek elemanı olarak iş hayatına başladı ve halen aynı iş yerinde çalışmaya devam etmektedir.

